

NEBEVÎ ÖĞRETİDE KÜSLÜK

Hasan KÜÇÜKOSMAN

NEBEVÎ ÖĞRETİDE KÜSLÜK

Hasan KÜÇÜKOSMAN

NEBEVÎ ÖĞRETİDE KÜSLÜK
Hasan KÜÇÜKOSMAN

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar DESIGN
Baskı: Mart 2026
Yayıncı Sertifika No: 49837
ISBN: 978-625-8572-75-9

© Duvar Yayınları
853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir
Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com
duvarkitabevi@gmail.com

ÖNSÖZ

İslam'ın en temel hedeflerinden biri, müminleri sağlam ve çözülmez bir topluluk hâline getirmektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), müminlerin birbirine sırt çevirmesini yasaklamış ve dünyevi bir sebeple üç günden fazla küs kalmanın caiz olmadığını bildirmiştir.

Bu çalışmanın yazılmasına vesile olan asıl neden, hayatın akışı içinde pek çoğumuzun yaşadığı bir tecrübedir. En yakın akrabalarından, en çok güvenilen insanlardan gelebilen ihanetler, maddi ve manevi hak ihlalleri gibi geçmişin birikimidir. Özellikle maddi uyuşmazlıkların sadece ekonomik bir kayıp olmadığı aynı zamanda güvenin kaybolması ve sarsılmaz sanılan bağların büyük bir yaraya dönüşmesiyle sonuçlandığı görülmektedir. Bu noktada zihinleri meşgul eden bir soru ortaya çıkmaktadır:

“Böyle bir durumda Müslüman ne yapmalıdır? Hakkını savunmak için yakını olsa bile mesafe koyabilir mi? Yoksa her ne olursa olsun sabretmek mi gerekir? Hz. Peygamber'in üç günden fazla küsmeyi yasaklaması bu tür durumları da kapsıyor mu?”

İşte bu sorular, konunun araştırılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Toplumda pek çok kişinin benzer hayal kırıklıklarını yaşadığı ancak küsmek günah düşüncesiyle kendini koruma hakkından vazgeçtiği ya da tam tersine “zaten haksızlığa uğradım” diyerek süresiz bir kopuşa gittiği gözlemlenmektedir. Her iki uçta da bir denge problemi bulunmaktadır.

Araştırma süreci ilerledikçe anlaşılmıştır ki İslâm'da küslük meselesi düşünülenenden çok daha derindir. Hz. Peygamber'in üç günlük yasağı varken, kendisinin ve sahabenin bazı durumlarda çok daha uzun süreli bir mesafe koyduğu tespit edilmiştir. Bu mesafenin adı: “hecr” - yani korunma ve ıslah maksatlı uzlettir. Peki bu ikisi arasındaki fark nedir? Nefsi küslükle şer'i uzlet nasıl ayırt edilmektedir?

Elinizdeki bu çalışma, işte bu soruların cevabını arama çabasının ürünüdür. Çalışmanın amacı ne sebepsiz küslüğü meşrulaştırmak ne de hak ihlalleri karşısında sessiz kalmayı dayatmaktır. Aksine nebevi metodun bu konuda sunduğu dengeyi bulmak ve Müslümanların hem toplumsal barışı koruyarak hem de kendi haklarını ve onurlarını muhafaza ederek nasıl davranabileceklerini ortaya koymaktır.

Çalışma boyunca klasik fıkıh kaynaklarından modern yorumlara kadar geniş bir literatürü inceleme fırsatı bulunmuştur. Ne yazık ki Türkçe literatürde bu konuda müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmanın söz konusu boşluğu doldurması ve böylece pek çok kimseye bir rehber olması ümit edilmektedir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, Hz. Peygamber'in güzel ahlakı, iyi geçim ilkeleri ve sıla-i rahim gibi toplumsal bağları güçlendiren nebevi öğretiler incelenmiştir. İkinci bölümde, hecr kavramının lügat ve ıstılah anlamı, küslüğü yasaklayan rivayetler, üç gün sınırının mahiyeti ve meşru ayrılığın şartları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Hz. Peygamber'in ve sahabenin uygulamalarından somut örnekler sunularak teorik bilginin pratikteki karşılığı ortaya konulmuştur.

Son olarak araştırmanın her aşamasında ilmiyle bana ıfık tutan değerli hocalarıma ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Niyet hayır, akıbet hayır olması temennisiyle...

Hasan KÜÇÜKOSMAN
DÜZCE 2026

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
GİRİŞ	1
Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
Kapsam ve Yöntem.....	2
Literatür	4
Kavramsal Çerçeve	4
BİRİNCİ BÖLÜM	
NEBEVÎ SÜNNETTE İYİ GEÇİM VE GÜZEL AHLAK.....	6
1. Hz. Peygamber'in Dil ve Üslup Bakımından Örnekliliği	6
1.1. Yardımseverlik ve Hoşgörü	9
1.2. Hediyeleşmek ve Diğergamlık.....	11
2. Nebevî Sünnette İyi Geçim.....	12
2.1. Sıla-i Rahim	13
2.1.1. Sıla-i Rahm'in Önemi.....	13
2.1.2. Sıla-i Rahm'in Hükmü ve	
Akrabalık Dereceleri.....	15
3. Kâfirleri Dost Edinmeme.....	19
4. Allah için Sevmek.....	25
İKİNCİ BÖLÜM	
NEBEVÎ ÖĞRETİDE KÜSLÜK.....	28
2.1. Hece Kavramı: Tanımı ve İlişkili Kavramlar	28
2.2. Küslüğü Yasaklayan Rivayetlerin Değerlendirilmesi	31
2.2.1. Üç Günden Fazla Küs Kalmayı Yasaklayan Rivayetler	31
2.2.2. Üç Gecedan Fazla Küs Kalmayı Yasaklayan Rivayetler	33
2.2.3. Küs Kalmayı Mutlak Bağlamda Yasaklayan Rivayetler	36
2.2.4. Küslüğün Yasaklandığına İşaret Eden Diğer Rivayetler	37
2.2.5. Sened Değerlendirmesi.....	38
2.2.6. Rivayetin Anlamı	40
2.2.7. Üç Gün Sınırının Mahiyeti ve Güncel Yorumu	41
2.3. Küslük ve Çeşitleri	42
2.3.1. Dünyevî Meselelerde Küslük	44
2.3.2. Meşrû Ayrılık	46

2.3.3. Zararlı Kişilerden Uzak Durma	48
2.4. Küslüğe Sebep Olan Yolların Kapatılması	56
2.5. Kötülüğü İlan Etmek.....	58
2.6. Anne ve Baba'ya Karşı Hicret	61
2.7. Karı-Koca Arasındaki Hicret	63
2.8. Akrobaya Hicret.....	65
2.9. Bid'at Ehlinden Uzak Durmak	68
2.10. Mâsiyet Ehlinden Uzak Durmak.....	71
2.10.1. Masiyet Ehlini Terbiye Etmede Hecr	72
2.10.2. Mâsiyet Ehline Uygulanan Hecr'in Hükmü	73
2.11. Barışmanın Keyfiyeti.....	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEBEVÎ UYGULAMADA KÜSLÜK ÖRNEKLERİ	79
3.1. Hz. Peygamber'in Küstüğü Kimseler	79
3.1.1. Tebük Seferi'ne Katılmayan Üç Kişi.....	80
3.1.2. Aile İçi Meselelerde Uzlet	82
3.1.2.1. Îlâ ve Tahyîr	83
3.2. Bazı Sahâbe'ye Uygulanan Uzlet	86
3.3. Sahâbe ve Sonrası Selef Âlimlerinden Örnekler	91
Sonuç	96
Kaynakça	99

GİRİŞ

İslam geleneğinde küslük, görünürde basit bir sosyal mesele gibi dursa da derin fikhî ve ahlakî boyutlar içermektedir. Zira Hz. Peygamber, müminlere en güzel örnek (üsve-i hasene) olarak gösterilmiş ve insanlarla ilişkilerinde kişisel çıkarları değil Allah'ın rızasını esas almıştır. Kendisine tabi olan sahâbe de aynı yolda yürümüŧ; dünyayı imar etmekle birlikte önceliğı her zaman ahiret ve Allah'ın rızası olmuştur.

İlk dönem Müslüman toplumu, bir arada yaşama kültürünü sürdürebilmek adına Kur'an ve Sünnet'in pek çok uyarısına muhatap olmuştur. Hz. Peygamber, toplumsal ilişkilerde kişi, zaman ve mekân gibi değişkenleri dikkate alarak hareket etmiş; sahâbenin birbirleriyle olan münasebetlerinde maslahat ilkesini gözetmelerini teşvik etmiştir. Bu bağlamda üç günden fazla Müslümanların birbirlerine küsmelerinin helal olmayacağını açıkça ifade etmiştir.

Ne var ki Hz. Peygamber'den nakledilen bazı rivayetlere ve sahâbenin uygulamalarına bakıldığında üç günden fazla küs kalanların olduğı görölmektedir. Bu durum, mesele hakkında bir çelişki izlenimi uyandırmaktadır. Dolayısıyla konunun İslâmî perspektiften incelenmesi ve bu görünür çelişkinin giderilmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, küslük/hecr meselesini İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Seniyye çerçevesinde ele almaktır. Araştırma kapsamında Hz. Peygamber'in üç günlük küslük yasağı ile buna aykırı görünen uygulamalar arasındaki zahiri çelişkinin çözümlenmesi hecrin şer'i çerçevesinin belirlenmesi ve hangi durumlarda meşru, hangi durumlarda haram olduğunun ortaya konulması hedeflenmektedir.

Çalışmanın temel önemi hecrin sadece sosyal bir kopuş veya günah olarak değil belirli şartlar altında şer'i bir tedavi edici yöntem olarak ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Literatürde hecr niyetin halis olması durumunda bir ibadete dönüşebilmekte, haktan sapan unsurların ıslahı için bir uyarı mekanizması olarak işlev görmektedir. Zira iyilik ve kötülük bulaşıcıdır. Bir iyilik hareketi olarak kötülüğün önünün kesilmesi adına insanların tavır sergilemesi gerekebilmektedir.

İslam, Kur'an ve Sünnet aracılığıyla sadece bireysel ibadetleri değil, aynı zamanda toplumsal bir düzen formu da ortaya koymuştur. Bu düzenin sağlam halde tutulması, hem bireylerin manevi kemali hem de toplumun maddi ve manevi kalkınması için elzemdir. Müslümanların bir beden olarak tavsif edilmesi ve bu bedenin sağlığının korunması sorumluluğı, toplumsal ilişkilerde hassasiyet gözetilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla hecr meselesinin anlaşılması, bu

toplumsal yapının sıhhatinin korunmasına ve Müslümanlar arasındaki ilişkilerin şer'i prensipler çerçevesinde yürütülmesine doğrudan katkı sağlamaktadır. Böylece bireysel ve toplumsal kalkınma için gerekli olan adalet, dayanışma ve ahlaki duyarlılık ortamı tesis edilebilmektedir.

Günümüzde miras veya evlilik meseleleri gibi pek çok konuda yaşanan kontrolsüz küslükler, meselenin dinî ve fikhî yönünün yeterince irdelenmediğini göstermektedir. Toplumdaki “Ben dört dörtlük Müslüman değilim ki başkasına tavrı alayım” ya da “Ben küsersem iyi etmiş olur muyum?” gibi sorular, aslında meselenin ve İslâmî duruşun ne olduğunun tam olarak bilinmediğini göstermektedir. Toplumdaki “her türlü mesafeli duruşun mutlak haram olduğu” yönündeki yanlış algıyı fikhî verilerle düzeltmek ve Müslümanın hangi durumlarda bu yönetime başvuracağını belirlemek, çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Kapsam ve Yöntem

Bu araştırmanın çerçevesini, klasik ve modern literatürdeki hecr uygulamaları oluşturmaktadır. Araştırmanın başlangıç aşamasında, konunun toplumsal algılanış biçimini ve güncel uygulamalarını tespit etmek amacıyla nitel bir araştırma yöntemi olarak anket çalışması planlanmıştır. Bu kapsamda etik onay süreçleri başlatılmış ve toplumun küslük algısını, dini bilgi düzeyini ve uygulamadaki tutumları ölçmeye yönelik aşağıdaki sorulardan oluşan bir anket formu hazırlanmıştır:

Hazırlanan Anket Soruları:

- Küslük ifadesini duyunca aklınıza gelen ilk 3 kelime nedir?
- Küslüğe dair kişisel bir tanım yapacak olsaydınız nasıl tanımlardınız?
- Bir kimseye küsmek içerisinde düşmanlık ya da haset gibi kötü ahlaki barındırır mı?
- Daha önce herhangi bir kimse ile küslük yaşadığınız oldu mu?
- Küslüğünüzün sebebi nedir?
- Küsmenizde ya da küsmemenizde çevrenizin etkisi oldu mu?
- Küsmenizde ya da küsmemenizde dini inancınızın etkisi oldu mu?
- Üç günden fazla küs kalmayı yasaklayan rivayetin size küslük meselesinde etkisi oldu mu?
- Küsmenin ibadet tarafının olabileceğini düşünüyor musunuz? Neden?
- Küsmek ile kötülüğün engellenmesi arasında bir bağ olacağını düşünüyor musunuz?
- Küsmenizin aile, akraba ya da yakın çevrenizde olumlu etkisinin olacağı kimseler var mıdır?
- Küstüğünüz kimse ile barışmaya çalıştınız mı?

- Küstüğünüz kimse ile eski halinize dönebileceğinizi düşünür müsünüz?
- Anne-baba gibi birinci derecedeki kimselere küsmek mümkün müdür?
- Sıla-i rahim yapmanın gerekliliği küslüğe engel midir? Neden?
- Sizce küslüğün İslâm toplumuna etkisi nasıl olur? Bu süreçte İslâm dünyasının tutumu nasıl olmalıdır?
- Günümüz Müslümanlarının küslük konusunda yeterli bilgisi var mıdır?
- Küslük, Müslüman bireyin ibadet hayatını ve ahlakını nasıl etkiler?

Ancak hazırlık sürecinde toplumun farklı kesimlerinden kişilerle yapılan ön görüşmeler ve röportajlar sonucunda önemli tespitlere ulaşılmıştır. Bu görüşmelerde, konuya dair toplumsal farkındalık düzeyinin oldukça düşük olduğu, hecr kavramının fikhî ve şer'î boyutunun yeterince bilinmediği hatta çoğu katılımcının küslük ile hecri aynı şey olarak algıladığı gözlemlenmiştir. Bu durum, anket çalışmasının sağlıklı ve güvenilir veri üretme kapasitesini ciddi ölçüde sınırlamaktadır.

Dahası toplumsal algı ve davranış ölçümüne dayalı bir anket çalışması araştırmanın asıl amacının dışına taşarak araştırmanın odağını dağıtma ve kapsamını genişletme riski taşımaktadır. Konunun öncelikle kavramsal ve fikhî temellerinin sağlam bir zemine oturtulması, ardından bu temeller üzerinden toplumsal uygulamaların değerlendirilmesi daha uygun bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir.

Bu gerekçelerle, çalışmanın öncelikle teorik ve fikhî temellere odaklanması gerektiği sonucuna varılmış ve dokümanter araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Böylece mevcut dinî metinler, klasik ve çağdaş fıkıh literatürü ile hadis kaynakları üzerinden teorik bir analiz gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın kapsamı, fıkıh ve hadis literatüründeki temel yaklaşımlarla sınırlı olup temel amaçları şunlardır:

Kavramsal ve Hukuki Çerçeve: Hecr kavramını, literatürdeki eş anlamlı terimlerle karşılaştırarak tanımlamak ve konunun Kur'an ve Sünnet perspektifindeki yerini netleştirmek.

Şer'î Sınırların Belirlenmesi: Hecrin aslen hoş karşılanmayan yönü ile ıslah maksatlı meşru yönü arasındaki ince çizgiyi belirleyerek vacip, mendup veya haram olan türlerini fikhî bir zemine oturtmak.

Literatürdeki Boşluğu Doldurmak: Geçmişte pek üzerinde durulmayan konuyu modern literatüre kazandırarak, meselenin pedagojik boyutunu analiz etmek.

Islah ve Toplumsal Onarım: Hecrin, bir cezalandırma aracından ziyade hatadan döndürme amaçlı bir ikaz yöntemi olduğunu ortaya koymak ve bu sayede

meşru olmayan küslüklerin haramlığına vurgu yaparak Müslümanlar arasındaki kardeşlik bağlarını güçlendirmek.

Literatür

Konu hakkında selef ulemadan pek çok nakil aktarılmakla birlikte, tespit edebildiğimiz kadarıyla müstakil bir çalışma yapan ilk isim İmam es-Süyuti'dir (ö. 911/1505). Hacim olarak risale formatında olan bu eserin adı *ez-Zecrü bi'l-hecr*'dir. Eserin adından da anlaşılacağı üzere hecr, bir koruma ve korunma anlamıyla müspet bir anlam taşımaktadır. Bunların dışında günümüzde yapılmış, özellikle Arapça olarak hazırlanan pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak Türkçe olarak hazırlanan kayda değer bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Türkiye'de konuya dair müstakil akademik bir çalışmaya rastlanmamış olması ve Arap dünyasında meselenin hayata dokunan boyutunun derinlemesine incelenmemiş olması bu araştırmayı gerekli kılmaktadır. Hem akademik açıdan literatüre katkı sağlamak hem de İslâmî eğitim faaliyetleri bağlamında konunun doğru anlaşılmasına hizmet etmek amacıyla hazırlanan bu çalışma, Türkçe literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Küslük olgusu, toplumsal hafızada genellikle olumsuz bir davranış olarak yer edinse de nebevi öğretilde ıslah edici bir metot olarak “şer'i uzlet” veya “hecr” şeklinde karşılık bulabilmektedir. Bu çalışmada “hecr”, “uzlet” “küslük” ve “hicret” gibi terimler genel anlamda aynı bağlamda kullanılmaktadır. Ancak kavramlar arasındaki teknik farklar ileride detaylı olarak ele alınacaktır. Toplumun genelinde küslüğün kötü bir haslet olarak kodlanmış olması aslında nebevi metodun özündeki barış ve ülfet esasına dair bir farkındalığın göstergesidir. İnsanlar, literatürdeki teknik tanımları akademik düzeyde bilmeseler dahi, İslâm'ın tebliğ mantığı üzerinden refleks geliştirmektedirler. Bu mantığın temelinde niyetin Allah rızası olduğu ve neticesinin Müslümanlara fayda sağladığı her tavrın meşruiyet kazanabileceği düşüncesi yatmaktadır.

Buna rağmen toplumsal algıda küslük, haklı gerekçelere dayansa bile sakınılması gereken bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımın temelinde, küsme eyleminin yaygınlaşarak toplumsal bağları zayıflatması ve bir karakter kusuru haline gelmesi endişesi yatmaktadır. Sosyolojik açıdan bakıldığında, kişi kendisini haklı görse dahi sosyal tecridin manevi yükü bir süre sonra huzursuzluğa yol açmaktadır. Özellikle yakın akrabalık ve dostluk ilişkilerinde küslüğün sirayeti sadece iki kişiyi değil geniş bir sosyal çevreyi etkilemektedir. Buna karşın, sosyal bağı zayıf olan bireyler arasındaki mesafeli duruşlar, zaman içerisinde kendiliğinden sönümlenmektedir.

Toplumda küslük olarak nitelendirilen pek çok vakanın arka planı incelendiğinde, bu durumun sadece basit bir dargınlık olmadığı, aksine fıkhi ve ahlaki gerekçelere dayandığı görülmektedir. İlk bakışta maddi bir anlaşmazlık gibi görünen olayların (borç-alacak meseleleri, miras tartışmaları vb.) özünde, aslında güvenin sarsılması ve mümin onurunun zedelenmesi gibi manevi unsurlar yer almaktadır.

Örneğin iyilik amacıyla bir yakınına maddi yardımda bulunan ancak haksızlığa uğrayan bireyin takındığı mesafeli tavır nebevî yasak kapsamındaki nefsi küslük ile karıştırılmamalıdır. Kişilik haklarına saldırı ve onur kırıcı davranışlar karşısında kişinin kendisini koruma altına alması ve muhatabına bir nevi sessiz uyarı yapması, şer'i uzletin bir yansımasıdır. Toplumda maddi anlaşmazlıkların normalleşmemesi adına takınılan bu duruş, karşı tarafa zarar verme kastı taşımadığı sürece pedagojik bir uyarı niteliğindedir. Dolayısıyla dini ve manevi kişiliğe zarar veren unsurlardan uzak durmak amacıyla uygulanan bu mesafe yasaklanan küslükten ziyade meşru bir tepki olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak çalışma, Nebevî Sünnet'in bu hassas meselesini tüm boyutlarıyla ele alarak, müminler arasındaki ülfeti korumak adına hangi durumların meşru, hangilerinin mahzurlu olduğunu akademik bir bütünlükle ortaya koymayı hedeflemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

NEBEVÎ SÜNNETTE İYİ GEÇİM VE GÜZEL AHLAK

Nebevî sünnette iyi geçim ve güzel ahlaktan söz etmek aslında Hz. Peygamber'in insanla kurduğu ilişkinin hem içeriğini (merhamet, adalet, nezaket, affedicilik vb.) hem de bu içeriği hayata taşıyan yöntemini birlikte ele almayı gerektirmektedir. Zira O'nun örnekliliği yalnızca neyi tavsiye ettiğiyle sınırlı değildir. Bunu hangi dil ve üslupla ifade ettiği, muhatabın kalbini incitmeden ıslah edici bir iletişim kurması ve farklı seviyedeki insanlara uygun bir hitap tarzı geliştirmesi de sünnetin ahlak inşasındaki temel boyutudur. Bu nedenle iyi geçim ve güzel ahlak başlığının somutlaşması için Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarında belirginleşen dil, üslup ve hitap inceliğini değerlendirmek yerinde olacaktır.

1. Hz. Peygamber'in Dil ve Üslup Bakımından Örnekliliği

Allah Teâlâ'nın vahyini insanlarla buluşturma görevini üstlenen elçilerin iç dünyası olarak ahlak ve sîreti tertemizdir.¹ Aynı zamanda vahye muhatap olan kimselerin herhangi bir mazereti olmamaları adına elçilerin bedensel özellikleri ya da hitabeti gibi dış görünüşleri de sorunsuzdur. Nitekim kavminin dil ve edebiyatını iyi bilmeyen bir elçinin tebliğ vazifesinin eksik kalacağı ortadadır.² Ayrıca tebliğ vazifesinin zorunlu bir sonucu olarak³ yalnızca dil kurallarına uymakla yetinilmemiş, samimiyet ifade eden her türlü güzel ahlak ile bu tebliğ vazifesi icra edilmiştir. Zira nazik bir üsluptan uzak, kaba ve çirkin iletişim ile muvaffak olunamayacağı gibi vahyin insanlara ulaştırılması da mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla muhatap kim olursa olsun anlatılmak istenen şeyin sağlıklı bir şekilde iletilmesi öncelikle gönülleri kazanmaya bağlıdır. Öyle ki Allah Teâlâ seslerin en kötüsünü eşek sesi olarak vasıflamış⁴ ve duygudan arınmış pek çok konuşmanın insana vebal olacağını haber vermiştir.⁵

¹ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017), el-Kalem 68/4.

² Hz. Ali (r.a.), Hz. Peygamber'in Nehd oğullarından bir grup insan ile diyalogunu işitince konuşulanları anlamamış ve şöyle söylemiştir: "Ey Allah'ın Resûlü! Biz bir babanın çocuklarıyız. Görüyoruz ki, bizim, çoğunu anlamadığımız bir biçimde Arap kabileleri ile konuşuyorsun." Bunun üzerine Hz. Peygamber, "*Beni Rabbim terbiye etti ve ne güzel terbiye etti. Beni, Sa'd oğulları içerisinde yetiştirdi*" buyurmuştur. Ebû's-Seâdât Meccüddîn el-Mübârek İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Tahir Ahmed Zavi, Mahmûd Muhammed Tanahi (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979), 1/4.

³ Tebliğ peygamberlerin en önemli görevidir. Bk. el-Mâide 5/67; Furat Akdemir, *Fetânet Sıfatı Bağlamında Hz. Peygamber'in Örnekliliği Meselesi* (Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2018), 43-47.

⁴ "Yürüyüşünde tabîî ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkinini, şüphesiz eşeklerin sesidir!" Karaman vd., *Kur'an Yolu*, Lokmân 31/19.

⁵ "Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir." es-Saf 61/2-3.

Allah Teâlâ insanlara daima doğru ve güzel konuşmayı emretmiştir. Ayrıca kötü konuşmak, Şeytanın bir fitnesi olarak insanların arasını bozmaya sebep gösterilmiştir.⁶ Allah Resûlünün hayır konuşmadıktan sonra susmanın daha hayırlı olduğunu söylemesi de iletişimin olumsuz yönüne işaret etmektedir.⁷ Bu manada Allah Teâlâ, kavli-i hasen, kavli-i kerîm, kavli-i belîğ, kavli-i ma'rûf, kavli-i leyyin, kavli-i adl, kavli-i gibi kavramlarla doğru ve güzel konuşmayı emretmiştir.⁸ Kur'an ahlakını şahsında temsil eden Hz. Peygamber, tebliğ sürecinde daima kavli-i leyyin ilkesine uygun yumuşak bir üslup kullanmış, sertlik ve kabalıktan titizlikle kaçınmıştır.⁹ Tebliğ konusunda kırıcı ve kaba olmayan Hz. Peygamber en azılı düşmanlarına dahi son raddeye varıncaya kadar yumuşak davranmış ve onları kazanmaya çalışmıştır.¹⁰ Nitekim Hz. Peygamber'in başarısının temelinde vahyin öğretisi doğrultusunda insan psikolojisini doğru okuması yatmaktadır.¹¹

Resûlullah'ın içerisinde bulunduğu toplumda çocuklardan yaşlılara, kadını ve erkeği ile farklı psikolojide pek çok insan vardı.¹² Hz. Peygamber, her bir gruba farklı şekilde konuşmuştur ki aralarında ciddi derecede yaş farkı olsa da bu kimselerin kalplerine girebilmiştir. Çoğu zaman çocukların yaptığı hataları görmezden gelmiş hatta onlara önemli görevler vermiştir. Bu gençlerin arasında ordu komutanlığından vahiy katipliğine, devletler arası yazışmalardan zekât memurluğuna kadar pek çok farklı noktada görev alan kimseler bulunmaktadır. Yine Hz. Peygamber'in hadislerini bizlere en doğru şekilde aktarmakla bu gençlerin ne denli önemli bir iş yaptığı ortaya çıkmaktadır ki bütün bunlar iyi bir iletişimin sonucunda olmuştur. Nitekim olumlu iletişimin bulunduğu yerde şeffaflık olur ve insanlar hata yapmaktan korkmaz. Böylece sormak istenilen her şey sorulabilir, istişare ile sorunlar halledilir. Öyle ki Hz. Peygamber'in huzuruna gelen bir genç rahatlıkla zina etmek istediğini söylemiş, başka birisi ise kâfir birinin affedilmesini talep etmiştir. Hz. Peygamber bu kimseleri söylediklerinden dolayı kınanmadan güzel bir dille uyarmış ve hatalarından dönmelerini

⁶ “Kullarıma söyle: (İnsanlara karşı) en güzel sözü söyleyinler. Çünkü şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan insanın apaçık bir düşmanıdır.” el-İsrâ 17/53.

⁷ Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmiu's-sahih* (Şam: Dâru İbn Kesir, 1993), “Edeb” 85 (No: 5785).

⁸ Kerim Buladı, “Kur'an'ın Sözlü İletişimde Öngördüğü Dil Üslubu”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2018), 26-50.

⁹ Hatta bu durum Allah'ın bir lütfü olarak bildirilmiştir: “Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davranırsın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet.” Âl-i İmrân 3/159.

¹⁰ Bu düşünceye destek olarak Allah Teâlâ'nın Hz. Musa ve Hz. Hârûn'u (a.s.) Firavun'a gönderirken dahi yumuşak davranmasını emretmesi örnek verilebilir: “Sen ve kardeşin mucizelerim ile (desteklenmiş olarak) gidin ve beni anmakta gevşeklik göstermeyin. Firavun'a gidin. Çünkü o azımsızdır. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır, yahut korkar.” Tâhâ 20/42-44; Ayrıca bk. Âli İmran 3/159; en-Nahl 16/125.

¹¹ en-Necm, 53/32. Mehmet Şanver, “Dini Tebliği ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri.” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Ocak 2001); 139.

¹² Tirmizî, *es-Sünen* thk. Ahmed Muhammed Şakir vd., (Halep: Matbaatü'l-Mustafa el-Halebi, 1975), “Ahkam”, 3 (No. 1327); “İsti'zân”, 22-24 (No. 2714-2716).

sağlamıştır.¹³ Benzer şekilde mükellef olmayan çocukları güzel bir dille uyaran Hz. Peygamber'in tebliğdeki amacı ıslah olmuştur. Ezanla dalga geçen bir çocuğa gösterdiği ilginin sonucunda ileride iyi bir müezzin olmasını sağlaması da konumuz hakkında güzel bir örnektir.¹⁴ Hz. Peygamber kendisi bir karar verse bile muhataplarına değer vererek ortak olarak alınan görüşe uymuştur.¹⁵

Hz. Peygamber'in öğütlerini¹⁶ dinleyen gençlerle birlikte toplumdaki kadınların da önemli bir yeri vardır. Hz. Âişe başta olmak üzere Allah Resûlü'nün hanımları nebevî öğretinin kadınlara iletilmesine katkıda bulunmuştur. Hz. Peygamber, kadınlarla son derece iyi iletişim kurmuş olacak ki mahrem soruların dahi kendisine yöneltildiği görülmektedir.¹⁷ Özellikle çocukların yetişmesinde ilk öğretmen sayılan kadınların eğitimine özel önem vermiş ve onlara mescitte ders görmeleri için bir gün tahsis etmiştir.¹⁸ Kendi hanımlarının da aralarında yaşadığı çekişmelerin sıkıntısını yaşayan Hz. Peygamber'in dili hiçbir zaman sertleşmemiştir.

Hz. Peygamber'in hayatında tebliğ en çok ihtiyaç duyan kimseler arasında müslüman olmayan ya da yeni müslüman olup kalpleri henüz İslâm'a ısınmamış kimseler bulunmaktadır. Özellikle Medine döneminde münafıkların ağır sözleri ile karşılaşan Allah Resûlü, bu kimselere kötü davranmamış ashabının da aynı şekilde hareket etmelerini istemiştir.¹⁹ Nitekim Hz. Peygamber iman etmeyenlere dahi son derece sabırlı davranmıştır.²⁰

Hz. Peygamber, tebliğ konusunda son derece nazik bir şekilde hareket etmiş olsa da icra ettiği görev sebebiyle farklı kararlar almıştır. Toplumun menfaati ya da kişisel gereklilik sebebiyle belli dönemlerde yumuşak dili terk etmiştir. Ancak bu durum hikmete aykırılık arz etmemektedir.²¹ Nitekim Hz. Peygamber'in amacı bir kötülüğü gidermek olduğu için şahsî meselelerinde değil özellikle idarecilik vazifesi sebebiyle yumuşaklığı terk ettiği görülmektedir.²² Ancak zina eden

¹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 36/545 (No. 22211).

¹⁴ Muhammed b. Yezid el-Kazvini İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Dımaşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2009), "Ezan", 2 (No. 708).

¹⁵ Muhammed b. Ömer Vâkidî, *Kitâbu'l-meğâzî* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984), 1/214.

¹⁶ Öğüt vermek peygamberlerin görevlerinden biridir. Bk. el-Ar'âf 7/68; Furat Akdemir, "Kur'an-ı Kerim'de Nübüvete Ait Kavramlar", *Düce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2017), 25-26.

¹⁷ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1995), 44/552 (No. 27002); Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2010), "Taharet", 130 (No. 363).

¹⁸ Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, thk. Muhammed Zühreyy b. Nâsir en-Nâsir (yy: Dâru Tavku'n-Necât, 2001), 35 (No. 100).

¹⁹ Ganimet taksimi yapılırken Hz. Peygamber'e adaletli olmasını söyleyen münafık kimseye karşı Allah Resûlü'nün söylediği sözler için bk. Müslim, "Zekât", 142 (No. 1063).

²⁰ İbrahim Canan, "Resulullah'ta 'Muhataba Göre Hareket' ve 'Tedric' prensipleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (1997), 73.

²¹ Ahmet Önkâl, *Resûlullah'ın İslâm'ı Tebliğ Metodu* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2016), 63.

²² Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, "Ahkâm", 54 (No. 7225).

kimsenin kendisine had cezası uygulandığı halde ayıplanmamasının gerektiğini söyleyen Hz. Peygamber yumuşak dili terk etmek ile kötü söz söylemenin kastedilmediğini ortaya koymuştur.²³ Nitekim Allah Teâlâ “Birbirinizi karalamayın, Birbirinize lakaplar takmayın.”²⁴ derken Müslümanların aralarında kötü konuşmasını yasaklamıştır.

1.1. Yardımseverlik ve Hoşgörü

İslâm toplumunun sağlıklı bireylerden oluşup dinî ve dünyevî sorumluluklarını yerine getirmesi için Allah’ın, kullarından istediği en önemli hasletlerden birisi yardımlaşmaktır. Nitekim insanın sosyal bir varlık olması, başkalarının yardımına her an ihtiyaç duyabileceğini göstermektedir. İslâm dininde bu anlamda zekât, sadaka-i fitır, kurban, nezir gibi pek çok hüküm ve uygulama toplumsal dayanışmanın sağlanmasını amaçlamaktadır. Bu sebeple geleneğimizde önemli yeri olan vakıf ve dernek gibi kurumlar yardımlaşmanın kurumsal hale gelmesi amacıyla tesis edilmiştir.²⁵ Allah Teâlâ iyilik hususunda yardımlaşmayı emredip kötülük hususunda yardımlaşmayı yasaklarken yardımın da her alanda değil ahlâkî sınırlar içerisinde olacağını haber vermiştir.²⁶

Başlığımızda zikrettiğimiz diğer haslet olan affedicilik anlamındaki hoşgörü de din kardeşliğinin bir gereğidir.²⁷ Kişinin izzetini artıracak olan ve toplumda yozlaşmanın önüne geçecek olan hoşgörünün elbette bir sınırı olacaktır. Allah için sevmek ile beraber Allah için hoşgörünün de terk edileceği yerler vardır. Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında genişçe el alacağımızı söylemekle beraber konuyu özetleyecek olursak özellikle şahsî meselelerde affedici olmak fazilet olarak görülmüştür. Ancak toplumun menfaati ya da dinî bir sebep varsa kamu yararı öne alınmalıdır.

Şahsî meselelerde son derece müsamahakâr olan Hz. Peygamber, yanında bulunan ashabına hem yaşayışı ile örnek olmuş²⁸ hem de sözlü uyarıları ile telkinde bulunmuştur.²⁹ Bu manada mizanda en ağır gelen ameller içerisinde güzel ahlak sayılırken ashabın, bu ahlakın mahiyetini sorması üzerine özellikle

²³ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1955), “Hudud” 30.

²⁴ el-Hucurât 49/11.

²⁵ Mustafa Çağrı, “Yardımlaşma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/334.

²⁶ el-Mâide 5/2.

²⁷ Mustafa Çağrı, “Af (Ahlak)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/394.

²⁸ Ebû İshâ Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşar Avvad Ma’ruf (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1996), “Bir”, 69 (No. 2015).

²⁹ Kendisine es-Selâmu aleyküm demek yerine es-Sâmu aleyküm (ölüm üzerine olsun) diyerek beddua eden Yahûdî kişiye yalnızca “aleyküm” demekle yetinmiş ve benzer karşılık vermek isteyen Hz. Âişe’ye engel olmuştur. Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Selâm”, 11 (No. 2165).

akrabaya yardım etmek ve affedici olmak Hz. Peygamber tarafından haber verilmiştir.³⁰

Güzel ahlakın ilk göstergesi olarak zikredilen müslümanlarla iyi geçinmek Allah'ın bir lütfu olarak ihsan edilmiş yüce bir ahlaktır.³¹ Hz. Peygamber mü'minin ülfet sahibi olduğunu ve bu şekilde olmayan mü'minde hayır bulunmadığını ifade etmiştir.³² Ayrıca birbirini yalnızca Allah rızası için seven kullara Allah'ın ahiret günü özel muamelesi bulunacağı rivayetlerde haber verilmiştir.³³ İnsanların birbirlerine sert davranmaması gerektiği vurgulanmış ve bu durum Allah'ın rahmeti olarak açıklanmıştır.³⁴

İnsanların arasının bozulmasına sebep olan hasletlerin başında gelen haset ise yardımseverlik ile hoşgörünün yok olması anlamına gelip pek çok âyet ve hadiste yerilmiştir. Öyle ki İblis'in Allah'a isyan etmesine, Hz. Âdem'in çocuklarının arasında kan akmasına, Hz. Yâkub'un (a.s.) çocuklarının Hz. Yûsuf'u (a.s.) kuyuya atmasına ya da İsrâiloğulları ile Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'i kabul etmemesine sebep olan haslet haset duygusudur.³⁵ Ele alacağımız küslük meselesi de içerisinde kin, nefret ve haset barındırdığı için Hz. Peygamber'in küsmeyi yasakladığı rivayetin öncesinde *“Birbirinizle ilişkiyi kesmeyin, birbirinize kin beslemeyin, haset etmeyin. Ey Allah'ın kulları kardeş olun”*³⁶ şeklinde uyarıda bulunması küslüğün haset ile ilişkisini göstermektedir. Haset, başkasının sahip olduğu nimetin elinden çıkmasını (zeval bulmasını) istemek anlamına gelir ve bu yönüyle İslâm ahlakında yerilen kalbî bir hastalıktır. Kişinin, başkasındaki nimete göz dikmeden kendisinin de benzeri bir nimete kavuşmayı arzulamasına gıpta, bu arzuyla yetinmeyip hayırlı işlerde yarışarak o nimeti elde etmeye çalışmasına ise münâfese denir. Allah Teâlâ, başkasının zararını hedefleyen hasedi ve bu yöndeki kötü niyetli çabaları yasaklarken hayırlı işlerde gıpta ile hareket etmeyi ve meşru bir rekabet (münâfese) içinde olmayı teşvik

³⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, thk. Abdülali Abdülhamid Hamid (Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 2003), 6/222.

³¹ *“O, seni bizzat kendi yardımıyla ve mü'minlerle destekleyen ve onların kalplerini uzlaştırandır. Şayet yeryüzündeki şeyleri tümüyle harcasaydın, sen onların kalplerini uzlaştıramazdın. Fakat, Allah onların arasını uzlaştırdı.” “Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler oldunuz.”* el-Enfâl 8/62-63; Âl-i İmrân 3/103.

³² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/492 (No: 22840).

³³ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, “Ezân” 36.

³⁴ *“Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile...”* Âl-i İmrân 3/159.

³⁵ el-Bakara 2/34; el-Mâide 5/27; Yûsuf 12/8-9.

³⁶ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-asar*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 1989), 5/215 (No: 25372); Buhârî, *el-Câmi u's-sahih*, blm. “Edeb” 57 (No: 6065); Ahmed b. Ali Ebû Ya'la el-Mevsilî, *Müsned*, thk. Said b. Muhammed (Kahire: Dârü'l-Hadis, 2013), 6/251 (No: 3549); Hadisin değerlendirmesi için bk. İbrahim Saylan, *Yusuf Şükrü Harpûti ve Eserlerinin Hadis Açısından Değeri* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020), 179.

etmiştir.³⁷ Haset bu manası ile kalbî bir fiil olmaktadır. Allah Teâlâ hem kalbî düşünce olarak hasedi hem de bu yönde uğraş vermeyi yasaklamıştır. Hatta hased eden kimsenin şerrinden sığınmayı öğretmiştir.³⁸ Hz. Peygamber bu anlamda bir kalpte hem hasedin hem imanın bulunamayacağını ifade ederek diğer ahlâkî kurallar da olduğu gibi iman ile ahlâkın bağına işaret etmiştir.³⁹ Hz. Peygamber'in düşünce dünyasını diğer rivayetler ile beraber düşünüldüğünde haset eden kimsenin imanının olmadığına değil imanının zayıf olduğuna işaret edildiğini anlaşılmaktadır.⁴⁰

1.2. Hediyeleşmek ve Diğergamlık

Küfür ehlinin özellikleri arasında görülen haset karşısında Hz. Peygamber başkaları için özveride bulunma anlamında îsâr kavramını ön plana çıkarmıştır. Îsâr, din kardeşliğinin en ileri derecesi anlamına gelmekte olup kendisinin ihtiyacı olmasına rağmen Müslüman kardeşin yararının tercih edilmesidir.⁴¹ Bir ideal olarak îsâr, imanın kemal noktasıdır.⁴² Hz. Peygamber'in en hayırlı nesil olarak ifade ettiği saadet asrının en temel özelliği burada gizlidir.⁴³ Zira toplumu oluşturan insanların birbirlerine bu derece bağlı olmaları her bakımdan üstün olacaklarını göstermektedir. Sevdiğini Allah için seven ve kızdığına da Allah için kızan kimse kendisinin değil muhatabının ve dolayısıyla toplumun menfaatini öncelemektedir. Bu sebeple Hz. Peygamber nezaket dilini hiçbir zaman bozmamış ve düşmanlarına dahi dua etmiştir.⁴⁴ Tedricî bir yöntem belirleyen Hz. Peygamber'in muhatap kitlesine göre hareket ettiği görülmektedir.⁴⁵ Her insanın gönlünde başka düşünceler yatmaktadır ki hikmete uygun olan o kişi ile istediği şekilde ilişki kurmaktır. Bu sebeple insan fıtratına uygun olarak Hz. Peygamber hediyeleşmeyi insanların birbirini sevmesi ve dolayısıyla toplumun düzeni için tavsiye etmiştir.⁴⁶ Kendisi de ashabının isteklerine uygun hareket etmiş ve toplumda ikili ilişkilerle beraber oluşturulan sosyal bağ kuvvetlendirmiştir.

³⁷ Hüsameddin Erdem, "Gıpta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/50.

³⁸ "Haset ettiği zaman hasetçinin kötülüğünden, sabah aydınlığının Rabbine sığınırım. el-Felak 113/5.

³⁹ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali Nesâî, *es-Sünenü 'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), "Cihâd", 8.

⁴⁰ İman-günah ilişkisi hakkında bk. Necmi Sarı, *Kavramsal Boyutuyla İman ve İslam Ehl-i Hadis İle Ebû Hanîfe Anlayışı Havâric ve Mürcie'den Tevâriis Uzlaşmazlık* (İstanbul: Ümmülkura Yayınevi, 2022), 131-144.

⁴¹ Mustafa Çağrıncı, "İsâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/490.

⁴² Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "İmân" 6 (No: 13).

⁴³ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Şehâdât" 9 (No: 2508).

⁴⁴ Safvan b. Ümeyye, Hz. Peygamber'in kendisine ihsan ettiği 300 deveden sonra, "Resûlullah benim nazarımda insanların arasında en sevmediğim kimse idi. Bana vereceğini verdi de sonunda en sevdiğim kimse oldu." demiştir. Müslim, "Fezâil", 59 (No 2313).

⁴⁵ Önkâl, *Tebliğ Metodu*, 107.

⁴⁶ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta'* (Abu Dabi: Müessesetü Zâyed b. Sultan, 2004), "Hüsnü'l-hulûk" 12 (No: 3368).

2. Nebevî Sünnette İyi Geçim

İnsan sosyal bir varlık olması hasebiyle pek çok kimseyle ilişki kurmakta ve hayatını başkaları ile beraber devam ettirmektedir. Ümmet olması açısından fert olarak görevleri olan Müslümanların belli şekilde hareket etmesi istenmiştir. Zira Hz. Peygamber, yardımlaşma ve dayanışma konusunda ümmetini birbirine kenetlenmiş bir binaya benzetmektedir.⁴⁷ Müslümanın müslüman üzerindeki hakkı olduğunu söyleyen Hz. Peygamber, bu hakların içerisinde kardeşi ile karşılaştığında selâm vermesi, davetine icabet etmesi, hastalandığında ziyaretine gitmesi gibi görevleri zikretmiştir. Hatta kendisi için istediğini mü'min kardeşi için istemesi hem müslümanın müslüman üzerindeki hakkı hem de imanın kemale ermiş hali olarak Hz. Peygamber'in dilinde ifade bulmuştur.⁴⁸ Hatta Hz. Peygamber Müslümanların arasının bozulmasının büyük bir fitne olacağını şu şekilde ifade etmiştir:

"Size namaz, oruç, sadaka, ma'rûfu emretme ve münkerden nehyetmekten daha üstün bir şeyi haber vereyim mi?" Ashâb: 'Evet, ey Allah'ın Resûlü' dediler. Buyurdu ki: 'İnsanlar arasını ıslah etmek. Zira insanların arasının bozulması "hâlika"dır (kökten kazıyıp atar). Saçı tıraş eder demiyorum, dini kökten kazır'"⁴⁹

Yakın akraba ve komşular, iyi geçinilmesi istenen kimselerin başında gelmektedir. Hz. Peygamber, akraba ile ilişkisini kesen kimsenin cennete giremeyeceğini söylemiştir.⁵⁰ Âlimler ise bu ifadeyi haram fiili helal saymadıkça kimsenin İslâm dairesinden çıkmayacağı ilkesi çerçevesinde değerlendirmiş ve cennete girişin ceza çekilmeden gerçekleşmeyeceği şeklinde yorumlamıştır. Bu bağlamda akrabalık bağlarını yaşatmayı, akrabaların birbirini ziyaret etmesini ve iyi ilişkiler kurmasını ifade eden sıla-i rahim kavramı önemli bir ahlak terimi olarak yerini almıştır.⁵¹ Ancak belli sebeplerle bazı kimselerden uzak durmanın caiz görüldüğü durumlarda sıla-i rahmin terk edilip edilmediği sorusu gündeme gelmektedir. Bu sorunun cevabını bulabilmek için Müslümanların yakınlarıyla ilişkisinin ne ölçüde sürdürülmesi gerektiğini incelemek gerekmektedir.

⁴⁷ "Müminleri kendi aralarındaki merhamet, sevgi ve yardım hususunda bir vücut gibi görürsün. Ki vücudun bir organı ağırırsa, vücudunun kalan kısmı uykusuzluk ve humma ile o organa destek olur." Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahih*, "Edeb" 27 (No: 6011).

⁴⁸ Dârimî, *es-Sünen*, "İstîzân" 5 (No: 2661); Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahih*, "İmân" 6 (No: 13); Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, "İmân" 73.

⁴⁹ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Muhammed Kâmil Karabelli (Şam: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemîyye, 2009), "Edeb" 35.

⁵⁰ Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahih*, "Edeb" 11 (No: 5984).

⁵¹ Mustafa Çağrı, "Sıla-i Rahim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/112.

2.1. Sıla-i Rahim

Sıla ve rahm kelimelerinden oluşan bu kavram kan bağı ve evlenme yoluyla oluşan akrabalık bağlarını yaşatmayı, akrabalarla ilişkiyi sürdürmeyi, haklarını gözetmeyi, onlara ilgi ve yardımda bulunmayı ve ziyaret etmeyi ifade etmektedir.⁵² Kavramdaki “sıla” kelimesi akrabalık bağına canlı tutmak anlamına gelirken bunun zıddı olan akrabalık bağına koparmak “kat’-ı rahim” terimiyle ifade edilmektedir. İnsanın sosyal bir varlık olması nedeniyle en yoğun ilişkiyi yakın çevresiyle kurduğu düşünüldüğünde akrabalar arasındaki sağlıklı ilişkilerin toplumsal düzen açısından da büyük önem taşıdığı görülmektedir. Bu çerçevede iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmek ilkesinin en işlevsel biçimde hayata geçirileceği alan da akrabalık ilişkileridir. Nitekim insanın yakını olmadığı kimselere bu şekilde tavsiye vermesi daha zor hale gelmektedir. Allah Resûlü kötülüğün el ile düzeltilmesini gerektiğinden bahsederken herkesin bunu başaramayacağını söylemiştir. Öyle ki akrabalar bu hususta hem el ile hem de sözlü biçimde yakınlarını hakka yönlendirecek en önemli kimselerdir. Dolayısıyla kâfir bile olsa akraba ile iyi geçinmek İslâm’ı tebliğ bağlamında son derece önemli bir görevdir.

2.1.1. Sıla-i Rahm’in Önemi

Hiz. Peygamber’in “Cennete giremez” ifadesini kullandığı insan tiplerinden biri akrabalık bağına koparanlardır.⁵³ Öyle ki Hiz. Peygamber ve Sahâbe adına söylenen güzel ahlakın başında akraba ile iyi geçinmek gelmektedir.⁵⁴ Allah Teâlâ ise kafirlerin özelliğı olarak akraba ile ilişkiyi kesmeyi örnek vermiştir.⁵⁵ Zira Hiz. Peygamber sıla-i rahmi imanının bir alameti olarak aktarmıştır ki⁵⁶ Allah Teâlâ önceki ümmetlerden de akrabaları ile iyi geçinmeleri konusunda söz aldığını haber vermiştir.⁵⁷ Yine Hiz. Peygamber sıla-i rahmi Allah’ın kulları ile arasındaki bağı olarak anlatmış ve bu bağı sağlam tutanla Allah’ın bağlarının sıkı

⁵² Çağrııcı, “Sıla-i Rahim”, 37/112.; Emine Gümüş Böke, “Adalet Bağlamında Hiz. Peygamber’in Aile Hayatı”, Kur’an ve Siyer-i Nebi’de Adalet, (İstanbul: Nida Akademi, 2024), 157.

⁵³ Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Edeb”, 11.

⁵⁴ Allah Resûlü İslâm’a davet için Bizans imparatoru Heraklyüs’e mektup gönderince Heraklyüs o sırada ülkesinde bulunan ve Hiz. Peygamber’in azılı düşmanlarından Ebû Süfyan’a Hiz. Peygamber’in neleri emrettiğini sormuştur. Ebû Süfyan ise “Bize namazı, doğruluğı, iffetli ve nâmuslu olmayı ve sıla-i rahmi emrediyor.” demiştir. Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Edeb” 8 (No: 5980).

⁵⁵ “Demek, yüz çevirdiğinizde yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve akrabalık bağlarını koparacaksınız, öyle mi? İşte onlar, Allah’ın lanetleyip, (gerçeğe karşı) kulaklarını sağır, gözlerini kör ettiğı kimselerdir.” Muhammed 47/22-23.

⁵⁶ Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Rızkının bol, ömrünün bereketli olmasını arzu eden, akrabalık bağına devam ettirsin.” Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Edeb” 85 (No: 6138); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Bir” 20, 21.

⁵⁷ “Hani, biz İsrailoğulları’ndan, “Allah’tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlarla, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz” diye söz almıştık.” el-Bakara 2/83.

olacağını söylemiştir.⁵⁸ Hz. Peygamber, sıla-i rahim yapanın ömrünün uzayacağını,⁵⁹ rızkının bollaşacağını ve Allah'ın rahmetine ulaşacağını haber vermiştir. Ecelin değişmez olduğu bilindiği için⁶⁰ ömrün uzamasından kastın hayatın bereketlenmesi ya da öldükten sonra güzel bir şekilde anılmaya devam edilmesi şeklinde te'vil edilmiştir.⁶¹ Müslüman olmasa bile akraba ile iyi geçinilmesi gerekir.⁶² Nitekim Hz. Peygamber'in, İslâm dairesine girmediği halde amcası Ebû Tâlib ile iyi ilişkiler sürdürdüğü bir gerçektir.⁶³

Sıla-i rahmin faydası olarak zikredilen bir başka meziyet ise sahibini cennete ulaştırmasıdır.⁶⁴ Hatta Hz. Peygamber'in dilinden aktarıldığına göre sevabı en hızlı verilen ahlak olarak sıla-i rahim, en çabuk cezalandırılacak olan kötü ahlak ise kat'ı rahimdir.⁶⁵ Bu derece önemli ve ahirette sahibine büyük mükâfat kazandıracak olan sıla-i rahim yalnızca kendisi ile görüşen akrabaların ziyaret edilmesinden ibaret değildir. Zira Hz. Peygamber kendisi ile bağı koparmayı ziyaret edenin değil, ilişkisini koparan kimse ile görüşen kimsenin sıla-i rahim yapmış olacağını haber vermiştir.⁶⁶ Çünkü amaç müslümanlar arasındaki bağları iyileştirmek sureti ile güzel hasletleri zenginleştirmektir. Öyle ki câhiliye döneminde dahi önemli bir erdem kabul edilen akrabaya iyilik meselesi başkalarına karşı gurur ve kibir anlamı taşımaktadır. Bu dönemde sıla-i rahim içerisinde taassubu barındıracak şekilde zalim de olsa kabilesini savunan bir anlam taşımaktadır. Hz. Peygamber ise sıla-i rahmi bu tür kötü düşüncelerden ayırmış ve emrettiği konulardaki hasletleri pratik hayatta yaşayarak ümmetine örnekliğini göstermiştir. Zaten Hz. Hatice'nin, vahyin gelişinde tedirgin olan Hz. Peygamber'i teselli ederken kendisinin akrabalarla ilişkisini sürdürdüğünü söylemesi de Hz. Peygamber'in önceden beri bu hususta hassas olduğunu göstermektedir.⁶⁷

⁵⁸ Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, "Birr" 16.

⁵⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, "Edeb" 12 (No: 5639).

⁶⁰ en-Nahl 16/61.

⁶¹ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseynî ed-Dimaşkî İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Reddi'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Şirketü Mektebetü Matbaatü Mustafa el-Bâbî'l-Halebî, 1966), 6/411.

⁶² el-Mümtehitine 60/8.

⁶³ Hz. Peygamber kendisi akrabaları ile Müslüman olmasa bile iyi geçinirken başkalarına da bu hususu ifade etmiştir. Örneğin Hz. Esma bunlardan birisidir. Olayı şöyle anlatmaktadır: "*Kureys'in Hudeybiye Antlaşması zamanında annem, İslâm'dan yüz çeviren müşrik biri olduğu hâlde kendisine yardım etmemi arzulayarak bana geldi. Bunu haber verdikten sonra Resûlullah'a, 'Yâ Resûlallah! Onunla ilgileneyim mi?' dedim. O da 'Evet, annenle ilgilen.' buyurdu.*" Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahih*, "Edeb" 8.

⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/257 (No: 35847).

⁶⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 10/62.

⁶⁶ Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahih*, "Edeb" 15 (No: 5991); Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Kâmil Karabelli (Şam: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemîyye, 2009), "Zekât" 45 (No: 1697).

⁶⁷ Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahih*, "Bed'ü'l-vahy" 1.

Hız. Peygamber tebliğ görevine Allah'ın emri gereğince öncelikle akrabalarından başlamış⁶⁸ ve kavmiyetçilik yapmadan yakınlarının haklarını gözetmiştir.⁶⁹ Örneğin sadaka hususunda fakire verilen yardımın yalnızca tasadduk sevabı getireceğini ancak akraba olan fakire yardım edildiği zaman hem sıla-i rahim hem de tasadduk sevabı alınacağını söylemiştir.⁷⁰ Hız. Peygamber bunun gibi pek çok zaman akrabayı gözetmeyi emretmiştir ki zaten bu husus Allah'ın bir emridir.⁷¹

2.1.2. Sıla-i Rahm'in Hükümü ve Akrabalık Dereceleri

Âyet ve hadislerde hakkında çok konuşulan akrabalara iyilik meselesinde âlimler genel olarak kat'-ı rahmin haram, sıla-i rahmin ise farz olduğunu söylemiştir.⁷² Dinî bir emir olarak koparılması şiddetle yasaklanan akrabalık ilişkisi kan bağıının yanı sıra evlilik ve süt emzirme yolu ile de oluşmaktadır. Akraba olan kimselerin birbirleri üzerine hem dinî hem de hukukî bazı hakları mevcuttur. Yeri ve durumuna göre miras hukukunda zevü'l-erhâm, ashâbü'l-ferâiz veya asabe gibi isimlendirmeler olduğu gibi akrabaların kendi aralarında evlenilmesi haram olanlar ve olmayanlar gibi bir hiyerarşi vardır. Bu bağlamda ziyaret edilmesi gerekli olan akrabalar Kur'ân-ı Kerim'de zü'l-kurbâ⁷³, zevi'l-kurbâ⁷⁴, el-akrabûn⁷⁵ gibi isimlerle ifade edilmiştir. Allah Teâlâ miras hukuku özelinde olsa da akrabaların birbirlerine yakın olduğunu şu âyetlerde dile getirmiştir:

*“Allah'ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha lâyıktırlar.”*⁷⁶

*“Aralarında akrabalık bağı olanlar, Allah'ın Kitab'ına göre, (miras konusunda) birbirleri için (diğer) mü'minlerden ve muhacirlerden daha önceliklidirler.”*⁷⁷

⁶⁸ eş-Şuarâ 26/214.

⁶⁹ Allah-u Teâlâ da elçisinin bu hususu öncelemesini şöyle dile getirmiştir:

“De ki: ‘Ben buna (yaptığım tebliğ görevine) karşılık sizden, yakınlık ve dostluk bağları içinde sevgiden başka bir ücret istemiyorum.” eş-Şurâ 42/23.

⁷⁰ Tirmizî, Sünen, “Zekât” 26 (No: 658).

⁷¹ *“Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”* en-Nahl 24/90.; Nitekim Hız. Peygamber yetim ve öksüz büyürken kendisine en çok destek olan amcası Ebû Tâlib'in hidayeti için son derece çaba sarf etmiştir ki sonunda Allah'ın ikazı gelmiştir. el-Kasas 28/56, et-Tevbe 9/113.

⁷² Allah (c.c.) kendisine karşı gelmekten sonra sıla-i rahimi kesmeyi yasaklamıştır: *“Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakınınız.”* en-Nisâ 4/1.

⁷³ el-Bakara 2/83.

⁷⁴ el-Bakara 2/177.

⁷⁵ el-Bakara 2/180.

⁷⁶ el-Enfâl 8/75.

⁷⁷ Hicretten sonra müslümanlar din kardeşleri olarak birbirlerine varis oluyorlardı. Bu âyette, veraset sebebinin akrabalık olduğu, din kardeşliğinin miras sebebi olmaktan çıkarıldığı ifade edilmektedir. el-Ahzâb 33/6.

Sonuç olarak akraba ile ilişkilerde Müslümanın göstermesi gereken hususiyetleri şöyle sıralayabiliriz:

-Akrabalarımızı başkalarından fazla düşünmek ve sevdiğimizi onlara göstermek

-Akrabalar arasında anlaşmazlık çıktığı zaman aralarını düzeltmek için çaba sarf etmek

-Bir şeye ihtiyaçları olduğu zaman hemen yardıma koşmak

-İyi ve kötü her zaman yanlarında olup güler yüzü eksik etmemek.

Âyet ve hadislerde akraba ziyareti gerekli görüldüğü için âlimler bu ziyaretlerin keyfiyeti hakkında farklı görüşler ortaya koymuştur. Zira akraba olsa da bu kimselerin derecelerinin eşit olmadığını bilinmektedir. Allah Teâlâ özellikle anne ve babaya iyilik edilmesini emretmiştir.⁷⁸ Anne ve babanın, çocuğu üzerinde çok büyük hakkı olduğunu haber veren Hz. Peygamber iyiliğin en başta ebeveyn yapacağını söylemiştir.⁷⁹ Nitekim bir sahâbî Resûlullah'a: "Benim güzel sohbet etmeme insanların en layık olanı kimdir?" diye sorduğunda Hz. Peygamber üç kere "*Annendir.*" cevabını vermiştir. "Daha sonra kimdir," diye sorulunca ise Hz. Peygamber, "*Sonra babandır.*" buyurmuştur.⁸⁰ Bu rivayete bakarak âlimlerin geneli iyilik yapılması gereken ilk kişinin anne olduğunu söylemiştir. Zira anne; çocuğunu karnında taşıması, doğurması ve bakımını sürdürmesi yönünden çocuğuna nispeten babadan üstün görülmüştür. Özellikle annenin üç kere ve babadan önce zikredilmesi bu görüşü desteklerken kimi âlimler anne ile babanın eşit derecede olduğunu söylemiştir. Zayıf kalan bir görüş olarak babanın anneden üstün olduğu söylenmiş olsa da genel olarak anne, çocuklarının iyilik yapması hususunda babadan bir adım önde kabul edilmiştir.⁸¹

Anne ve babadan sonra kimin en yakın akraba olacağı hususu tartışmalıdır. Zira Hz. Peygamber'den nakledilen ve iyilik yapılmaya layık olan kimse hakkında üç kere annenin daha sonra babanın zikredildiği rivayetin bazı tariklerinde ziyade bilgi söz konusudur. Hz. Peygamber bu rivayetlerde iyilik yapmaya anne ve babadan sonra en layık olanlar hakkında *ثُمَّ أَنْتَكَ أَنْتَكَ* "*Sonra sana en yakın, en yakın olanlardır.*" ifadesini kullanmıştır.⁸² Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber hutbedeyken bu konuya değinmiştir. İnfakın fazileti

⁷⁸ "İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi, onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana şöyle emrettik: "Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır." Lokmân 31/14.

⁷⁹ Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Hiçbir çocuk babasının hakkını ödeyemez. Ancak onu köle olarak bulup da satın alıp azad etmesi müstesna" Ebû Dâvud, es-Sünen, 27 (No. 5137).

⁸⁰ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Bir" 1.

⁸¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî ale'l-Müslim* (Beyrut: Darü İhyâi't-Türâs, 1972), 16/102.

⁸² Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Bir" 2.

konusunda veren elinin alan elden üstün olduğunu söylerken Hz. Peygamber; “*Annen, baban, kız kardeşin ve erkek kardeşin, daha sonra yakın olanlar,*” diyerek iyilik yapılması gereken kimseleri saymıştır.⁸³ Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber’e “Kime İyilik yapayım” diye sorulmuş ve Hz. Peygamber anne, baba ve kardeşlerin daha sonra ise yakınlığına göre akrabaların iyiliğe layık olacağını söylemiştir.⁸⁴ İmam Nesâî’nin aktardığı rivayette ise Hz. Peygamber “*İyâlisten başla*” demiştir ki kişinin bakımından sorumlu olduğu insanlara yardım etmesi öncelikli görevidir.⁸⁵

Bu rivayetlerde her ne kadar anne ve babadan sonra kardeşler sayılmış olsa da kişinin evlatları ile dede ve nineleri, kardeşlerinden önde görülmüştür. Zaten Hz. Peygamber’in bir rivayetinde anne, baba ve kardeşler sayıldıktan sonra “*Bu (yapılması) gereken bir vazifedir. (Bunlar) ilişkileri devam ettirilmesi gereken yakınlardır*” ibaresi geçmektedir.⁸⁶ Yani kişinin velayeti altında olanlara yardım etmesi öncelikli görevidir. Yakınlık olarak kardeşlerden sonra ise amca, dayı, hala ve teyze gibi akrabalar sıralanırken daha sonrası akrabaların yeri yakınlık derecesi, kan bağı olup olmaması, komşuluk ilişkisinin bulunup bulunmaması gibi ârızî sebeplere göre değişmektedir.⁸⁷

Sıla-i rahim için sayılan akrabaların üst sınırı ise anne ya da baba tarafından dördüncü dedeye kadar gitmektedir. Hz. Peygamber’in Haşim oğulları ifadesini sıklıkla kullanması da buna işaretir.⁸⁸

Yakınlık bakımından bu şekilde sıralama kabul edilse de sayılan akrabaların hangilerine sila-i rahim yapmanın gerekli olduğu tartışmalıdır. Bu konuda zikredilen üç görüşten bahsedilmiştir. Birinci görüşe göre sila-i rahim yalnızca nikâh düşmeyen kimselere yapılmaktadır. Yani amca ya da dayı çocukları gibi aslında mirasta hak sahibi olabilen kuzenlerle evlilik caiz olduğundan bu kimseler için sila-i rahim söz konusu değildir. Eşin halası ya da kız kardeşi üzerine nikâh yapılması da bu hikmete binaen yasaklanmıştır.⁸⁹ Zira baldız ya da eşin halasına nikâh düşecek olsa o halde eşlerin arasında kavga çıkması kaçınılmaz olduğu için sila-i rahim zarar görecektir. Bundan dolayı sılanın terk edilmemesi istenmiş ve bir kızın kardeşi ya da hala/teyze gibi akrabası ile aynı nikâh altında bulunması yasaklanmıştır.⁹⁰ Buna delil olarak Hz. Peygamber’den nakledilen şu rivayet bulunmaktadır: Resûlullah “*Kadınların yanına girmekten kaçının.*” buyurdu. Bir

⁸³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 27/159 (No: 16613); Ebû'l-Kâsım Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi Abdülmecid Selefî (Kahire: Mektebetü Ibn Teymiye, 1994), 22/283 (No: 725).

⁸⁴ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, “Nevm” 27 (No: 5140).

⁸⁵ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, “Zekât” 52 (No: 2323).

⁸⁶ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, “Nevm” 27 (No: 5140).

⁸⁷ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 16/103.

⁸⁸ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, “Menâkıb” 2 (No: 3311); Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, “Harâc” 20 (No: 2978).

⁸⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, “Nikâh” 28; Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, “Nikâh” 33-35.

⁹⁰ Şehâbeddin el-Karâfî, *el-Furûk* (Âlemü'l-Kütüb, ts.), 1/147.

adam: ‘Kocasının (kardeş, amca, amcaoğlu gibi) yakınları da mı?’ diye sorunca Hz. Peygamber, “(Kocanın) Yakını ölümdür” demiştir.⁹¹ Görüldüğü üzere sıla yapılacak kimse ile baş başa kalmak ve sohbet etmek gibi yakınlaşma söz konusu olduğu için aralarında nikâh bağı olmadan bu ilişkileri sürdürmek akraba da olsa bazı kimseler için caiz kabul görülmemiştir. Sonuç olarak aktardığımız bu düşünceye göre sıla-i rahim akrabalar içerisinde nikâhın düşmediği kimselere yapılmaktadır.

Kâdî İyâz (ö. 544/1149) ve İmam Nevevî (ö. 676/1277) gibi bazı Şâfiilere göre ise sıla-i rahmin yapılacağı akrabalar miras paylaşımında hak sahibi olan kimselerdir. Bu görüşü savunanlar da Hz. Peygamber’in iyilik yapmaya en layık olan kimseyi açıkladığı rivayeti delil getirmişlerdir. Zira Hz. Peygamber anne ve babadan sonra ثُمَّ أَذْنَاكَ “Sonra sana en yakın, en yakın olanlardır.” ifadesini kullanmıştır ki⁹² burada mahremlik esas alınmamıştır.⁹³ Ancak bu rivayetlerde yakınlardan bahsedilirken Hz. Peygamber’in miras sahiplerini kastettiği açık değildir. Hatta zâhiri itibariyle anne ve babadan sonra iyilik yapmaya layık olan kimse belli bir kimse değil kişiye yakınlığı belirgin akrabadır. Bu sebeple ثُمَّ أَذْنَاكَ ifadesindeki “dünüv” kelimesi şârihler tarafından maddi yakınlık yerine iyilik yapmaya en yakın olan şeklinde açıklanmıştır.⁹⁴ Ayrıca sıla yapılacak kimselerin yalnızca miras hakkı olan kimseler olarak kabul edilmesi ile hala ya da teyze gibi akrabalar sıla-i rahmin dışında kalacaktır. Halbuki Hz. Peygamber teyze hakkında “Teyze anne menzilesindedir” buyurmuştur.⁹⁵

Üçüncü görüşe göre ise akrabalık mutlak bağlamda kabul edilmelidir. Dolayısıyla kişinin akrabası ile mirasçı olmaması ya da aralarında mahremiyetin bulunması sıla-i rahim için engel değildir. Zira naslarda sıla-i rahmin yalnızca nikâh haramlığı bulunan kimselere yapılacağına dair bir tahsis yoktur. Ayrıca Hz. Peygamber’den nakledilen bazı ifadelerde sıla-i rahmin mutlak olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber “İyiliklerin en üstünü kişinin, babasının sevdiği kimselere sıla yapmasıdır.” derken sıla-i rahim yapılacak kimse arkadaş olarak tespit edilmiştir. Ya da Hz. Peygamber Mısır’ın fethini müjdelerken bu şehrin içinde Müslümanların sıla yapacakları yakınları

⁹¹ Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, “Nikâh” 110.

⁹² Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Birr” 2.

⁹³ Ebû’l-Fazl Kâdî İyâz, *İkmâlû’l-Mu’lim bi-fevâ’idi Müslim* (Mısır: Dârü’l-Vefâ, 1998), 8/21; Nevevî, *Şerhu’n-Nevevî*, 16/113.

⁹⁴ Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Fethu’l-bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî, Muhibbüddin el-Hatîb (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1960), 10/402. Şârihlerin, hadislerle alakalı değerlendirmeleri, İslam tarihinde önem atfedilen yorumlardır. Nitekim günümüzde dahi SCOPUS indeksinde yayımlanan akademik çalışmaların, hadis şerhlerini ele alış yöntemleri açısından incelenmesi, söz konusu önemin bir yansıması olarak sayılabilir. Muhammed Sadık Özbek, “Gelenekten Günümüze Hadis Şerhleri: SCOPUS Veri Tabanı Üzerinden Bir Meta-Sentez”, *Düzce İlahiyat Dergisi* 9/2 (31 Aralık 2025), 752-754.

⁹⁵ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Meğâzî” 41 (No: 4005).

olduğunu haber vermiştir.⁹⁶ Aslında zikredilen iki görüşün arasını bulmak mümkündür. Birinci görüşte yalnızca terki haram olan sıla-i rahimden bahsedilirken ikinci görüşte ise yapıldığında müstehap, terk edildiğinde ise herhangi bir günahın olmadığı sıla-i rahim haber verilmiştir. Yani sıla-i rahim farz ve nafile olarak iki türlüdür. Mahrem olan akrabalara sıla-i rahim farz, terki ise haramdır. Ancak kuzen ya da nikâhı caiz olan diğer akrabalara sıla-i rahimde böyle bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla akrabalık bağı olan herkesin sıla hakkı bulunmaktadır.⁹⁷

Kur'an ve Sünnette sıla-i rahmin nasıl ve ne sıklıkla olacağı bildirilmemiştir. Kimi zaman mal ile kimi zaman ziyaret ya da bir yardım ile sıla-i rahim gerçekleşebilmektedir. Ayrıca ziyaret ya da mal ile olacak olan sıla-i rahmin miktarında belirleyici olan esas örftür. Dolayısıyla kime ne kadar sıla-i rahim yapılacağını örf belirlemektedir. Belli durumlarda yalnızca ayda bir defa telefonla görüşmek sıla-i rahim sayılabilecekken yakınlık ya da ihtiyaç gibi durum değişikliğinde sıla-i rahmin şekli ve sıklığı da değişecektir. Bununla beraber şartlar eşit olduğu zaman dahi herkes için sıla-i rahim aynı şekilde icra edilemeyecektir. Zira her şahıs gücü nispetince sorumlu olduğu için kiminin ziyaret imkânı varken kimi insan yalnızca telefon ile görüşme sağlayabilmektedir. Sıla yapacak kimsenin durumuna göre sıla-i rahmin durumu değişeceği gibi kendisine sıla yapılacak kişinin durumu da önemlidir. Zira hasta olan ya da yakınıni kaybeden bir kimseye yapılacak sıla-i rahim ziyaret ile sınırlı iken evlilik, iş kurma ya da borçlu kimselere yapılacak sıla daha çok maddi anlamda yardım ile olacaktır. Genel olarak kadın ya da erkeğin bir hakkı kabul edilen ziyaret hakkına kimsenin müdahale edemeyeceği söylenmiştir.⁹⁸ Özellikle Hanefî mezhebinde evli kadınların anne babasını ziyaret etmesi hakkında görüş ortaya konulmuş ve bu duruma eşin engel olamayacağı ifade edilmiştir.⁹⁹ Buna binaen eve gelen ziyaretçiye de engel olunmamalıdır.

3. Kâfirleri Dost Edinmeme

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'in pek çok yerinde kâfirleri dost edinmeyi yasak etmiştir. Hâlbuki mü'minlerin arasında savaş hali olsa bile aralarının düzeltilmesini istemiş, küslüğü neredeyse caiz görmemiştir. Ancak Allah Teâlâ, kâfirler iyi gözükse bile onlarla dost olunmayacağını haber vermiştir ki Hz.

⁹⁶ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Fezâilü's-Sahâbe" 226.

⁹⁷ Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân* (Kahire: Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye, 1964), 16/248.

⁹⁸ M. Yaşar Kandemir, "Ziyaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/498.

⁹⁹ Necla Yasdıman Demirdöven, "Kocanın Hakları Bağlamında 'Kadının İzinsiz Evden Çıkamayışı' ile İlgili Hadislerin Tahlili ve Mezhep İmamlarının Anlayışları", *EKEV Akademi Dergisi* 60 (2014), 434.

Peygamber’den de bu manada rivayetler nakledilmiştir. Konu hakkındaki âyet ve hadislerden anlaşıldığına göre kâfirleri dost edinmek münafıklık alameti olup¹⁰⁰ Allah’a, Resûlüne ve ahiret gününe olan imana zıttır. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

*“Onlardan birçoğunun inkâr edenleri dost edindiklerini görürsün. Andolsun ki kendileri için önceden (ahirete) gönderdikleri şey; Allah’ın onlara gazap etmesi ne kötüdür! Onlar azap içinde ebedî kalıcıdırlar. Eğer Allah’a, Peygamber’e ve ona indirilene (Kur’an’a) inanıyor olsalardı, onları (müşrikleri) dost edinmezlerdi. Fakat onlardan birçoğu fasık kimselerdir.”*¹⁰¹

Tabi burada söylediğimiz yasak olan husus kâfirleri dost edinmek olup akraba, komşu ya da ihtiyaç sahibi olan kâfir kimseye yardım etmek yasaklanmamıştır.¹⁰² Çünkü Müslüman sevdiğini de Allah için sever, nefret ettiğine de Allah için nefret eder. Hz. Peygamber’in ifadesi ile bu, imanın en üst mertebesidir.¹⁰³ Ancak Müslümanları bırakıp kâfirleri sırdaş edinmek yasaklanmıştır. Zira onların gerçek anlamda iyilik beslemedikleri Allah tarafından birden fazla yerde şu şekilde belirtilmiştir:

*“Ey İman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin. Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz. Hâlbuki onlar size gelen hakkı inkâr ettiler. Rabbiniz olan Allah’a inandınız diye Resûlü ve sizi yurdundan çıkarıyorlar. Eğer rızamı kazanmak üzere benim yolumda cihad etmek için çıktıysanız (böyle yapmayın). Onlara gizlice sevgi besliyorsunuz. Oysa ben sizin gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da bilirim. Sizden kim bunu yaparsa, mutlaka doğru yoldan sapmıştır. Şâyet onlar sizi ele geçirirlerse, size düşman olurlar, size ellerini ve dillerini kötülükle uzatırlar ve inkâr etmenizi arzu ederler.”*¹⁰⁴

*“Ey iman edenler! Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş edinmeyin. Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar. Hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların kinleri konuşmalarından apaçık ortaya çıkmıştır. Kalplerinde gizledikleri ise daha büyüktür. Eğer düşünürseniz size âyetleri açıkladık.”*¹⁰⁵

¹⁰⁰ “Münafıklara, kendileri için elem dolu bir azap olduğunu müjdele. Onlar, mü’minleri bırakıp kâfirleri dost edinen kimselerdir. Onların yanında izzet ve şeref mi arıyorlar? Hâlbuki bütün izzet ve şeref Allah’a aittir.” en-Nisâ 4/138-139.

¹⁰¹ el-Mâide 5/80.

¹⁰² “Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez. Şüphesiz Allah, âdil davrananları sever.” el-Mümtehine 60/8.

¹⁰³ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 36/445 (No: 22130).

¹⁰⁴ el-Mümtehine 60/1-2.

¹⁰⁵ Âl-i İmrân 3/118.

Âyetlerde bildirildiği üzere kâfirler ile dost olmak sonuç itibariyle Müslümanlara zarar verecektir ki bu yakınlık hiç başlatılmamalıdır. Allah Teâlâ bu yasağını haber verdikten hemen sonra Hz. İbrâhim'i (a.s.) Müslümanlara örnek olarak sunmaktadır.

“İbrahim’de ve onunla birlikte bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır. Hani onlar kavimlerine, “Biz sizden ve Allah’ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah’a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmiştir” demişlerdi. Yalnız İbrahim’in, babasına, “Senin için mutlaka bağışlama dileyeceğim. Fakat Allah’tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez” sözü başka. Onlar şöyle dediler: “Ey Rabbimiz! Ancak sana dayandık, içtenlikle yalnız sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır.”¹⁰⁶

Hz. İbrâhim, en yakınları da dâhil olmak üzere tevhid düşüncesinde olmadıkları için kavminden uzaklaşmıştır. Allah Teâlâ Hz. İbrâhim'i pek çok konuda örnek olarak sunmuş ve onun izinden gitmeyenleri akılsızlıkla suçlamıştır.¹⁰⁷ Özellikle küfrünü izhar edip açıkça Müslümanlara düşmanlık eden kimselere yakınlık kurulmaması gerektiği belirtilmiştir:

“Allah, sizi ancak, sizinle din konusunda savaşıyor, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için destek verenleri dost edinmekten men eder. Kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.”¹⁰⁸

“Ey iman edenler! Kendilerine Allah’ın gazap ettiği, kabirlerdeki kâfirlerin ümit kestikleri gibi tamamen ahiretten ümitlerini kesmiş bir toplumu dost edinmeyin.”¹⁰⁹

Allah Teâlâ her ne kadar kâfirleri dost edinilmesinin hikmeti olarak bu kimselerin Müslümanlara düşmanlık beslemesini haber vermiş olsa da genel olarak Yahudi ve Hristiyanların dost edinilmemesini emretmiş ve düşmanlığın tespit edilmesini gerekli görmemiştir.

“Ey inananlar! Yahudi ve hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdır. Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz o da onlardır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğunu doğruya iletmez.”¹¹⁰

¹⁰⁶ “el-Mümtehine 60/4.

¹⁰⁷ “Kendini bilmeyenden başka İbrahim’in dininden kim yüz çevirir?” el-Bakara 2/130.

¹⁰⁸ el-Mümtehine 60/9.

¹⁰⁹ el-Mümtehine 60/13.

¹¹⁰ el-Mâide 5/51.

Sonuç olarak Allah Teâlâ en genel anlamıyla mü'minlerin, imanı olmayan kimseleri dost edinmemelerini emretmiştir.

*“Mü'minler, mü'minleri bırakıp inkârcıları dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir ilişkisi kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır. Allah, asıl sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Çünkü dönüş Allah'adır.”*¹¹¹

Âyetlerin zahirinden kâfirleri dost edinmek küfür olarak gözüксе de helal saymadıkça hiçbir günahı işlemenin küfrü gerektirmeyeceği bilinmektedir. Ayrıca burada zikrettiğimiz âyette geçen *“Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır.”* ibaresinde ruhsat olarak küfür yurdunda yaşayan ya da kâfirlerin zulmünden korkan kimselerin dost gibi görünmesinde bir sakınca olmayacağı ifade edilmiştir.¹¹²

Allah Teâlâ konu hakkında fiilî olarak Hz. İbrâhim'i örnek verdiği gibi müstakil bağlamda yakın akraba dahi olsa küfre düşen kimselere yakınlık kurulmaması gerektiğini çok sert bir dille haber vermiştir:

*“Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. İçinizden kim onları dost edinirse, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir. De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşıretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve O'nun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah, fasık topluluğu doğru yola erdirmez.”*¹¹³

Allah Teâlâ emrini yerini getiren kimseleri ise büyük müjdeler ile karşılayacağını şöyle haber vermiştir:

*“Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy-sopları olsalar bile, Allah'a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin. İşte Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları, içlerinden ırmaklar akan ve içlerinde ebedî kalacakları cennetlere sokacaktır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, Allah'ın tarafında olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”*¹¹⁴

¹¹¹ Âl-i İmrân 3/28.

¹¹² Ferrâ el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsiri'l-Kur'an* (Riyad: Dâru Taybe, 1997), 2/26.

¹¹³ et-Tevbe 9/23.

¹¹⁴ el-Mücâdele 58/22.

Allah Teâlâ yakını dahi olsa kâfir kimselere karşı sert bir tavır takınmaları gerekli olduğunu hem Hz. Peygamber hem de mü'minlere hitaben haber vermektedir.¹¹⁵ Bu konuda mü'minler kendi aralarında son derece yumuşak davranışlı iken kâfirlere karşı ise çok serttirler.¹¹⁶ Allah Teâlâ kâfirlerle dost olmayı o kadar çok zemmetmiştir ki en ufak bir meyli dahi hoş görmemiştir. Öyle ki “*Zulmedenlere meyletmeyin. Yoksa size de ateş dokunur.*”¹¹⁷ ibaresinde zikredilen zalime meyletmenin kâfirlere sevgi beslemek anlamı taşıdığı ifade edilmiştir.¹¹⁸

Âyetlerin ilk muhatapları olan ashâb-ı kirâm da konu hakkında son derece hassas davranmıştır. Yahudi ve hristiyanlar başta olmak üzere müşrik pek çok kimse ile aynı toplumda yaşayan hatta akraba olan bu kimseler dinin emri olarak iman etmeyenleri yakın dost edinmemiştir. Hz. Peygamber'in âyetlerin ruhuna uygun söz, fiil ve tutumları da ashâbın yolunu aydınlatmıştır. Konu hakkında verilecek ilk örneklerden birisinde Hz. Peygamber Bedir savaşına çıktığı vakit kendisine yardım etmek isteyen müşrik bir kimseyi geri çevirmiştir. İkinci ve üçüncü kez gelip aynı teklifi yapan müşrik şahsa Hz. Peygamber her defasında “*Allah ve Resûlüne inanıyor musun*” diye sormuştur. Adam olumsuz cevap verdikçe Hz. Peygamber “*Ben müşriklerden yardım almam.*” demiştir. Adam üçüncü kez gelip yardım etmek istediğinde Hz. Peygamber'in aynı sorusuna muhatap olan adam bu kez olumlu cevap vererek iman etmiş ve Hz. Peygamber ile birlikte savaşa katılmıştır.¹¹⁹ Yanındakilere de “*Müşriklerin ışığı ile aydınlanmayın*”¹²⁰ diyen Hz. Peygamber'in ashâbı içerisinde özellikle Hz. Ömer'in (r.a.) kâfirlerden yardım alma ya da onlara yakın durma konusunda çok net davrandığı bilinmektedir. Rivayete göre Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (ö. 42/662-63) kendisine ait işinde ehil olan bir kâtibi vardır. Durumun kendisine sorulması üzerine Hz. Ömer meseleyi caiz görmemiş ve Ehl-i Kitâb'ı dost edinmemek hakkında indirilen âyete zıt hareket edildiğini ifade etmiştir.¹²¹

Hız. Peygamber, müşriklerle yakınlık ve dostluk izlenimi verebilecek selamlaşma, tokalaşma, mecliste yer verme gibi davranışları ashâbına yasaklamıştır. Enes'den (r.a.) gelen bir rivayette Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Hristiyan ve Yahudilerle karşılaşınca önce siz selâm vermeyin*

¹¹⁵ “*Ey iman edenler! Kâfirlerden (öncelikle) yakınınızda olanlarla savaşın ve sizde bir sertlik bulsunlar.*” et-Tevbe 9/123.

¹¹⁶ “*Muhammed, Allah'ın Resûlüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler.*” el-Fetih 48/29.

¹¹⁷ Hûd 11/113.

¹¹⁸ el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 4/204.

¹¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 42/81 (No: 25158).

¹²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 19/19 (No: 11954); Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Haleb: Dârü'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, 1986), “Zînet” 51.

¹²¹ İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-ahbâr* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/102.

(onlar size versinler siz karşılık verin), bir yolda onlarla karşılaşınca (kenardan geçmeleri için) yolu onlara daraltın.”¹²²

Yolu kâfirlere daraltmaktan kasıt kasten bu kimselerin önünü kesmek anlamında değil daha çok hürmet etmek anlamında yol vermeyi terk etmektir. Zira karşıdan gelen kimseye yol vermek ona tâzim anlamı taşımaktadır. Selâm vermeyi terk etmenin de Hz. Peygamber döneminde bir arka planı vardır. Zira Yahudiler Hz. Peygamber ile alay etmek adına selâm lafzını değiştirerek söylemekteydiler. Bu sebepten dolayı Hz. Peygamber, ashâbına “*Size Ehl-i kitaptan birisi selâm verince Aleyke veya aleykum (sana veya size de olsun) şeklinde cevap veriniz.*” buyurmuştur.¹²³

Genel olarak kâfirlerle olan ilişkilerde kişiyi İslâm’a davet etme gibi bir maslahat yoksa hasta ziyareti ya da herhangi bir başarısı sebebi ile tebrik etme gibi hürmet göstermenin yasak olacağı söylenmiştir. Çalışmamızın genelinde söyleyeceğimiz gibi ikili ilişkilerde kişinin durumunu kendisi daha iyi bileceği için kime nasıl davranacağını siyaset-i şeriyeye kapsamında değerlendirmelidir. Öyle ki Hz. Peygamber, kendisinden yardımı hiç eksik etmeyen amcasını ölüm döşğinde ziyaret ettiğinde dahi İslâm’a davet etmiştir.¹²⁴ Yine Hz. Peygamber’in hizmetinde bulunan Yahudi bir çocuk hastalanıp ölmek üzereyken yanına gelen Peygamberimiz, çocuğun başucuna oturmuş ve kendisine Müslüman olmayı teklif etmiştir. Çocuk, düşüncesini öğrenmek için yanında bulunan babasının yüzüne bakınca Babası: “Ebû’l-Kâsım’ın dediğini yap”, demiş ve çocuk Müslüman olmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber “(Çocuğu) Cehennemden kurtaran Allah’a hamdolsun.” demiştir.¹²⁵ Görüldüğü üzere Hz. Peygamber her zaman İslâm’a davet etmeyi kendisine görev bilmiştir. Her ne kadar rivayette Hz. Peygamber’in sadece çocuğu İslâm’a davet ettiği nakledilmiş olsa da muhtemelen öncesinde hasta ziyaretine uygun olarak başka şeyler konuşmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber ile çocuğun ve ailesinin bir bağı olduğu da anlaşılmaktadır. Sonuçta babanın ve oğlun gönlüne girmeyi başaran Hz. Peygamber bir kimseyi daha İslâm ile buluşturmuştur.

Kâfirlere sert davranılması hususunda aktardığımız o kadar âyet ve hadislerle rağmen Ehl-i Kitap ile en iyi şekilde geçinilmesi, iyiliğe karşı iyilik yapılması ve kişinin daima af yolunu tutması gibi erdemler Kur’ân ve sünnette dile getirilmiştir. Zira akraba bile olsa sert davranılacak olan kâfirler İslâm davetinden yüz çevirmiş hatta Müslümanlara zararı dokunan kimselerdir. Ancak Hz. Peygamber imanı olmayan kimselerin kişinin dinine zarar vereceğini söylemiştir.

¹²² Müslim, *el-Câmiu’s-Sahih*, “Selam” 13 (No: 2167).

¹²³ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahih*, “Selam” 8-11.

¹²⁴ Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmiu’s-sahih* (Şam: Dâru İbn Kesir, 1993), “Cenâiz” 79 (No: 1294).

¹²⁵ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahih*, “Cenâiz” 78 (No: 1290).

Öyle ki bir sözünde “*Sadece müminlerle arkadaş ol, yemeğini de ancak müttaki kimseler yesin.*”¹²⁶ buyurmuştur. Burada kastedilen iyi insanları aramak onlarla yakınlık kurmaktır. Yoksa kâfirlerle hiç ilişki kurmamak muhtaç ise onlara yemek vermemek kastedilmemiştir. Zira Allah Teâlâ mü’minlerin özelliklerinden bahsederken “*Onlar, seve seve, yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler.*”¹²⁷ demiş ve mü’min ya da kâfir ayrımı yapmamıştır. Arkadaş seçiminin ne denli önemli olduğu konusunda Hz. Peygamber “*Kişi arkadaşının dini üzeredir. Öyleyse her biriniz, kiminle arkadaşlık edeceğine dikkat etsin.*” buyurmuştur.¹²⁸

Kimseye zararı olmayan kâfirlerin tebliğ ile İslâm’ı tanınması gereklidir. Dolayısıyla kişi kendi menfaatlerini bir tarafa bırakıp önceliği İslâm’ın menfaatlerine vererek hareket etmelidir. Günümüzde henüz yeterince tanımadığımız her kâfire yumuşak huylu davranmalı kalbini İslâm’a ısıdırıp Müslüman olması için maddî ve manevî her türlü çabayı sarf etmeliyiz. Zira en iyi tebliğ örnek olmaktır.

4. Allah için Sevmek

Hz. Peygamber’in bildirdiği üzere amellerin en faziletlisi Allah için sevip Allah için nefret etmektir.¹²⁹ Zira kişi imanın tadına ancak bu şekilde ulaşabilir.¹³⁰ Ayrıca Hz. Peygamber’in ifadesine göre sevdiğini Allah için seven, kızdığında da Allah için kızan kimsenin imanı kemale ermiştir.¹³¹ Fâsık kimselerden uzaklaşmak Allah’a yakınlaşmak olarak görülmüştür. Hz. Îsâ’dan nakledilen bu konudaki rivayet dikkat çekmektedir:

Hz. Îsâ dedi ki:

“*Ey Havariler topluluğu, mâsiyet ehlinde buğz ederek Allah’a yakınlaşın, onlardan nefret ederek O’na yaklaşın ve onlardan uzak durarak O’nun rızasını arayın. (Havariler) dedi ki: ‘Ey Allah’ın Peygamberi, kiminle oturalım?’ (Hz. Îsâ) buyurdu ki, ‘Konuşması amellerinizi artıran, görüntüsü size Allah’ı hatırlatan ve ameli size dünya işlerinde zâhid olmaya sevk eden biriyle oturun.*”¹³²

¹²⁶ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, “Edeb” 16.

¹²⁷ İnsan, 76/8.

¹²⁸ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, “Edeb” 19.

¹²⁹ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, “Sünne” 2.

¹³⁰ Celâlüddîn es-Süyûtî, *Cem’u l-cevâmi’* (Kahire: Ezheri şerif, 2005), 11/716 (No: 25936).

¹³¹ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, “Sünne” 15.

¹³² Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühhd* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997), 48 (No: 299).

Allah Teâlâ da sadıklar ile beraber olmayı emretmiş¹³³ ve zâlimlerin yanında olan hatta onlara yaklaşanlara ateşin dokunacağını haber vermiştir.¹³⁴ Nitekim Hz. Peygamber dindar insanlar ile dostluk kurulmasını öğütlerken kötü arkadaşın dünya ve ahiret menfaati bakımından kişiye zarar vereceğini bildirmiştir. Rivayet şu şekilde gelmiştir:

*“İyi ve kötü arkadaşın hali, güzel koku satanla körük çekenin haline benzer: Misk satan, ya sana güzel kokusundan bir miktar verir ya sen satın alırsın, ya da (hiç değilse onunla beraber olduğun sürece) güzel koku koklamış olursun. Körük çeken kimse ise, ya elbiseni yakar ya da (en azından) körüğün kötü kokusundan rahatsız olursun.”*¹³⁵

Rivayette iyi insanlarla arkadaşlık yapılması Allah için sevilmesi istenen kimseler hem dünya hem de ahirette fayda vermektedir. Hz. Peygamber mü'minin ülfet sahibi olduğunu ve bu şekilde olmayan mü'minde hayır bulunmadığını ifade etmiştir.¹³⁶ Ayrıca birbirini yalnızca Allah rızası için seven kullara Allah'ın ahiret günü özel muamelesi olacaktır.¹³⁷ Yine Allah bu kullarını sevdiğini haber vermiş ve böylece insanlarla iyi geçinilmesini teşvik etmiştir.¹³⁸ Zira sevgi ya fitrat gereği nefsin istediklerine ya da Allah'ın rızasını kazanmak için inanç birliği içindeki kimselere gösterilmektedir. Bu sebeple kişinin arkadaşının dini üzere olduğu rivayeti de anlam kazanmaktadır. Yani Hz. Peygamber, insanın kendi ahlak ve davranışlarına uygun kimseleri seveceği gerçeğinden hareketle kişiliklerin zamanla benzeşeceğini haber vermektedir. Nefis istemese de iyi insanlarla arkadaşlık yapıldığında zamanla iyilik yapmak güzel hale gelecektir. Aynı şekilde kötü insanlarla zaman geçirenlere de kötülükler kolay hale gelecektir. Dolayısıyla hayra götüren ve iyilik yapmaya teşvik eden şeyleri sevmek Allah'ın sevmenin gereğidir. Benzer şekilde Allah'a

¹³³ “Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun.” et-Tevbe 9/119.

¹³⁴ “Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir azaptan sakının ve bilin ki Allah, azabı çetin olandır.” el-Enfâl 8/25; “Zulmedenlere meyletmeyin. Yoksa size de ateş dokunur. Sizin Allah'tan başka dostlarınız yoktur. Sonra size yardım da edilmez.” Hûd 11/113.

¹³⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, “Zebâih” 31 (No: 5214).

¹³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 37/492 (No: 22840).

¹³⁷ “Allah Teâlâ, hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyâmet gününde yedi sınıf insanı arşının gölgesinde gölgelendirir. Bunlar; âdil imam (devlet yöneticisi), Allah Teâlâ'nın ibadetinde yetişen genç, kalbi mescide bağlı müslüman, bir birini Allah için seven dostlar, yalnız iken Allah Teâlâ'yı düşünüp gözleri yaşla dolan kimse, kendisini fuhşa davet eden kadını Allah korkusuyla reddeden erkek ve sadakasını kimseye duyurmadan tam bir ihlâsla veren kimsedir.” Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, “Ezân” 36.

¹³⁸ Ebû Hureyre'nin naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle söylemiştir: “Bir adam başka bir köydeki kardeşini ziyaret etmiş. Bunun üzerine Allah onun için yoluna bir gözcü melek koymuş. Adam meleğin yanına geldiğinde (ona): ‘Nereye gitmek istiyorsun,’ demiş. Adam ise: ‘Şu köydeki kardeşime gitmek istiyorum,’ diyerek karşılık vermiş. Melek de: ‘Onun iyiliği için çalıştığın bir nimetin var mı,’ diye sormuş. Adam: ‘Hayır! Ancak ben onu Allah için seviyorum,’ cevabını vermiş. Melek: ‘O hâlde ben senin o kardeşini Allah için sevdiğin gibi Allah'ın da seni sevdiğini haber vermek üzere O'nun sana gönderdiği elçiyim,’ demiş.” Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, “Birr” 38 (No: 2567).

itaati artıracak olan mal ya da makam sevilip sevap umulurken tamamen kibir ya da şöhrat için infakta bulunmak ya da savaşa katılmak Allah'ın rızasının kastedilmediği için günah sayılmıştır. Ancak buradan hareketle yapılan hayırda dünyalık hiçbir fayda beklenilmemesi gerektiği anlaşılmamalıdır. Zira Allah için birbirini seven kimseler yalnızca ahiret için değil aynı zamanda dünyalık manada da kendilerine fayda sağlamaktadırlar. Aynı zamanda Hz. Peygamber dünyada da mutluluk vermesi için Allah Teâlâ'ya dua etmiştir.¹³⁹

Allah için sevmek Allah'a olan iman ile bağlantılıdır. Dolayısıyla Allah'ın emrettiği kimseleri sevmek imanın gereğidir. Hz. Peygamber'in cennetlik olarak vasıfladığı kimselerin en net gözüken hasletlerinin başında Allah için sevmenin geldiği haber verilmektedir.¹⁴⁰

¹³⁹ Hz. Peygamber'in duası içerisinde “Dünyayı benim için en büyük maksat hâline getirme” dediği görülmektedir. Görüldüğü üzere Hz. Peygamber dünyayı tamamı ile terk etmemiş birinci derecede gaye edinmeyi uygun görmemiştir. Tirmizî, *Sünen*, “Deavât” 56 (No: 3502).

¹⁴⁰ Enes b. Mâlik şöyle nakletmiştir: *Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ile beraber oturuyorduk. Buyurdular ki: “Şimdi yanınıza cennetlik bir adam gelecektir.” Bir de baktık ki Ensâr'dan, abdest suyu sakalından damlayan ve ayakkaşlarını sol eline asmış bir adam çıkageldi. Ertesi gün olunca Resûl-i Ekrem (s.a.v.) yine evvelki gibi söyledi. Bu adam yine önceki gibi çıkageldi. Üçüncü gün olunca Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Efendimiz yine aynı sözü tekrar etti ve yine aynı adam ilk hâliyle geldi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) kalkınca Abdullah b. Amr, o adamı takip etti ve ona: “Ben babamla münâkaşa ettim, üç gün onun yanına gitmeyeceğime yemin ettim. Bu zaman zarfında beni evimde misafir eder misin?” dedi. Adam da kabul etti. Daha sonra olanları, Abdullah b. Amr şöyle anlattı: “Üç geceyi onunla bir arada geçirdim. Fakat gece boyunca uzun uzun ibadet ettiğini görmedim. Ancak fecre kadar, zaman zaman uyanıp zikretti ve tekbir getirdi. Onun hayırdan başka bir şey söylediğini de işitmedim. Üç gün geçince sanki onun amelini küçümser gibi oldum ve dedim ki: “Ey Allah'ın kulu! Babamla aramda bir ihtilâf yoktur. Fakat Resûl-i Ekrem'in senin için üç kere; “Şimdi yanınıza cennetlik bir adam gelecektir.” buyurduğunu işittim. Üç defa da sen çıkageldin. Ne gibi ameller işlediğini öğrenmek için senin yanında kalmak ve seni örnek almak istedim. Fakat senin büyük bir amel işlediğini de görmedim. Seni Resûlullah'ın söylediği mertebeye ulaştıran amel nedir?” O zât: “Şu gördüğünden başkası değildir.” dedi. Fakat ben ayrılmak için döndüğümde arımdan seslenerek dedi ki: “Evet, benim amelim, senin gördüğünden başkası değildir. Ancak ben Müslümanlardan hiç kimseye karşı kalbimde en ufak bir kin tutmam ve Allah'ın verdiği herhangi bir nimet ve hayırdan dolayı da kimseye asla hased etmem.” Bunun üzerine: “İşte seni o dereceye ulaştıran bu hâlidir” dedim. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 20/124 (No: 12697).*

İKİNCİ BÖLÜM

NEBEVÎ ÖĞRETİDE KÜSLÜK

2.1. Hecr Kavramı: Tanımı ve İlişkili Kavramlar

Hecr, lügatte “vasl” (birleşme) kavramının zıddıdır. Böylece anlam birini terk etmek demektir. Bu kelimeden türeyen “hicret” bir şeyi terk etmek veya bir yerden başka bir yere göç etmek anlamlarına gelir.¹⁴¹ Yine “muhaceret” kelimesi de bulunduğu yeri başka bir yer için terk etmektir. İstılahta ise hecr, bir kimsenin karşılaştığı diğer kişiyle konuşmasını kesmesidir. Aslında fiilî veya kavli olarak terk etmek demektir.¹⁴² Bu tanımlardan anlaşıldığı üzere hecr, hem fiziksel ayrılmayı (hicret) hem de küslüğü ifade eden geniş kapsamlı bir terimdir.

İslamî literatürde hecr kavramıyla anlam yakınlığı bulunan, ancak aralarında küçük farklılıklar taşıyan birçok terim mevcuttur. Bu terimlerin tanımları ve hecr ile olan münasebetleri şu şekildedir:

Katî'a - Akrabalık Bağını Kesme

Lügatte hicran, yüz çevirme ve kopmak anlamına gelir.¹⁴³ İstılahta ise aile ve yakın akrabalara karşı iyilik ve ihsanı terk etmektir. Sılâ-i rahm'in zıddıdır.¹⁴⁴

Hecr ile farkı: Katî'a terimi genellikle sadece aile bireyleri ve kan bağı bulunan akrabalar için kullanılır. Hecr ise hem akrabalar hem de akraba olmayan diğer Müslümanlar için kullanılan daha genel bir kavramdır. Dolayısıyla hecr, katî'adan daha kapsamlıdır.

Musâreme

Lügatte ipin veya ipliğin kesin bir şekilde koparılması, bağın tamamen kesilmesi demektir. Sarîme kelimesi de kopmayı ifade eder.¹⁴⁵ İstılahta ise işi sağlamlaştırmak ve kararlılıkla uygulamak anlamında ilişkiyi kesmek anlamındadır.¹⁴⁶

Hecr ile farkı: Musâreme, bir kişiyle ilişkiyi her yönüyle tamamen kesmek demektir. Ona ne muhatap olur, ne cevap verir, ne de muamele eder. Hecr ise bazen kısmî olabilir. Yani sadece selamı kesmek, ya da belirli konularda

¹⁴¹ Cevherî İsmâil b. Hammâd, *Tâcü'l-lüğa ve sıhâhü'l-Arabîyye* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 2/61 “هجر” md.

¹⁴² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/492.

¹⁴³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 8/280.

¹⁴⁴ İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, 4/82.

¹⁴⁵ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga* (Beirut: Darü İhyai't-Türasi'l-Arabi, 2001), 12/130.

¹⁴⁶ Sa'dî Ebû Habîb, *el-Kâmûsü'l-fıkhî* (Beyrut: Daru'l fiker, 1988), 211.

konuşmamak gibi kısmen bazen de külliye olabilir. Bu sebeple hecr, musâremeden daha geneldir.

Tedâbü - Sırt Çevirme

Lügatte düşmanlık ve kopmak anlamına gelir. Bir kimse diğere sırtını göstererek ona arka çevirir ve yüzünü ondan çevirir. İstilahta ise bir kimsenin arkadaşına fiziksel olarak sırtını dönmesi ve yüzünü ondan çevirmesidir.¹⁴⁷

Hecr ile farkı: Tedâbü için mutlaka fiziksel bir sırt çevirme ve yüz çevirme şartı vardır. Oysa hecr durumunda bu fiziksel eylem gerçekleşebileceği gibi, gerçekleşmeyebilir de. Örneğin iki kişi yüz yüze otursa bile konuşmayabilir. Dolayısıyla hecr, tedâbüden daha geneldir.

Muşâhane - Düşmanlık ve Kin

Lügatte düşmanlık yapmak demektir. “Kişi birine müşâhane etti” sözü, “onunla düşmanlık etti” anlamına gelir. Ayrıca “sövm ve ayıplama şeklinde, dövüşmenin altında kalan düşmanlık” şeklinde de tanımlanmıştır. İstilahta ise nefsi dolduran düşmanlık ve kin ile dolmasıdır.¹⁴⁸

Hecr ile farkı: Şahnâ için mutlaka bir düşmanlık şartı gerekir ve bu durum genellikle dünyevî meselelerden kaynaklanır. Oysa hecr, bazen dünyevî bir adâvet sebebiyle gerçekleşebileceği gibi, bazen de uhrevî bir gaye (karşı tarafın ıslahı, bid’atten korunma vb.) için de yapılabilir. Bu nedenle hecr, müşâhaneden daha geneldir.

Uzlet - İnziva ve Münzevi Yaşam

Lügatte kenara çekilme demektir. Bir şeyi başka bir şeyden ayırmak, uzaklaştırmak anlamına gelir. İstilahta ise insanlarla karışmaktan çıkmak, uzlet köşesine çekilerek onlardan ayrılmaktır.¹⁴⁹

Hecr ile farkı: Uzlet, genel olarak münzevi yaşamak ve insanlardan kopmak anlamına gelir. Bu açıdan hecr ile benzerlik gösterir. Ancak uzlet, herkesten genel bir inzivayı, hecr ise belirli bir kişi veya gruptan uzaklaşmayı ifade eder. Ayrıca uzletin hükmü ile hecrin hükmü de benzerdir. Her ikisi de şer’î bir sebep olmaksızın yapıldığında mekruh veya haramdır. Zira asıl olan insanlarla karışmak, onlara faydalı olmak ve onların ezalarına sabretmektir.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “İnsanlarla karışıp onların ezalarına sabreden mü’min, insanlarla karışmayan ve onların ezalarına sabremeyen

¹⁴⁷ Halîl b. Ahmed, *el-Ayn* (Kahire: Dârü Mektebeti’l-Hilâl, ts.), 8/34.

¹⁴⁸ Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 13/234-235.

¹⁴⁹ Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 11/440.

mü'minden daha hayırlıdır.”¹⁵⁰ Ancak fitne zamanlarında veya dinden uzaklaşma tehlikesi olduğunda uzlet mübah hatta müstehab olabilir. Nitekim Buhârî, *es-Sahîh*'inde “Kötülükten dolayı uzlet yapmak mübâhtır” başlığını atmış ve ardından iki hadis nakletmiştir.¹⁵¹ İbn Abdülberr şöyle demiştir: “Güzel bir ayrılık, zararlı bir yakınlıktan hayırlıdır.” İbn Teymiyye'ye “Sâlik için hangisi daha faziletlidir, uzlet mi yoksa halka karışmak mı?” diye sorulmuş, şöyle cevap vermiştir:

“İnsanlar bu meselede gerek genel anlamda gerekse duruma göre ihtilafa düşmüşlerdir. Meselenin hakikati şudur: İnsanlarla bir arada bulunmak bazen vacip bazen de müstehab olabilir. Hatta aynı kişi, bazen insanlara karışmakla, bazen de yalnız kalmakla emrolunabilir. Bu konunun özü şudur: Eğer insanlarla bir arada bulunmakta bir ve takva üzere bir yardımlaşma varsa, bu emredilen (meşru) bir durumdur. Şayet günah ve düşmanlık üzere bir yardımlaşma söz konusu ise bu yasaklanmıştır. Müslümanlarla ibadet cinsinden olan beş vakit namaz, cuma, bayramlar, küsuf ve istiska namazları ile benzeri durumlarda bir arada bulunmak, Allah ve Resulü'nün emrettiği hususlardandır. Aynı şekilde hacda, kâfirlere ve dinden çıkan haricilere karşı yapılan gazvelerde; başında bulunan imamlar veya o cemaat içindekiler facir (günahkâr) olsalar bile onlarla bir arada bulunmak da böyledir. Kezâ kulun imanını artıran toplantılar da böyledir; ya kendisi o meclisten faydalanır ya da başkalarına fayda sağlar. Bununla birlikte, kulun kendi başına kalacağı zamanlara da ihtiyacı vardır: Duası, zikri, namazı, tefekkürü, nefis muhasebesi ve kalbinin ıslahı gibi başkasının ortak olamayacağı, kendisine has işlerde yalnız kalması gerekir. Kişi buna ya evinde ihtiyaç duyar —nitekim Tâvûs şöyle demiştir: ‘Kişinin evi ne güzel bir savmaadır (ibadethanedir); orada gözünü ve dilini (haramlardan) korur’— ya da evinin dışındaki yerlerde. Dolayısıyla, mutlak surette insanlara karışmayı (hulta) seçmek hata olduğu gibi, mutlak surette yalnızlığı (infirâd/uzlet) seçmek de hatadır. Her bir insanın bunlardan hangisine ne kadar ihtiyaç duyacağı ve her bir durumda kendisi için hangisinin daha hayırlı olacağı meselesi ise kişiye özel bir değerlendirmeyi gerektirir.”¹⁵²

Sonuç olarak uzlet belirli şartlar altında meşru bir uygulama iken hecr ise genellikle belirli bir kişi veya gruba yönelik terk etme eylemidir. İkisi de şer’î bir sebep olmadan yapıldığında mekruh kabul edilir.

¹⁵⁰ Tirmizî, *Sünen*, “Sıfatü'l-Kıyâme” 46 (No. 2675).

¹⁵¹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Rikâk” 34.

¹⁵² Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ* (Medine: Mecmai'l-Melikî'l-Fahd, 2004), 11/425-426.

2.2. Küslüğü Yasaklayan Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Küslüğü yasaklayan rivayetler genel olarak üç farklı lafızla nakledilmiştir. Bunlar sırası ile şu şekildedir:

- 1- Küs kalmayı üç gün ile sınırlayan rivayetler,
- 2- Küs kalmayı üç gece ile sınırlayan rivayetler,
- 3- Küs kalmayı mutlak bağlamda yasaklayan rivayetler.

Rivayetlerde nakledilen üç gün ya da üç gece ifadesi asıl olarak aynı anlamdadır. Mana ile rivayetin sonucu olarak râvilerin bu şekilde aktarmış olması düşünülebildiği gibi Hz. Peygamber'in farklı lafızla ifade etmiş olması da mümkündür. Ayrıca bazı rivayetlerde yalnızca “üç” ifadesi geçmekte gece ya da gün ifadesi zikredilmemektedir. Ancak ثلاث ya da ثلاثة şeklinde müennes ya da müzekker ifadeleri temyizlerinin gece (ليال) ya da gün (ايام) kelimelerinin kastedilmiş olduğunu ifade eder. Bu sebeple ثلاثة ifadesinin yalnız geldiği yerlerde üç gün, ثلاث ifadesinin geçtiği yerde üç gece kastedilmektedir.

2.2.1. Üç Günden Fazla Küs Kalmayı Yasaklayan Rivayetler

- 1- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: لَا يَحِلُّ لِلْمُؤْمِنِ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ

Abdullah b. Ömer'den rivayet olunduğuna göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Mü'min bir kimseye din kardeşini üç günden fazla terk etmesi, helal olmaz.”¹⁵³

- 2- عَنْ عَائِشَةَ ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: « لَا يَكُونُ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ مُسْلِمًا فَوْقَ ثَلَاثَةٍ، فَإِذَا لَقِيَهِ سَلَّمَ عَلَيْهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ كُلُّ ذَلِكَ لَا يَزُدُّ عَلَيْهِ، فَقَدْ بَاءَ بِإِثْمِهِ

Hiz. Âişe'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Bir müslümanın bir müslümana üç günden fazla küsmesi (helal) olmaz. Dolayısıyla (küslük iki kişiden birisi diğeri ile) karşılaştığında üç defa selâm verir ve bu selamların hiçbirini de almazsa (küslüğün) günahını (selâmı almayan kişi) yüklenmiş olur.”¹⁵⁴

- 3- عَنْ عَائِشَةَ ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ، إِلَّا أَنْ يَكُونَ مِنْ لَا يَأْمَنُ بَوَائِقَهُ

Hiz. Âişe'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Bir müslümanın kardeşine üç günden fazla küsmesi helal olmaz. Ancak şerrinden emin olmaması istisna”¹⁵⁵

¹⁵³ Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim, *es-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî'l-Halebî, 1955), “Birr ve Sıla” 26 (No: 2561).

¹⁵⁴ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, “Edeb” 55 (No: 4913).

¹⁵⁵ Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'*, 11/749 (No: 25998).

Bu rivayetin ziyadeli kısmı olan “*Ancak şerrinden emin olmaması istisna*” bölümünün Hz. Peygamber’e aidiyetinin sorunlu olduğu kabul edilmiştir.¹⁵⁶

4- حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «قِتَالُ الْمُسْلِمِ كُفْرٌ وَسِبَابُهُ فُسُوقٌ، وَلَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ

Sa’d b. Ebî Vakkâs’dan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“*Müslüman ile savaşmak küfür¹⁵⁷, ona sövmek ise fiskeştir. Bir müslümanın kardeşine üç günden fazla küsmesi helal olmaz.*”¹⁵⁸

5- أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، وَالسَّابِقُ السَّابِقُ إِلَى الْجَنَّةِ

Ebû Hüreyre’den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“*Bir müslümanın kardeşine üç günden fazla küsmesi helal olmaz. (Selam vermede) Öne geçen (cennete girme hususunda) öncülük etmiştir.*”¹⁵⁹

6- عَنْ شُرَحْبِيلِ بْنِ سَعْدٍ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لَا يَحِلُّ الْهَجْرَةُ فَوْقَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، فَإِنْ اتَّقَيَا فَسَلَّمَ أَحَدُهُمَا عَلَى الْآخَرِ فَرَدَّ عَلَيْهِ الْآخَرُ السَّلَامَ اشْتَرَا فِي الْأَجْرِ، وَإِنْ أَبَى الْآخَرُ أَنْ يَرُدَّ السَّلَامَ بَرَأَ هَذَا مِنَ الْإِثْمِ وَبَاءَ بِهِ الْآخَرُ، وَقَدْ خَشِيتُ إِنْ مَاتَا وَهُمَا مُتَهَاجِرَانِ أَنْ لَا يَجْتَمِعَا فِي الْجَنَّةِ

Şürahbîl b. Sa’d’dan rivayet edildiğine göre o, İbn Abbas’ın şöyle dediğini işitmiştir: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Üç günden fazla küslük caiz değildir. Ancak karşılaşarlarsa da biri diğerine selâm verir, diğeri de ona karşılık verirse sevapta ortak olurlar. Şayet selâm almaktan kaçınırsa (selam veren) günahattan kurtulur, diğeri ise suçlu olur. Bu şekilde birbirine küs olan iki kişinin öldüğünde cennette bir araya gelemeyeceklerinden endişe ediyorum.*”¹⁶⁰

Rivayetin son cümlesinde Hâkim en-Nisâbüî (ö. 405/1014) şüphe etmiş olsa da hadisin *Sahihayn*’ın şartına uyduğunu söylemiştir. İmam Zehebî (ö. 748/1348) de bu görüşe muvafakat etmiştir.¹⁶¹

¹⁵⁶ Ebû Ahmed İbn Adî, *el-Kâmil fî duafâi’r-ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdülmecvud, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1997), 7/330.

¹⁵⁷ Burada rivayetin zahir anlamı Müslüman ile savaşmanın kişiyi dinden çıkaracağını gösterdiği için şârihler savaşmanın değil savaşmayı helal saymanın küfür ifade ettiğini söylemişlerdir. Muhammed Abdürraûf Münâvî, *Feyzü’l-kadîr şerhu’l-Câmî ‘i’s-sağîr* (Mısır: Mektebetü’t-Ticaretü’l-Kübra, 1937), 4/506.

¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/105 (No. 1519).

¹⁵⁹ Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühâ ve’r-Rekâik* (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 252 (No: 726).

¹⁶⁰ Ebû Abdullah İbnü’l-Beyyî’ Muhammed Hâkim en-Nisâbüî, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1990), 4/180 (No: 7291); Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, 8/378 (No: 8930).

¹⁶¹ Hâkim en-Nisâbüî, *el-Müstedrek*, 4/180.

2.2.2. Üç Gecedan Fazla Kûs Kalmayı Yasaklayan Rivayetler

1- مَالِكُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ : «لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثِ لَيَالٍ . يَلْتَقِيَانِ . فَيُعْرِضُ هَذَا . وَيُعْرِضُ هَذَا . وَخَيْرُهُمَا الَّذِي يَبْدَأُ بِالسَّلَامِ

Ebû Eyyûb'dan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Müslüman bir kimseye din kardeşini üç geceden fazla terk etmesi, karşılaştıkları vakit birbirlerine yüz çevirmesi helal olmaz. Bu iki kişinin en hayırlısı evvela selâm verendir.”¹⁶²

2- عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ؛ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ «لَا تَبَاغُضُوا وَلَا تَحْسَدُوا وَلَا تَدَابِرُوا. وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ! إِخْوَانًا. وَلَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثِ

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Birbirinize buğz etmeyin! Birbirinize haset etmeyin ve birbirinize sırt çevirmeyin! Ey Allah'ın kulları, kardeş olun! Bir Müslümana kardeşini üç geceden fazla terk etmesi helal olamaz.”¹⁶³

3- عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: لَا تَدَابِرُوا، وَلَا تَقَاطَعُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا، هِجْرَةً الْمُؤْمِنِينَ ثَلَاثًا، فَإِنْ تَكَلَّمَا، وَإِلَّا أَعْرَضَ اللَّهُ عَنْهُمَا حَتَّى يَتَكَلَّمَا

Ebû Eyyûb'dan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Birbirinize sırt çevirmeyin, Birbirinizle alâkayı kesmeyin. Ey Allah'ın kulları, kardeş olun! Mü'min kûs kalması üç gündür. (Bundan sonra) Şayet konuşurlarsa ne âlâ. Konuşmazlarsa Allah onlardan yüz çevirir.”¹⁶⁴

4- هِشَامُ بْنُ عَامِرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ مُسْلِمًا فَوْقَ ثَلَاثِ لَيَالٍ، فَإِنْ كَانَ فَوْقَ ثَلَاثٍ فَإِنَّهُمَا نَاكِبَانِ عَنِ الْحَقِّ مَا دَامَا عَلَى صُرَامِهِمَا، وَأَوَّلُهُمَا فِتْنًا فَسَبَّحَهُ بِالْفَيْءِ، كَفَّارَتُهُ فَإِنْ سَلَّمَ عَلَيْهِ فَلَمْ تَصَارِمَا يَرُدَّ عَلَيْهِ، وَرَدَّ عَلَيْهِ سَلَامُهُ رَدَّتْ عَلَيْهِ الْمَلَائِكَةُ، وَرَدَّ عَلَى الْآخِرِ الشَّيْطَانُ، فَإِنْ مَاتَا عَلَى صُرَامِهِمَا لَمْ يَجْتَمِعَا فِي الْجَنَّةِ أَبَدًا

Hişâm b. Âmir'den rivayet olunduğuna göre, Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Bir müslümanın bir müslümana üç geceden fazla kûs kalması caiz değildir. Eğer üç geceden fazla kûs kalırlarsa, ayrı kaldıkları sürece her ikisi de haktan sapmış olurlar. İkisinden hangisi dönerse vebal ondan kalkar. Eğer ona selâm verir de o selamına karşılık vermezse, melekler onun selamına karşılık verirler, şeytan da

¹⁶² Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'* (Abdurrezzak'ın Musannef'inin İçinde) (Hindistan: Meclisü'l-İlmî, 1983), 11/168 (No: 20223); İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, “Hüsnü'l-Huluk”, 6 (No: 691); Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr Humeydî, *Müsnedü'l-Humeydî*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Dimeşk: Dâru's-Sekâ, 1996), 1/369; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/215; Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, “Edeb”, 62 (No: 6077); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Birr”, 25-27 (No: 2560-2562); Tirmizî, *Sünen*, “Birr” 24 (No: 1935).

¹⁶³ Buhârî, Edeb, 57; Müslim, *es-Sahîh*, “Birr ve Silâ” 23. Müslim, Birr, 23; Ebû Dâvûd, Edeb, 55.

¹⁶⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 4/145 (No: 3957).

ötekinin selamına karşılık verir. Şayet bu iki kişi çekişme içinde ölürlerse cennette asla bir araya gelmezler.”¹⁶⁵

Rivayetin son kısmını İbn Hibbân ziyadeli şekilde “Cennete giremez ve cennette bir araya gelemezler” şeklinde aktarmıştır.¹⁶⁶

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا هَجْرَةَ بَعْدَ ثَلَاثٍ -5-

Ebû Hüreyre’den naklen Resûlullah buyurdu ki “Üç geceden fazla küslük yoktur.”¹⁶⁷

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «لَا يَحِلُّ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَهْجَرَ مُؤْمِنًا فَوْقَ ثَلَاثٍ، فَإِنْ مَرَّتْ بِهِ ثَلَاثٌ فَلْيَلْقَهُ فَلْيَسَلِّمْ -6- عَلَيْهِ، فَإِنْ رَدَّ فَقَدْ اشْتَرَكَ فِي الْأَجْرِ، وَإِنْ لَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ فَقَدْ بَاءَ بِالْإِثْمِ» زَادَ أَحْمَدُ: وَخَرَجَ الْمُسْلِمُ مِنَ الْهَجْرَةِ

Ebû Hüreyre’den naklen Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki “Bir mü’minin bir mü’mine üç günden fazla küsmesi helal olmaz. Eğer küsen kimse (küs iken) üzerinden üç gün geçecek olursa hemen ona varıp selâm versin. Eğer selamını alırsa sevaba ortak olurlar. Eğer selamı almazsa (küslüğün) günah(ını) yüklenmiş olur.” (Ravi Ahmed b. Said rivayete şu sözleri de) ekledi: “Selam veren de küslük günahından kurtulmuş olur.”¹⁶⁸

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجَرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ، فَمَنْ هَجَرَ فَوْقَ ثَلَاثٍ -7- دَخَلَ النَّارَ

Ebû Hüreyre’den naklen Resûlullah buyurdu ki “Mü’min bir kimseye din kardeşini üç geceden fazla terk etmesi helal olmaz. Her kim kardeşine üç günden fazla küser ve bu hal üzere ölürse cehenneme girer.”¹⁶⁹

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَعْدٍ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجَرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ -8-

Saîd b. Mâlik’in naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Bir müslümanın bir müslümana üç geceden fazla küs kalması helal değildir.”¹⁷⁰

عَنْ فَصَالَةَ بْنِ عُبَيْدٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، قَالَ: مَنْ هَجَرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ، فَهُوَ فِي النَّارِ، إِلَّا أَنْ يَتَذَكَّرَهُ اللَّهُ مِنْهُ بِتَوْبَةٍ -9-

Fudâle b. Ubeyd’den nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kim kardeşine üç geceden fazla küs kalırsa cehennemdedir. Ancak Allah’ın tevbe ile bu kimseyi affetmesi müstesna.”¹⁷¹

¹⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 26/188 (No: 16257).

¹⁶⁶ Ebû Hâtîm Muhammed İbn Hibbân el-Büstî, *el-Müsnedü's-sahîh 'ale't-tekâsîm ve'l-envâ' min gayri vücûdi kat'in fi senedihâ velâ şübûti cerhin fi naklihâ*, thk. Mehmet Ali Sönmez - Halis Aydemir (Beyrut: Darü İbn Hazm, 2012), 5/72 (No: 4002).

¹⁶⁷ Müslim, *es-Sahîh*, “Birr ve Sıla” 27.

¹⁶⁸ Ebû Dâvud, *Sünenu Ebî Dâvud*, “Edeb” 47 (No: 4912).

¹⁶⁹ Ebû Dâvud, *Sünenu Ebî Dâvud*, “Edeb” 47 (No: 4914).

¹⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/149 (No: 1589).

¹⁷¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/215 (No: 25371).

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «إِنَّمَا هُمَا اثْنَتَانِ: الْكَلَامُ، وَالْهَدْيُ، فَأَحْسَنُ الْكَلَامِ كَلَامُ اللَّهِ، 10- وَأَحْسَنُ الْهَدْيِ هَدْيُ مُحَمَّدٍ، أَلَا وَإِيَّاكُمْ وَمُحَدَّثَاتِ الْأُمُورِ، فَإِنَّ شَرَّ الْأُمُورِ مُحَدَّثَاتُهَا، وَكُلُّ مُحَدَّثَةٍ بَدْعَةٌ، وَكُلُّ بَدْعَةٍ ضَلَالَةٌ أَلَا لَا يَطُولُنَّ عَلَيْكُمُ الْأَمَدُ فَتَقْسُوْا قُلُوبُكُمْ، أَلَا إِنَّ مَا هُوَ آتٍ قَرِيبٌ، وَإِنَّمَا الْبَعِيدُ مَا لَيْسَ بِآتٍ أَلَا إِنَّمَا الشَّقِيُّ مَنْ شَقِيَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ، وَالسَّعِيدُ مَنْ وُعِظَ بِغَيْرِهِ أَلَا إِنَّ قِتَالَ الْمُؤْمِنِ كُفْرٌ، وَسَبَابُهُ فُسُوقٌ، وَلَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ أَلَا لَا يَطُولُنَّ عَلَيْكُمُ الْأَمَدُ فَتَقْسُوْا قُلُوبُكُمْ، أَلَا إِنَّ مَا هُوَ آتٍ قَرِيبٌ، وَإِنَّمَا الْبَعِيدُ مَا لَيْسَ بِآتٍ أَلَا إِنَّ قِتَالَ الْمُؤْمِنِ كُفْرٌ، وَسَبَابُهُ فُسُوقٌ، وَلَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ أَلَا وَإِيَّاكُمْ وَالْكَذِبَ فَإِنَّ الْكَذِبَ لَا يَصْلُحُ بِالْجِدِّ وَلَا بِالْهَزْلِ، وَلَا يَعِدُ الرَّجُلُ صَبِيَّهُ ثُمَّ لَا يَفِي لَهُ، وَإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ، وَإِنَّ الْفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ، وَإِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ، وَإِنَّهُ يُقَالُ لِلصَّادِقِ: صَدَقَ وَبَرَّ، وَيُقَالُ لِلْكَاذِبِ: كَذَبَ وَفَجَرَ، أَلَا وَإِنَّ الْعَبْدَ يَكْذِبُ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ كَذَابًا

Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Kitap ve sünnetten başka uyulması gerekli üçüncü bir şey yoktur. Sözlerin en güzeli Allah Teâlâ'nın kelâmı ve yolların en güzeli Hz. Peygamber'in yolu, siretidir. Dikkat edin! Dinde ihdas edilmek istenen şeylerden sakının. Çünkü şer işlerden birisi de ihdas edilen şeylerdir. (Dinde) icad edilen her şey bidattır. Bidatlar (ın çoğu) dalalettir. Dikkat edin! Emel ve arzularınız uzayıp size ecelinizi unutturmasın. Aksi takdirde kalpleriniz katılaşıp. Dikkat edin! Gerçekten gelici olan (ölüm ve ondan sonra ki diriliş ve ahiret ahvali gibi) şey(ler) yakındır. Hakikaten gelmeyecek olan şey, uzak sayılır. Dikkat edin! Şakavetli (bedbaht), ancak o kimsedir ki annesinin karnında iken şaki olur, mes'ûd adam da ancak o kimsedir ki başkasından ibret alır. Dikkat edin! Müminle dövüşmek küfür ehlinin, ona sövmek ise fasıkların işidir. **Müslüman için 3 günden fazla süre ile (din) kardeşine küs durması helal değildir.** Dikkat edin! Yalancılıktan şiddetle kaçının. Çünkü ne ciddi ne de şaka yollu yalancılık mübah değil, müslümanın şanına yakışmaz. Sakın kimse, yerine getirmeyeceği bir şeyi (küçük yaştaki) çocuğuna (bile) vaat etmesin (yani bu davranış bile yalancılığa girer). Çünkü yalancılık gerçekten (insanı) fücûra (şerre) sürükler. Şer de cehenneme götürür. Doğruluk muhakkak (insanı) hayra yöneltir. Hayırlı işler de cennete kılavuz olur. Doğru adam için O, doğru söyledi hayır işledi denir. Yalancı kişi için de O, yalan söyledi ve şer işledi, denir. Dikkat edin! Kul gerçekten yalan söyleye söyleye bu hali kendisine şiar edinir. Nihayet Allah'ın divanında yalanıcı olarak yazılır.”¹⁷²

¹⁷² İbn Mâce, es-Sünen, 2009, “Mukaddime” 46.

2.2.3. Küs Kalmayı Mutlak Bağlamda Yasaklayan Rivayetler

- 1- عن ابي هريرة أن رسول الله ﷺ قال «لا تهجروا، ولا تدابروا، ولا تحسبوا، ولا يبيع بعضكم على بيع بعض. وكونوا، عباد الله! إخوانا

Ebû Hüreyre'den naklen Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki “*Birbirinize küsmeyin. Tecessüste bulunmayın. Başkalarının konuştuğunu dinlemeyin. Müşteri kızıştırmayı da yapmayın. Ey Allah'ın kulları kardeş olun.*”¹⁷³

Rivayetin ilk ifadesi “لَا تَهْجُرُوا” ya da “لَا تَهَاجَرُوا” lâ tehâceru” şeklinde gelmektedir ki ikisi de küsmek anlamındadır. Ancak “لَا تَهْجُرُوا” “لَا تهعцерu” şeklinde kötü konuşmak anlamında olduğu da söylenmiştir.¹⁷⁴

- 2- عَنْ أَبِي خِرَاشٍ السُّلَمِيِّ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: مَنْ هَجَرَ أَخَاهُ سَنَةً فَهُوَ كَسَفْكَ دَمِهِ

Ebu Hıraş es-Sülemî'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “(Müslüman) kardeşine bir sene küs duran kimse onun kanını dökmüş gibi (günah kazanmış) olur.”¹⁷⁵

- 3- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَوْ أَنَّ رَجُلَيْنِ دَخَلَا فِي الْإِسْلَامِ فَاهْتَجَرَا لَكَانَ أَحَدُهُمَا خَارِجًا عَنِ الْإِسْلَامِ حَتَّى يَرْجِعَ»

Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Şayet iki adam İslâm'a girip sonra da birbirine küsseler onlardan biri eski haline dönünceye kadar İslâm'ın dışında kalırdı.”¹⁷⁶

- 4- عن ابي هريرة إن رسول الله ﷺ قال «تفتح أبواب الجنة يوم الاثنين، ويوم الخميس. فيغفر لكل عبد لا يشرك بالله شيئا. إلا رجلا كانت بينه وبين أخيه شحناء. فيقال: أنظروا هذين حتى يصطلحا. أنظروا هذين حتى يصطلحا. أنظروا هذين حتى يصطلحا»

Ebû Hüreyre'den naklen Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki “*Cennet kapıları pazartesi ve perşembe günleri açılır ve Allah'a hiçbir şeyi şerik koşmayan her kula (günahları) mağfiret buyrulur. Yalnız din kardeşi ile aralarında düşmanlık bulunan kimse müstesna. (Onlar hakkında) şu iki kişiye barışincaya kadar mühlet verin! Şu iki kişiye barışincaya kadar mühlet verin! Şu iki kişiye barışincaya kadar mühlet verin, denilir.*”¹⁷⁷

- 5- عَنْ أَبِي أَيُّوبَ، عَنْ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَا مِنْ يَوْمٍ اثْنَيْنِ أَوْ خَمْسِينَ إِلَّا يُرْفَعُ فِيهِمَا الْأَعْمَالُ إِلَّا أَعْمَالُ الْمُتَهَاجِرَيْنِ

Ebû Eyyûb'dan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

¹⁷³ Müslim, *es-Sahih*, “Bir ve Sıla” 29.

¹⁷⁴ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 16/119-120.

¹⁷⁵ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, “Edeb” 47 (No: 4915).

¹⁷⁶ Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr el-Bahrü'z-zehhâr*, thk. Mahfûzurrahman Zeynullah (Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1988), 5/176 (No: 1773).

¹⁷⁷ Müslim, *es-Sahih*, “Bir ve Sıla” 35.

“Her pazartesi ve perşembe günleri ameller Allah’a yükseltilir. Ancak birbirlerine küs olanların amelleri müstesna.”¹⁷⁸

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَصُومُ الْإِثْنَيْنِ وَالْخَمِيسَ، فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّكَ تَصُومُ الْإِثْنَيْنِ وَالْخَمِيسَ! -6-
فَقَالَ: «إِنَّ يَوْمَ الْإِثْنَيْنِ وَالْخَمِيسَ يَغْفِرُ اللَّهُ فِيهِمَا لِكُلِّ مُسْلِمٍ إِلَّا مُهْتَجِرِينَ، يَقُولُ: دَعُهُمَا حَتَّى يَصْطَلِحَا

Ebû Hüreyre’den naklen Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki “Hz. Peygamber Pazartesi ve Perşembe (günleri) oruç tutardı. Kendisine: ‘Ya Resûlallah! Sen Pazartesi ve Perşembe oruç tutuyorsun, diye hikmeti soruldu. O buyurdu ki: (Pazartesi ve Perşembe günleri Allah Teâlâ her müslümâna mağfîret eyler. Kûs olanlar müstesna. Allah: ‘Kûs olan bu iki kişî barışıncaaya kadar onları bırak’ buyurur.”¹⁷⁹

2.2.4. Küslüğün Yasaklandığına İşaret Eden Diğer Rivayetler

Bazı rivayetler de vardır ki burada küslük yasaklanırken “hecr” yerine başka terim kullanılmıştır. Kimi rivayetlerde ise küslük hiç geçmemiş olsa da Hz. Peygamber’in dilinde mü’minler arasında kin, buğz ya da nefret gibi kötü hasletler kötülenmiştir.

عَنْ مُعَاذٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ يَطْلُعُ اللَّهُ إِلَى جَمِيعِ خَلْقِهِ لَيْلَةَ التَّصْفِ مِنْ شَعْبَانَ، فَيَغْفِرُ جَمِيعَ خَلْقِهِ، إِلَّا لِمُشْرِكٍ، أَوْ مُشَاحِنٍ 1-
قال ﷺ

Muaz b. Cebel’den naklen Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki “Allah, Şaban ayının yarısının gecesinde bütün mahlûkatına nazar eder. Müşrik ile küs kimseler hariç bütün mahlûkatını bağışlar.”¹⁸⁰

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «يَطْلُعُ اللَّهُ إِلَى خَلْقِهِ لَيْلَةَ التَّصْفِ مِنْ شَعْبَانَ فَيَغْفِرُ لِعِبَادِهِ إِلَّا -2-
لِإِثْنَيْنِ: مُشَاحِنٍ، وَقَاتِلِ نَفْسٍ

Abdullah b. Amr’dan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Allah, Şaban ayının yarısının gecesinde bütün mahlûkatına nazar eder. Katil ile küs kimseler hariç bütün kullarını bağışlar.”¹⁸¹

يا عائشة أكنت تخافين أن يحيف الله عليك ورسوله بل أتاني جبريل عليه السلام فقال هذه الليلة ليلة النصف من -3-
شعبان والله فيها عتقاء من النار بعدد شعور غنم كلب لا ينظر الله فيها إلى مشرك ولا إلى مشاحن ولا إلى قاطع رحم ولا إلى مسبل ولا إلى عاق لوالديه ولا إلى مدمن خمر

Hız Peygamber şöyle buyurdu: “Ey Aişe! Allah’ın ve Resulü’nün sana haksızlık edeceğinden mi korktun? Cebrail (a.s.) bana gelip şöyle dedi: Bu gece

¹⁷⁸ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, 4/149 (No: 3972).

¹⁷⁹ İbn Mâce, *es-Sünen*, 2009, “Sıyâm” 42 (No: 1740).

¹⁸⁰ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, 20/108 (No: 215); Süyûtî, *Cem’u’l-cevâmi’*, 13/216.

¹⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/216 (No: 6641).

*Şaban ayının yarısıdır (Berat gecesidir); Allah bu gecede Kelb kabilesinin koyunlarının tüyleri sayısınca insanı cehennemden azat eder. Ancak bu gece Allah; müşriklerin, kalbi kinle dolu olanların (müşahin), akrabalık bağını koparanların, elbisesini kibirle yerlerde sürüyenlerin, anne ve babasına asi olanların ve içki müptelası olanların yüzüne bakmaz.*¹⁸²

4- عَنْ أَبِي ثَعْلَبَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «يَطْلُعُ اللَّهُ إِلَى عِبَادِهِ لَيْلَةَ الْبُصْفِ مِنْ شُعْبَانَ فَيَغْفِرُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَيُمْهِلُ الْكَافِرِينَ وَيَدْعُ أَهْلَ الْحَقْدِ يَحْقِدُهُمْ حَتَّى يَدْعُوهُ

Ebû Sa'lebe'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah, Şaban ayının yarısı gecesinde kullarına nazar eder; müminleri bağışlar, kâfirlere ise mühlet verir. Kin tutanları ise vaz geçinceye kadar kinleriyle baş başa bırakır.”¹⁸³

5- عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «ثَلَاثٌ مَنْ لَمْ يَكُنْ فِيهِ وَاحِدَةٌ مِنْهُنَّ فَإِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ لَهُ مَا سِوَى ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ: مَنْ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا، وَلَمْ يَكُنْ سَاحِرًا يَتَّبِعِ السَّحْرَةَ، وَلَمْ يَحْقِدْ عَلَى أَحِيهِ

İbn Abbas'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Kimde şu üç şeyden biri bulunmazsa, Allah bu kimselerin dışında dilediğini bağışlar: Şirk koşan, sihir yapıp sihirbazların peşine giden ve kardeşine kin besleyen”¹⁸⁴

6- عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «ثَلَاثَةٌ لَا تَرْفَعُ صَلَاتَهُمْ فَوْقَ رُءُوسِهِمْ شَيْئًا: رَجُلٌ أَمَّ قَوْمًا وَهُمْ لَهُ كَارِهُونَ، وَامْرَأَةٌ بَاتَتْ وَرُؤُوسُهَا عَلَيْهَا سَاحِطٌ، وَأَخْوَانٍ مُتَصَارِمَانِ

İbn Abbâs'dan rivâyet edildiğine göre: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Üç sınıf insan vardır ki, kıldıkları namaz başlarının üzerine bir karış bile yükselmez (kabul olunmaz): Kendisini istemeyen bir topluluğa imamlık yapan kişi, kocası kendisine dargın/kırgın olarak geceleyen kadın ve birbirine küs olan (bağları koparmış) iki kardeş.”¹⁸⁵

2.2.5. Sened Değerlendirmesi

Farklı lafızlarla pek çok kaynakta nakledilen rivayetleri Hz. Peygamber'den aktaran sahâbe sayısı 11'dir. Bunlar içerisinde en çok rivayet Ebû Hüreyre tarafından nakledilmiştir. Aktarmış olduğumuz rivayetler genel olarak makbul kabul edilmiş ancak bazı rivayetlerin özellikle ziyadeli kısımlarına itiraz edilmiştir. Ancak küslüğün üç gün, üç gece ya da mutlak bağlamda yasaklanması hakkında gelen pek çok rivayet haberin aslına işaret etmektedir. Toplumu ilgilendiren bu rivayetin Hz. Peygamber'in birden fazla mecliste dile getirmiş olması son derece doğaldır. Ancak üç günden fazla küs durmak yasaklandıktan

¹⁸² Beyhakî, *Şuabü 'l-îmân*, 3/384 (No: 3837).

¹⁸³ Taberânî, *el-Mu'cemü 'l-kebir*, 22/223 (No: 590).

¹⁸⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü 'l-kebir*, 12/234 (No: 13004).

¹⁸⁵ İbn Mâce, *es-Sünen*, 2009, “İkametü's-Salavât” 43 (No: 971).

sonra söylenilen ifadelerde farklılık gözükmemektedir. Yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerde de kaynaklarda bazı kelime farklılığı ile nakledildiği görülmektedir. Ancak bu farklılıklar manayı değiştirecek şekilde gelmemiştir. Rivayetin erken geçtiği kaynak tespit edebildiğimiz kadarıyla Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi*'sidir. Burada da rivayeti nakleden sahâbî Ebû Eyyûb el-Ensârî'dir (ö. 49/669). Ma'mer b. Râşid'in naklettiği rivayette geçen Ebû Eyyûb'un sözü diğer kaynaklarda yoktur. Ebû Eyyûb rivayeti nakletmeden önce; “*Muhakkak ki O, sözü Hz. Peygamber'e isnad etti.*” demiştir. Ancak burada Ebû Eyyûb'un kastettiği kişinin kim olduğu belli değildir. Sonuç olarak Ebû Eyyûb'un bu rivayeti başkasından aldığı ancak sözü söyleyen kişinin rivayeti Hz. Peygamber'e kesin bir şekilde dayandırdığı anlaşılmaktadır. Buhârî'nin naklettiği başka bir rivayette aynı hadis Hz. Âişe ile beraber bulunan ashabın bazısından da nakledilmiştir.¹⁸⁶ Rivayet genellikle merfû olarak bilinse de mevkuf olarak Abdullah b. Mes'ud ve Enes b. Mâlik'in sözü olarak da nakledilmiştir.¹⁸⁷

Ele aldığımız rivayetler özellikle İbn Şihab ez-Zührî ile beraber yaygınlık kazanmıştır. İmam Müslim rivayeti 8 farklı hocadan aldığını aktardıktan sonra rivayetin sadece baş tarafının da farklı sahâbîlerden nakledildiğini rivayet etmiştir. Buna göre İbn Osman-Nâfi-İbn Ömer kanalıyla gelen rivayette Hz. Peygamber; “*Mü'min bir kimseye din kardeşini üç günden fazla terk etmesi helal olmaz.*” derken, Kuteybe b. Saîd kanalıyla Ebû Hüreyre'ye ulaşan isnadda Hz. Peygamber “*Üç günden fazla küslük yoktur.*” demektedir.¹⁸⁸ İmam Buhârî de İmam Mâlik ve Süfyân b. Uyeyne üzerinden ulaştığı bu rivayetleri iki farklı hocasından aktarmıştır.¹⁸⁹ İki rivayeti farklı lafız ve senetle aktaran Buhârî, Ebû Eyyûb el-Ensârî'den başka sahâbîlerden de istişhadda bulunmuştur. Enes b. Mâlik ve Hz. Âişe'den nakledilen rivayetlerde üç günden fazla küs durmak yasaklanırken rivayetlerin öncesinde ve sonrasında bazı farklılıklar vardır.¹⁹⁰ *El-Edebü'l-müfred*'inde ise Buhârî aynı rivayeti Hişam b. Âmir'den de rivayet etmiştir. Burada da bazı cümle farklılıkları olsa da mana itibarıyla aynı şeyler söylenmektedir.¹⁹¹ Ebû Dâvûd ve Tirmizî de saydığımız sahâbîlerden rivayetler nakledilmiştir. Ancak rivayetin lafız olarak farklı şekilde geldiği vecihlerinde ya da yalnız üç gün küs durmanın yasaklandığı şekillerinde rivayeti nakleden sahâbînin farklılaştığı görülmektedir.¹⁹²

¹⁸⁶ Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, “Edeb”, 62 (No: 6073).

¹⁸⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/215-216 (No: 25374,25377).

¹⁸⁸ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, blm. “Birr”, 25-27.

¹⁸⁹ Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, blm. “Bedü's-Selâm” 9 (No: 6237).

¹⁹⁰ Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, blm. “Edeb” 62 (No: 6073, 6076).

¹⁹¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *el-Edebü'l-müfred* (Kahire: Matbaatü's-Selefiyye, 1960), 144-146.

¹⁹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/270 (No: 1589).

2.2.6. Rivayetin Anlamı

İncelemiş olduğumuz rivayetin birden fazla şekilde gelmiş olduğunu görmekteyiz. Sadece mana ile rivayetin sebep olmadığını düşündüğümüz sözün Hz. Peygamber tarafından farklı zamanlarda söylenmiş olması muhtemeldir. Bu rivayetlerin ortak noktası Hz. Peygamber'in mü'minleri dargın durmaktan yasak etmesidir.

Daha önce naklettiğimiz rivayette kişinin dargın olduğu kimseyle karşılaştığında ilk selâm verenin hayırlı olacağı bildirilmektedir. Zira Hz. Peygamber *“İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selâmı yayınız!”*¹⁹³ buyurmakta ve selamın mü'minler arasında ne derece ehemmiyet arz ettiğini ortaya koymaktadır.

Bazı tariklerde rivayetin açıklaması daha da genişlemiş ve selâm verdiği halde karşılık bulamayan kimsenin üzerinden sorumluluğun düşeceği ve vebalin artık selamı almayan kimsenin üzerinde olacağı bildirilmiştir. Hatta selam veren kimsenin selamını meleklerin, selamı almayanın ise selamını şeytanın alacağı haber verilmiştir.¹⁹⁴ Buna binaen selâm verip almakla dargınlığın sona ereceği söylenmektedir.¹⁹⁵

Kardeşine bir sene boyunca küs kalanın sanki o kardeşinin kanını dökeceğini¹⁹⁶ söyleyen Hz. Peygamber gönlü kırılma da Müslümanların birbirlerine küs kalmamalarını tavsiye etmiştir. Hatta kötülüğü en güzel şekilde bertaraf edenlerin bir zaman sonra yakın dost olacağı bildirilmektedir.¹⁹⁷ Ancak burada zikredilen ve küs kalınmaması gereken meseleler dünyevî meselelerdir. Bundan dolayı hem Hz. Peygamber hem de onun yolundan giden selef ulema genellikle şahsî meselelerde affedici olmaya çalışmışlardır. Üzerine deve işkembesi konulduğu ya da Taif'te taşlandığı halde bu kimselere beddua etmeyen dolayısıyla küsmemiş olan Hz. Peygamber'in üç günden fazla küs kalmama yasağının dünyevî işlerde geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Zira Hz. Peygamber dinî ya da toplumu ilgilendiren siyasî meselelerde haklının yanında olmak ve tavrını koymak adına sert diyebileceğimiz davranışlar göstermiştir. Bazı kimselerin cenaze namazını kılmaması gibi misaller bu konuda örnek verilebilir. Şayet Hz. Peygamber, kötülüğü aşıkâr olan kimseye cevap vermeyecek olsa hakkın ve adaletin sahibi kimselerin doğru yolu tutmasının bir anlamı kalmazdı.

¹⁹³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/248; Müslim, “İmân”, 93.

¹⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 26/188 (No: 16257); Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbni'l-Ca'd*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1990), 227.

¹⁹⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 9/183 (No. 8904).

¹⁹⁶ Ebû Dâvud, “Edeb”, 54.

¹⁹⁷ “İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir.” Fussilet 41/34.

Bu sebeple Müslümanlar Allah'ın ve Müslümanların hakkı için yanlış yapanlara küsmekle tavrını ortaya koyabilirler. Bu durum şahsî değil içtimâî bir meseledir. Zira yanlış üzere olan kimsenin toplumdan tecrid edilerek hatasını anlaması amaçlanmaktadır.

Sonuç olarak konu hakkında gelen rivayetlerin tarihî gerçekliğinin yanı sıra insan tabiatı sebebiyle de küsmenin tamamıyla yasaklanmış olmasını düşünmek zordur. Zaten ele aldığımız rivayette de bu noktaya dikkat çekilerek üç gün sürecek olan küslüğe müsaade edilmiştir. Ancak Hz. Peygamber, genel olarak küslüğün yaşanmamasını istemiş, şayet bu durum kaçınılmaz ise o halde en kısa sürede barışmanın yollarını aramıştır.¹⁹⁸

2.2.7. Üç Gün Sınırının Mahiyeti ve Güncel Yorumu

Rivayetlerde küslük süresinin “üç gün” ile sınırlandırılması hususunda literatürde iki temel yaklaşım mevcuttur. Başta ehl-i hadis olmak üzere ulemanın çoğunluğu, insanın fitri öfkesini dindirebilmesi ve hatasını anlayıp sakinleşmesi adına üç güne kadar olan süreci mubah kabul etmişlerdir.¹⁹⁹ Buna mukabil mefhum-u muhalif yöntemini kabul etmeyen Hanefî fakihlerinde olduğu gibi nefsi gerekçelerle küslüğü kökten reddeden görüşe göre, küslük üç gün bile olsa esasen caiz görülmemiştir.²⁰⁰

Çalışmamızda yapılan incelemeler neticesinde üç günlük sürenin, mutlak bir zaman diliminden ziyade ilk fırsatta barışma iradesini temsil ettiği düşünülebilir. Türkçedeki “üç vakte kadar” deyiminde olduğu gibi, burada kesin bir takvim kastedilmemektedir. Bunun yerine öfkenin soğuması için tanınan makul ve kısa bir süre anlaşılmaktadır.

Nitekim geleneksel toplumlarda iletişim imkânları kısıtlıydı. Senede bir veya iki kez görüşebilen bireylerin üç gün içinde barışması fiziksel olarak her zaman mümkün değildi. Modern dönemde dijital iletişim araçları bu mesafeyi daraltmıştır. Bununla birlikte sosyal ilişkilerin niteliği bu sürenin yorumunu etkilemektedir. Nitekim geçmişte fiziksel imkânlar barışmanın önünde bir engel teşkil ederken günümüzde ise sosyal yapının değişimi bu kavramı farklı bir boyuta taşımıştır. Özellikle bayram ziyaretleri veya yıllık izinler gibi seyrek aralıklarla bir araya gelen bireyler için bu süre farklı anlaşılabilir. Bir sonraki ilk

¹⁹⁸ Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, “Birr”, 35.

¹⁹⁹ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de Allah Teâlâ üç güne işaret etmiştir. Hz. Sâlih'in devesini kesenlere üç gün mühlet verdiği haber verilmektedir: “*Ey kavmim! İşte size mucize olarak Allah'ın dışı bir devesi. Bırakın onu, Allah'ın arzında yayılıp otlasın. Ona kötülük dokundurmayın, yoksa sizi yakın bir azap yakalar. Derken onu kestiler. Salih, dedi ki: “Yurdunuzda üç gün daha yaşayın. (Sonra helâk olacaksınız.) İşte bu, yalanlanamayacak bir tehdittir.”* Hûd 11/64-65.

²⁰⁰ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 16/117; Ali el-Kârî Ebû'l-Hasen Nûrûddîn Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu Mişkâtü'l-mesâbih* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 2002), 8/3146.

karşılaşmaya kadar zihinsel bir arınma süreci olarak okunması mümkündür. Akrabalık veya iş birliği gibi sürekli bir yakınlığı bulunmayan farklı coğrafyalarda yaşayan kimseler için küslük farklıdır. Bu durum bir iletişim kesikliğinden ziyade bir düşmanlık ve kin besleme halidir. Bu kimseler ömür boyu bir araya gelemeyecek olsalar dahi önemli olan şudur: Kalplerinde birbirlerine karşı kötü bir niyet taşımıyorlarsa teknik olarak küs sayılmazlar. Zira küslükte asıl olan eylem, fiili bir uzaklıktan ziyade kalbi bir kopuştur.

Günümüzün metropol hayatı ve kalabalık şehirleşme yapısı da bu kavramın yorumunu değiştirmektedir. Köy hayatının aksine modern şehirlerde bireylerin birbirine darılması toplum genelinde fark edilmeyebilir. Aynı iş yerinde veya sivil toplum kuruluşunda bulunan geniş gruplar içinde iki kişinin ilişkisinin bozulması toplumsal dokuyu her zaman sarsmaz. Küslük meselesinde asıl sakınca şudur: Bu dargınlığın üçüncü kişilere yayılarak toplumsal barışı zedelemesidir. Dolayısıyla üçüncü taraflara yansımayan, toplumsal bir krize dönüşmeyen ve sadece bir mesafe koyma niteliği taşıyan bireysel tutumlar tartışmaya açıktır. Bunların hadislerde yasaklanan mutlak küslük kapsamında olup olmadığı değerlendirilebilir. Bu bağlamda üç gün kaydı, müminin zihnini kötü düşüncelerden arındırması için konulmuş eğitici bir sınır olarak anlaşılabilir.

Bu yorum Hanefî fakihlerinin küslük karşısındaki tavizsiz tutumuyla benzerlik taşımaktadır. Hanefîler nefsi gerekçelerle ortaya çıkan küslüğü bir ruhsat alanı olarak görmemiştir. Hadisteki süreyi bir serbestiyetten ziyade günahın başlaması için tanınan son sınır olarak değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla yukarıda vurgulanan kalbi kin beslememe ve toplumsal barışı zedelememe hassasiyeti Hanefîliğin ahlak anlayışıyla paraleldir. Her iki yaklaşım da önemli bir noktada birleşir: Bireyin iç dünyasındaki kopuş, zahiri bir mesafe koymanın ötesinde manevi bir vebal teşkil etmektedir.

2.3. Küslük ve Çeşitleri

Rivayetlerde nakledilen ve küsmek anlamında kullanılan hecr kelimesi lügatte “terk etmek, ayrılmak, ilişkisini bitirmek” anlamına gelirken bu mastardan türeyen hicret ise “Herhangi bir sebeple kişinin söz, fiil ya da kalbi olarak başkasından ayrılıp uzaklaşması” anlamına gelmektedir.²⁰¹ Hz. Peygamber’in beraberindeki Müslümanlarla birlikte Mekke’den Medine’ye göç etmesinin de hicret olarak isimlendirilmesi kelimenin daha çok bedenen bir yeri terk etme anlamında kullanılmasına sebep olmuştur. Buna binaen Hz. Peygamber döneminde Medine’de yaşayan Mekkelilere “Muhacir” denilmekle birlikte Allah Resûlü, Muhacir’in; Allah’ın yasakladıklarını terk eden kimse olduğunu

²⁰¹ Ahmet Önkal, “Hicret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/458.

söyleyerek hicretin yalnızca bedenen yapılan bir iş olmadığını göstermektedir.²⁰² Muhacir kelimesinin günahlardan uzaklaşmak anlamına uygun olarak âyetlerde de geçtiği görülmektedir. Ancak Kur’ân-ı Kerîm’de toplam dört yerde geçen hecr fiili farklı anlamlara gelmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber’e hitaben *وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا* “Onların söylediklerine katlan ve uygun bir şekilde onlardan uzaklaş.”²⁰³ âyetinde de uzaklaşmak fiziksel anlamından ziyade, müşriklerle tartışmaya girmemek, onların kötü işine karşılık vermemek şeklinde yorumlanmıştır.²⁰⁴ Başka bir âyette ise *مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجَرُونَ* “Büyüklik taslayarak arkanızı döner, geceleyin toplanıp hezeyanlar savururdunuz.”²⁰⁵ Burada görüldüğü üzere hecr kelimesi sövmek anlamındadır. *‘İbrahim, ‘Ben, Rabbime (gitmemi emrettiği yere) hicret edeceğim’ dedi’*²⁰⁶ âyetinde ise hecr kelimesi hicret anlamındadır.²⁰⁷ Son olarak *وَهَجَرُوهُمْ فِي الْمَضَاجِعِ* “Onları yataklarında yalnız bırakın”²⁰⁸ âyetinde ise hecr hanımlardan yüz çevirmek anlamında kullanılmıştır.

Rivayetlerin manasına gelince daha önce temas ettiğimiz gibi küs kalmak özellikle dünyevî meselelerde yasaklanmış ancak dinî sebeplerle küsmek meşru karşılanmıştır. Bundan dolayı ulema arasında küslüğün çeşitlerinden bahsedilmiştir. Konu hakkında bazı ihtilafların yaşanması ve farklı terimlerin kullanılması sebebiyle belli bir isimde uzlaşılmamış olsa da yapılan tanımlar birbirine benzemektedir. Küslük hakkında âlimlerimiz öncelikle dinî ve dünyevî meseleleri birbirinden ayırmaktadır.²⁰⁹ Dünyevî meselelerde caiz olacak ayrılık kişinin kendisini koruma amacına dayandığı görülmektedir. Zaten bu davranış küslük olarak değil araya mesafe koymak olarak isimlendirilebilir. Zira bir kişi maddî ya da manevî bakımdan başka birisinden zarar görüyorsa o kişiyle bağını koparabilir. Ancak karşı tarafın bu durumu bilmesine gerek yoktur. Çünkü buradaki amaç yalnızca kişinin kendisini korumak olduğu için karşı tarafın herhangi bir davranışını engellemek kastedilmemiştir. Aynı zamanda uzak durulan kişiye kötü davranmak da gerekmemektedir. Yalnızca selamına karşılık vermekle yetinilebilir. Fakat herhangi bir sebep yokken Müslüman kimsenin üç günden fazla küs kalması helal görülmemektedir.

²⁰² İbn Hibbân el-Büstî, *el-Müsnedü’s-sahîh*, 5/127 (No: 4125).

²⁰³ “Müzzemmil”, 73/10.

²⁰⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 5/487.

²⁰⁵ el-Mü’minûn 23/67.

²⁰⁶ el-Ankebût 29/26.

²⁰⁷ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*. (Mısır: Dârü Hicr, 2001), 18/383.

²⁰⁸ en-Nisâ 4/34.

²⁰⁹ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 28/207-208.

Dinî meselelerde küsmek ise kişinin kendi nefsinden olmadığı için Hz. Peygamber'in yasaklamış olduğu meseleye dahil değildir. Ancak bu küslüğün hangi meselelerde kimlere karşı ya da küsmenin hükmünün vacip mi yoksa müstehap mı olacağı gibi belli konularda ihtilaf yaşanmıştır.

2.3.1. Dünyevî Meselelerde Küslük

Hz. Peygamber'in küs kalmayı yasakladığı alan dünyevî meselelerdir. Bu da kişinin kendi nefsine bağlı kalarak hemen din kardeşine yüz çevirmesi anlamına gelmektedir. Zira birlik ve beraberliği ile insan vücuduna benzetilen mü'minlerin bağı, küsmenin yaşanması ile zarar görecektir.²¹⁰ Zira küslük din kardeşliğine zıt anlam taşımaktadır. O halde küsmek ancak dinî ya da zaruri sebeplerle caiz görülmektedir.²¹¹ Şahsî sebeplerle küslük yaşanacaksa da bu müddet üç günü geçmemelidir. Zira Allah Teâlâ mü'min kişinin kardeşine zulmetmesini bile ebediyen küs kalmasına sebep olarak göstermemiştir. Böyle durumlarda Müslümanların birbirlerinin arasını düzeltmesi gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir:

*“Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönüncüye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah'ın emrine) dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever. Mü'minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.”*²¹²

Görüldüğü üzere Allah Teâlâ savaş söz konusu olsa bile mü'minlerin arasının ıslah edilmesinin gerekli olduğunu söylemiş ebedî bir küslüğün olmasını istememiştir. Rivayetlerde nakledilen ağır ifadelerin zâhirinde görüldüğü üzere bazı âlimler kişinin bu şekilde Müslüman kardeşine küsmesini büyük günahlar içerisinde saymıştır.²¹³ Nitekim bir günahtan bahsedilen âyet ve hadisin azap, lânet, gazap ya da cehennem ile bitmesi o günahın büyük günah olduğunu göstermektedir.²¹⁴ Küslüğü yasaklayan rivayetlerde de bu şekilde gelen ifadeler bulunmaktadır. Zira bu duruma delâlet eden rivayetlerin birinde Hz. Peygamber

²¹⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 17/28 (No: 32362).

²¹¹ Hz. Peygamber'in şu rivayetinde de konumuzla alâkalı bir açıklama bulunmaktadır; “Bir mümin bir mümineye (eşine) buğzetmesin (çünkü) onun bir huyunu beğenmezse başka bir huyunu beğenir.” Buradaki ifadenin nehiy değil haber anlamı taşıdığı söylenmiştir. Yani müminin mümine tamamen küsmeyeceğinin ifade edildiği söylenmiştir. Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 10/58.

²¹² el-Hucurât 49/9-10.

²¹³ Ebû Hâtım İbn Hibbân, *Ravzatü'l-'ukalâ' ve nüzhetü'l-fuzalâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 207; Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyub İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lamu'l-Muvakki'in 'An Rabbi'l-'Âlemin* (Beyrut: Darü İbn Hazm, 2019), 5/463.

²¹⁴ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 11/650.

“Kim kardeşini üç günden fazla terk ederse, Allah’ın ikrâmı ile kendisini affetmesi hariç ateştedir” buyurmaktadır.²¹⁵ Ayrıca Hz. Peygamber’in ifadesine göre insanların arasını bozmak Şeytan’ın en büyük isteğidir.²¹⁶ Yine rivayetlerde küs kalmakla kişinin sevaplarının azalacağı hatta herkesin bağışlanırken küslerin bekletileceği bildirilmektedir.²¹⁷

Ebû Dâvûd küslüğün Allah rızası için olduğu zaman Hz. Peygamber’in belirttiği tehdidin söz konusu olmayacağını ifade etmiştir. Öyle ki Hz. Peygamber ve ashabından pek çok kimsenin belli kişilere küstüğünü belirterek rivayette bağışlanmaya engel olan küslüğün dünyevî meselelere müstenid olduğunu ortaya koymuştur.²¹⁸ Dolayısıyla her yanlışta Müslümanların birbirlerine sırt çevirmemesi gereklidir. Hatta görülen yanlışın düzeltilmesi adına nasihat edilmesi yine Müslümanın Müslüman üzerindeki haklarından birisidir. Zira yanlış sebebiyle terk edilen insan hatasının farkına varmazsa daha büyük yanlış düşebilir. Toplumun bu şekilde ahlaki yönden deforme olmaması adına Müslümanların ayrılığa düşmemesi ve birbirlerine destek olmaları gereklidir.

Nitekim İslâmî kaynaklarda küslüğün tehlikesi üç boyutta ele alınmaktadır: Birincisi, birey üzerindeki tehlikesidir ki hecr, sahibini Allah’ın gazabına maruz bırakır ve onu dünya ve ahirette cezaya müstehak kılar. İkincisi, din üzerindeki tehlikesidir. Zira hecr İslâm şariatının makasıdır, Kur’an nasları ve birlik ile kardeşliği emreden Sünnet ile çelişmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Şüphesiz mü’minler ancak kardeşirler.”²¹⁹ Dolayısıyla hecr, Allah Teâlâ’nın emrettiği vahdet ve uhuvvet bağlarını yıkmaktadır. Üçüncüsü ise toplum üzerindeki tehlikesidir; hecr toplumun yıkımına, bireyler arasında kopukluğa ve anlaşmazlığa yol açar. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Birbirinizle çekişmeyin, yoksa korkuya kapılırsınız ve gücünüz gider”²²⁰

Şayet herhangi bir hatasından dolayı küsmek yasaklanmamış olsaydı o zaman yeryüzünde günahsız kimse olmadığı için küslük yaygın hale gelirdi. Dolayısıyla bazı âlimler Allah’ın kelimesinin yücelmesi amacına müsterek olması sebebiyle dinî anlamda küslüğü cihad olarak telakki etmiştir.²²¹ Bazı küslükler de vardır ki bunlar hem dinî hem de dünyevî meseleleri ihtiva etmektedir. Özellikle Allah ya da mü’minlerin hakkı söz konusu olmadan şahsî menfaate dokunan zarar günah

²¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/215 (No: 25371); Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, 18/315 (No: 815).

²¹⁶ Câbir’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle söylemiştir: “Şeytan Arap yarımadasında namaz kılanların kendisine ibadet etmesinden ümidini kesmiştir lâkin aralarında aldatma hususunda (çalışmaktadır)” Müslim, *es-Sahih*, “Sıfatü’l-Kıyâme” 65 (No: 2812).

²¹⁷ Rivayet şu şekildedir: “Her Pazartesi ve Perşembe günü ameller Allah’a arz olunur. Din kardeşi ile arasında düşmanlık bulunan kişi dışında, Allah’a şirk koşturmayan her kulun günahları bağışlanır. (Meleklerle) ‘Siz şu iki kişiyi birbiriyle barıştıncaya kadar tehir edin,’ buyrulur.” Müslim, *el-Câmiu’s-Sahih*, “Birr”, 35.

²¹⁸ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, “Edeb” 54.

²¹⁹ el-Hucurât 49/10.

²²⁰ el-Enfâl 8/46.

²²¹ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 28/208.

olsa dahi küsmemenin azimet olduğu söylenmektedir. Bu konuda Allah'ın Hz. Ebû Bekr (r.a.) özelinde Müslümanlara yaptığı ikazı örnek verilebilir;

*“İçinizden varlık ve servet sahibi kimseler yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere (kendi mallarından bir şey) vermeyeceklerine yemin etmesinler. Onlar affetsinler, vazgeçip iyi muamelede bulunsunlar. Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*²²²

Ayetin iniş sebebi olarak Hz. Ebû Bekr'in (r.a.), kızına atılan iftiralara inanıp yayan Mistah'a daha önceleri yapmış olduğu yardımı keseceğini söylemesi nakledilir. Her ne kadar namuslu bir kadına iftira atmak en büyük günahlardan sayılmış olsa da Allah Teâlâ af yolunun tutulmasını karşılık kişinin bağışlanacağını müjdelemektedir. Hz. Ebû Bekr de bu müjdeye nail olmak adına akrabası Mistah'a yardım etmeyeceğine dair etmiş olduğu yemini bozmuştur. Gönülünün kırılmasına binaen küsmek caiz olsa da nefse karşı gelip af yoluna girmek bağışlama vesilesi sayılmaktadır. Bu da ancak Hz. Ebû Bekr gibi siddîk makamında bulunan kimselerin yapabileceği bir iş olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki Hz. Peygamber de güzel hasletlerin kişide hiçbir eksikliğe sebep olmayacağını ifade etmiştir: *“Sadaka hiçbir malı eksiltmez. Af sebebiyle Allah bir kulun ancak şerefini artırır ve bir kimse Allah için tevazu gösterirse Allah onu ancak yükseltir.”*²²³

Sonuç olarak kişinin şahsını ilgilendiren meselelerde affedici olması ve mü'min kardeşine küsmemesi esastır. Üç günden fazla küslüğün yasaklandığı alan burasıdır. Ancak dinî mesele olarak görülme dahi bazı kimselerden bazı durumlarda uzak durmak küslük olarak algılanmamıştır.

2.3.2. Meşrû Ayrılık

Hecr, esasen te'dib ve tazir amacıyla meşru kılınmıştır. İbn Teymiyye bu konuyu ele alırken hecrin hicret edenlerin güçlü veya zayıf, az veya çok olmalarına göre değişkenlik gösterdiğini belirtmektedir. Hecrin temel amacı üçtür: Hicret edilen kişiyi kütülüğünden alıkoymak (zacr), terbiye etmek ve toplumun benzer bir yanlışla düşmesini engellemek.²²⁴ Eğer hecirden maslahat ağır basıyorsa ve bu eylem şerrin zayıflamasına ve gizlenmesine yol açıyorsa, o zaman hecr meşrudur. Ancak şu durumda hecr meşru olmaz: Ne hicret edilen kişi ne de başkası bu yolla yola gelmiyorsa, aksine şer daha da artıyorsa ve hicret

²²² en-Nûr 24/22.

²²³ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Birr” 19 (No: 2588).

²²⁴ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 28/206.

edenin durumu zayıf olup bu eylemin maslahattan daha büyük bir fesada yol açması söz konusuysa. Bu durumda bazı insanlara karşı te'lif (kalpleri kazanmak) daha faydalı olurken bazı insanlara karşı ise hecr daha faydalıdır. Buna delil olarak Hz. Peygamber'in bazı kimselerin kalbini kazanırken, diğer bazılarını ise terk ettiği zikredilebilir.²²⁵ Buna göre, eğer bir kimseden uzaklaşmak daha büyük zarara yol açacaksa, Müslüman o kişiye karşı Müdâra yolunu benimser. Ancak bu durum, dinen yasaklanmış olan Müdâhane (dalkavukluk) ile karıştırılmamalıdır.

- Müdâra ve Müdâhane Farkı

Bu durumun meşruiyetine dair Hz. Aişe şöyle bir rivayet aktarmıştır: Bir adam Hz. Peygamber'in yanına girmek için izin istediğinde Hz. Peygamber onun hakkında; *"O, aşiretinin ne kötü kardeşidir"* buyurmuştur. Ancak adam içeri girdiğinde ona güler yüz göstermiş ve hoş sohbet etmiştir. Adam gittikten sonra Hz. Ayşe: *"Ey Allah'ın Resulü! Adamı gördüğünüzde öyle dediniz, sonra ona karşı güler yüzlü davrandınız (neden)?"* diye sorduğunda, Allah Resulü şöyle cevap vermiştir: *"Ey Ayşe! İnsanların Allah katında mevkisi en kötü olanı, insanların onun şerrinden sakınmak için kendisini terk ettiği kimsedir."*²²⁶

Bu davranış, dinen yasaklanmış olan Müdâhane (dalkavukluk) türünden değildir. Müdâhane, dünya menfaati için dinden taviz vermektir. Kurtubî (ö. 671/1273) ikisi arasındaki farkı şöyle açıklamaktadır:

*"Müdâra: Dünyayı ıslah etmek, dini korumak veya her ikisi için dünyalığını feda etmektir. Bu mübah hatta bazen müstehaptır. Müdâhane ise: Dünyayı (menfaati) ıslah etmek uğruna dini terk etmektir."*²²⁷

İslam âlimlerinin Müdâra hakkındaki bu teknik açıklamaları ve Hz. Peygamber'in uygulaması, sosyal hayatta kötü karakterli kimselere karşı takınılması gereken "stratejik mesafeyi" belirlemiştir. Şair Abdurrahman b. el-Hüseyn, kaçınılması mümkün olmayan şerli kimselerle ilişkide Müdâranın kaçınılmazlığını ve dostluk hukukunu şu beyitlerle veciz bir şekilde ifade etmiştir:

تَجَنَّبَ قَرِينَ السُّوءِ وَاصْرَمَ جِبَالَهُ
فَإِنْ لَمْ تَجِدْ عَنْهُ مَحِيصًا فَدَارِهِ
وَأَحْبَبُ حَبِيبِ الصِّدْقِ وَاحْذَرْ مِرَاحَهُ
تَنْلُ مِنْهُ صَفْقَ الْوُدِّ مَا لَمْ تُنْمَرْهُ

²²⁵ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 28/206-208.

²²⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, "Edeb" 38 (No. 5685); Müslim, *es-Sahih*, "Birr" 73 (No. 2591).

²²⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/454.

“Kötü arkadaştan sakın ve onunla bağını kes. Eğer ondan kaçacak bir yol bulamazsan (zararından korunmak için) onu idare et.

Sadık dostunu sev, ancak onunla tartışmadığın sürece o dostluğun en saf halini kazanırsın.”²²⁸

Şairin “eğer ondan kaçacak bir yol bulamazsan onu idare et” ifadesi, yukarıda zikredilen “zararı defetmek için Müdâra yoluna başvurmak mübahtır” kuralının edebi bir yansımasıdır. Bu yaklaşım, Müslümanın toplumsal hayatta pasif bir kurban değil, feraset sahibi bir yönetici olması gerektiğini teyit etmektedir.

İbn Teymiyye bu konuya daha geniş bir perspektifle yaklaşmaktadır. Eğer ilişkiyi kesme eyleminde caydırıcılık veya birinin vazgeçmesi söz konusu değilse, aksine bu eylem daha fazla iyiliğin yok olmasına sebep oluyorsa, o zaman emredilen hicret bu değildir. Nitekim İmam Ahmed, Horasan halkının Cehmiye’ye karşı düşmanlıklarını açıkça gösteremeyecek kadar zayıf olduklarında, onlara bu emrin (düşmanlık ilanının) düştüğünü ve müdâra yoluyla Müslümanlardan zararı defetmenin uygun olduğunu belirtmiştir. Hatta şerli ve fâcir birinin kalbini kazanmak, onu tamamen terk edip yalnız bırakmaktan daha hayırlı olabilir. Çünkü kişi terk edildiğinde ilimden, sünnetten ve korunan eserlerden uzak kalabilir. Şerli kişinin şerrinden daha büyük bir zarara yol açmayan her durum meşrudur. Vacibi terk etmenin zararı, maslahatın kazanılmasından büyükse o vacip terk edilir.²²⁹

Sonuç olarak zahiri uzaklaşma zarar doğuruyorsa düşebilir. Ancak kalbi hicret olarak o kişinin eylemlerine kalben rıza göstermemek asla düşmemektedir. Eğer bir kişide hem hayır hem de şer bir arada bulunuyorsa, o kişiye içindeki şer miktarınca uzaklık gösterilmelidir. İbn Teymiyye’nin belirttiğine göre, bir kişide hayır ve şer, fücür ve itaat, sünnet ve bid’at bir arada bulunursa, o kişi içindeki hayır nispetinde sevgiyi ve mükâfatı, içindeki şer nispetinde ise düşmanlığı ve cezayı hak eder. Dolayısıyla bir kişide hem ikramı hem de aşağılanmayı gerektiren vasıflar toplanabilir. Tıpkı hırsızlık yapan bir fakirin, hırsızlığı için eli kesilirken fakirliği sebebiyle de Beytülmal’dan ihtiyacı kadar yardım alması mümkündür.²³⁰

2.3.3. Zararlı Kişilerden Uzak Durma

İslam kaynaklarında ahmaklık ve ahmaktan kaçınma konusu detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bağlamda Hz. İsa’dan (a.s) nakledilen bir rivayet oldukça dikkat çekicidir: Tedavi etmesi için ona bir ahmak getirildiğinde,

²²⁸ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1983), 2/186.

²²⁹ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 28/209-212.

²³⁰ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 28/209.

“Doğuştan körü ve alacalıyı (abraş) iyileştirmekten aciz kalmadım ama ahmağı tedavi etmekten aciz kaldım” demiştir.²³¹

Yine ahmağın yanında bulunmaktan kaçınılması ve aslandan kaçır gibi ondan firar edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bunun temel gerekçesi ise huyların bulaşıcı olması yani kişinin fark etmeden ahmaktan huysuzluk kapabileceği endişesidir.²³² Nitekim bu husus şiirde şöyle dile getirilmiştir:

*“Sakın bir ahmakla dost olma, kendin için iyiyi iste, Çünkü dost, dostun aynasıdır ve ona göre tasdik edilir. Bir akıllıya düşman olmak, kişinin hayrınadır, Bir ahmağın dostu olmasından çok daha iyidir.”*²³³

Vehb b. Münebbih’in konuya dair sözleri ahmağın karakteristik özelliklerini çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır:

*“Ahmak konuştuğunda ahmaklığı onu rezil eder, sustuğunda acziyeti onu ifşa eder. Bir iş yaptığında bozar, terk ettiğinde zayi eder. Ne kendi ilmi ona yardım eder ne de başkasının ilmi ona fayda verir. Annesi onu kaybetmeyi (ölümünü) diler, karısı onu yitirmeyi arzu eder, komşusu ondan uzaklaşıp yalnız kalmayı temenni eder ve yanında oturan ondan sıkıntı duyar.”*²³⁴

Konunun ciddiyetini gösteren ilginç bir anekdot da Ferezdak’tan nakledilmiştir. Kendisine küçük yaşta “Yüz bin dirhem olmasını ama karşılığında bir ahmak olmayı ister miydin?” diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Hayır, çünkü ahmaklığım başıma öyle bir bela açar ki malım gider, ahmaklığım ise bana baki kalır.”²³⁵

Mâverdi’nin ahmak tasviri ise daha kapsamlı bir portre çizmektedir:

*“Ahmak sapık ve saptırıcıdır. Kendisine yakınlık gösterilse kibirlenir, yalnız bırakılsa kederlenir. Konuşturulsa saçmalar, kendi haline bırakılsa lüzumsuz işlere kalkışır. Onunla oturmak aşığalanmadır, onu hesaba çekmek imtihandır. Komşuluğu aldattıcı, dostluğu zararlı, arkadaşlığı gamdır; ondan ayrılmak ise şifadır. Başkasına kötülük yapar ama iyilik yaptığını sanıp ondan teşekkür bekler. Birisi ona iyilik yapar, o ise kötülük yapıldığını zannedip karşısındakini suçlar. Kusurları bitmez, ayıpları tükenmez.”*²³⁶

²³¹ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/530.

²³² Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/530.

²³³ Şemseddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslami, 2003), 4/412.

²³⁴ Yusuf b. Abdurrahman Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 31/150.

²³⁵ Ahmed b. Muhammed Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1955), 2/456.

²³⁶ Ebü'l-Hasen Mâverdi, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1986), 27.

Klasik literatürde bu tespitler meşhur bir darb-ı meselde de veciz bir şekilde ifade edilmiştir: “Nezle olan birinin gül kokusundan faydalanamadığı gibi ahmak da hikmetin lezzetini alamaz.”²³⁷

Ahmaktan uzak durma meselesinin fikhî boyutunu ele almadan önce genel olarak küsmek ve ilişkiyi kesmenin hükmünü belirtmek gerekmektedir. Asıl itibarıyla bir Müslümana küsmek haramdır ve bir Müslümanın diğeriyle konuşmayı bırakması helal değildir. Ancak kişide bulunan ahmaklık veya bidat gibi yerilmiş bir vasıf sebebiyle bu durum müstesnadır.

Bu teorik çerçeve göz önüne alındığında küs kalmanın yasaklanmış olduğu alan dünyevî meseleler olsa da barışmak kişiye zarar verecekse dargınlığın caiz olduğu söylenmiştir. Konu hakkında İbn Abdülber şöyle demiştir:

“Konuştuğunda, küs olan kişiye dini hususunda bir eksiklik getirecek veya kendisine ya da dünyasına zarar verecek kimse ile üç günden fazla dargın durmanın câiz olduğuna ulemâ ittifak etmiştir. Nice güzel dargınlık vardır ki eziyet veren barıştan daha hayırlıdır.”²³⁸

Ammâr b. Yâsir’in (ö. 37/657) de “Benim için güzel ayrılık fesada sürükleyen beraberlikten daha sevimlidir.” dediği nakledilmiştir.²³⁹

Ele almış olduğumuz rivayetlerin zayıf da olsa bazı ziyadeleri meselenin bu şekilde anlaşılmasına işaret etmektedir. Örneğin Hz. Âişe kanalıyla nakledilen rivayette üç gün küs kalmak yasaklandıktan sonra bir istisna getirilmektedir. Bu istisnada şerrinden emin olunmayan kişilerle üç günden fazla küs kalınabileceği ifade edilmektedir.²⁴⁰ Rivayeti ele aldığımız şekilde nakleden İmam Gazzâlî de (ö. 505/1111) Hz. Hasan’ın “Ahmaktan hicret etmek Allah’a yaklaşıktır. Zira bu ahmaklık ölene kadar devam eder ve ilacı da yoktur.” sözünü aktarmaktadır.²⁴¹ Hz. Ali de ahmak kimseler başta olmak üzere kötü arkadaş edinilmemesi gerektiğini söylemiştir.²⁴²

²³⁷ Ebû'l-Kâsım Zemahşerî, *el-Kelimü'n-nevâbiğ* (Kahire: Matbaatü Vâdî'n-Nîl, 1869), 74.

²³⁸ Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah en-Nümerî İbn Abdilberr, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî (Tıtvan: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1967), 6/127; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/496. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/496.

²³⁹ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/530.

²⁴⁰ Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'*, 11/749 (No: 25998).

²⁴¹ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Darü'l-Mârifet, ts.), 2/224.

²⁴² “Fâcir kimselerle arkadaşlık etme. Çünkü o senin için (kötü) amellerini süsler, senin de onun gibi olmanı ister, senin için en kötü sıfatlarını güzel gösterir, sana geliş ve senden ayrılışı utanç verici ve rezilcedir. Ahmakla da arkadaşlık etme. Çünkü o senin için çabalar ve sana fayda vermez, belki sana fayda vermek ister ama sana zarar verir. Onun susması konuşmasından, uzaklığı yakınlığından ve ölümü hayatından daha hayırlıdır. Yalancı ile de birlikte yaşamazsınız bir hayır yoktur. Çünkü o sizin konuşmanızı nakleder ve konuşmayı size aktarır ve doğru konuşsa bile doğru sözlü değildir.” Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'*, 18/100 (No: 1618).

Örneklerde genelde ahmaktan uzak durmak istendiği görülmekle beraber kimi zaman da cahil sofi, gafil muktedir ya da ikiyüzlü âlim gibi bir yönden ahmaklık durumu kendilerinde bulunan kimseler zikredilmiştir.²⁴³ Verdiğimiz örneklerden de anlaşıldığı üzere kişinin dünyevî meselelerde küslüğü ya küsülen kişinin şerrinden emin olunmadığı için ya da ruhen kendisinden rahatsız olmakla yaşanmaktadır. Dinî meselelerde küslükten farklı olarak kişinin küstüğü kimseye bu durumu hissettirmesi gerekmemektedir. Zaten kişi korunma amacı ile bir kimseden uzak durmaktadır. Bunlara örnek olarak kişinin ruhsal veya psikolojik olarak zarar gördüğü kimselerden güzel bir şekilde ayrılması gereklidir. Çünkü bu tür kimselerin ortak özelliği, iyiliği murad etseler bile karşı tarafa genelde zarar vermeleridir.²⁴⁴ Zira en büyük nimetlerden birisi olan aklın sağlığı sebebi ile ahmaktan uzak durmak gibi, insana iyi gelmeyen yakınlarından imkân dahilinde uzak durması yerinde olacaktır. Nitekim Ahmed b. Hanbel'den aktarılan “Başımı belaya sokan yağâne şey saygı duymadığım kişilerle birlikte olmaktır”²⁴⁵ sözünde olduğu gibi belli kişilerden uzak durmak dünya ve ahiret hayatı için daha faydalıdır. Dolayısıyla mü'min olduğu halde dünyevî hayatına zarar veren kimse öncelikle uyarılmalı ve ayrılığa kastedilmemelidir. Ancak çoğu kimsenin hatasını kabul etmemesi ya da hatasının yüzüne söylenilememesi durumunda kendisinden uzak durulması daha yerinde olacaktır. Nitekim bu durum üç günden fazla yasak olan küslük içine girmemektedir. Zira ahmak ya da saygısız bir kimseden uzaklaşmak demek kendisi ile selamlaşmamak anlamına gelmemektedir. Tesadüfen karşılaşılan yerde yolunu çevirmemek ve en azından selâm alıp vermeyi terk etmeden yaşamaktır. Yani bu durum yalnızca yaklaşmanın terk edilmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca maddî ve manevî zararı bulunan kimseden yalnızca uzak durmak değil bu kimseyi yetkili kimselere ihbar etmek de caiz görülmüştür. Hz. Peygamber insanların muhabbet ettiği her meclisin orada bulunan kimseler için emanet olduğunu ancak ırza, mala ve cana zarar verilen meclisler için böyle bir durumunun söz konusu olmadığını söylemiştir.²⁴⁶

2.3.4. Dinî Meselelerde Küslük

Küsmenin ibadet olarak sayılacağı ve kişiye sevap kazandıracığı meseleler dinî hususlardır. Anne ve babanın çocuğuna, erkeğin hanımına, hocanın ise

²⁴³ Gazzâlî, *İhyâü ulûmî 'd-dîn*, 2/172.

²⁴⁴ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve* (Kahire: Darü'l-Hadis, 2000), 1/358.

²⁴⁵ Gazzâlî, *İhyâü ulûmî 'd-dîn*, 2/173.

²⁴⁶ Câbir b. Abdillâh'dan (rivayet edildiğine göre) Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Üç meclisin dışında her meclis (te konuşulan sözler, birer) emânettir, (ifşa edilemez bu üç meclis şunlardır);

1. (Dökülmesi) haram (olan) kanın döküldüğü (meclis),

2. Haram (olan) bir ırzın çiğnendiği (meclis),

3. Bir malın haksız olarak ele geçirildiği (meclis.) Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Edeb” 32 (No: 4869).

talebesine karşı gösterdiği küslük bu çeşittir. Zira anne ve babanın çocuğu, erkeğin ise hanımı üzerinde maddî yetkinliği mevcuttur. Hocanın talebesi üzerinde ise manevî bir yetkinlik söz konusudur. Amaç karşıdaki mü'min kimsenin yanlışını düzeltmek olduğu için mü'minlere küsmeden önce asıl olan nasihatta bulunmaktır. Şayet kişinin nasihati fayda vermiyorsa ya da kendisi nasihat edebilecek konumda değil ise o halde şer'î uzlet anlamında hicret vardır.

Ancak bazı insanlar, hicret edebini uygulama noktasında hataya düşerek ya haram olan küslüğe yönelmekte ya da meşru olan hicreti tamamen terk etmektedir. Her iki durum da toplumsal ilişkileri zedelemekte ve şer'î maksatlarla çatışmaktadır. Oysa Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Şüphesiz Allah, kendi yolunda kenetlenmiş bir yapı gibi saf bağlayarak savaşanları sever.”²⁴⁷ Hicret, sanıldığı gibi her zaman bir günah değildir. Eğer Müslüman, niyetini düzeltir ve karşıdakinin ıslahını (Allah'ın rızasını) amaçlayarak mesafe koyarsa, bu tavrı bir ibadete dönüşebilir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “De ki: Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin rabbi Allah içindir.”²⁴⁸

İnsani ilişkilerdeki bu tavrın imandaki yerini Hz. Peygamber şu sözü ile açıklamıştır: “Kim Allah için verir, Allah için engel olur, Allah için sever, Allah için buğz eder ve Allah için evlenirse, imanı kemale ermiştir.”²⁴⁹ Ali el-Kârî, bu hadisi şerh ederken Müslüman'ın tüm amellerinin bu esasa dayanması gerektiğini belirtir. Buna göre bir mü'min Allah için konuşmalı, Allah için susmalı, Allah için insanlarla bir arada bulunmalı ve yine Allah için gerektiğinde halktan uzaklaşmalıdır.²⁵⁰ Hatta burada küsülen kişi ile konuşmak, selamına karşılık vermek terk edildiği gibi küsüldüğün de hissettirilmesi gereklidir. Nitekim Allah Teâlâ da bu anlamda Kur'an-ı Kerim'de günahlardan ve günahkârlardan kaçınılması gerektiğini belirtmiştir:

*“Allah size Kitap'ta (Kur'an'da) 'Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın, aksi hâlde siz de onlar gibi olursunuz' diye hüküm indirmiştir.”*²⁵¹

Günahlar açıktan işlendiği için Müslümanların da küslüğünü alenî olarak ortaya koymaları gereklidir. Konu hakkında Allah Teâlâ'nın özellikle hevâsına tabi olan kimselerden uzak durmak gerektiğini bildirdiği âyetleri dikkat

²⁴⁷ es-Saf 61/4.

²⁴⁸ el-En'âm 6/162.

²⁴⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/171 (No. 30437).

²⁵⁰ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâtü'l-mesâbih*, 1/107.

²⁵¹ en-Nisâ 4/140.

çekmektedir.²⁵² Hz. Peygamber de Kur'ân'a uygun olarak günah işleyen pek çok kimseye tavır almış ve bu durumu gizlememiştir. Zira Hz. Peygamber imkân olduğu halde Tebük gazvesine katılmayan Kâ'b b. Mâlik'in de içerisinde bulunduğu üç kişiyle vahiy gelinceye kadar konuşmamış ashabının da konuşmamasını istemiştir. Rivayetlerde bu sürenin elli gün olduğu nakledilmektedir.²⁵³ Bununla beraber Hz. Peygamber günah işleyen herkese aynı şekilde davranmamıştır. Hz. Peygamber'in ikiyüzlü bir kimseye selam vermeyi bırakması, maslahatı esas alan bir tutum sergilediğini göstermektedir.²⁵⁴ Yine Hz. Peygamber hanımlarından kırk gün uzak durmuş ve üç gün küslüğe ziyade edileceğini göstermiştir. Bundan dolayı selef âlimleri kendilerinden uzak durulması gereken günahkâr Müslümanların mücâhir olup olmadığına dikkat edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Ya da bid'at ehli olup hicret edilecek kimsenin de taraftar olup olmadığına bakılacaktır. Zira Hz. Peygamber'in, ashabından üç kişiye uyguladığı şer'î uzlet hem suçu işleyen kimselere hem de ashabına bir ders niteliğindeydi. Çünkü mezkûr üç sahâbi farz olan cihadı terk etmiştir. Hz. Peygamber böylesine büyük bir yanlışı cezalandırarak müdahale etmiş ve aynı işi başkalarının yapmamasını istemiştir. Kâfir, bid'atçı ve fasık kimselere karşı hecrin şekli farklılık göstermektedir. Kâfire kalben hicret uygulanırken tebliğ devam eder. Bid'at ve fisk ehlinde ise zahiren hicret yapılır. Çünkü mü'min kimse bu yolla ıslah edilebilmektedir.²⁵⁵

Sonuç olarak günahı açığa çıkmayan kimseye küsmek yerine nasihat etmek menfaat bakımından daha uygundur. Bundan dolayı ulema kime küsüleceği noktasında ilke olarak en başta; küsülen kişinin hayrını esas almıştır. Küsmek hata eden kimse için hayırlı ise meşru görülürken şayet küsüldüğünde kişi daha da haddi aşacaksa o halde bu yola başvurulmamalıdır. Zira *الْهَجْرُ مَقْطَعَةٌ لِلْوَدِّ* “Hecr (Ayrılık) sevgiyi keser”²⁵⁶ denilmiştir ki özellikle insanın yakınlarından çok çabuk uzaklaşması kişiyi buhran içinde bırakabilir. Dolayısıyla selef âlimleri kişisel ya da toplumsal bağlamda şer'î uzlet uygulanacak kişilerin doğru tespit

²⁵² el-Kehf 18/28; en-Necm 53/29.

²⁵³ Ebü'l-Abbas Şehabeddin Kastallânî, *İrşâdû's-sârî li-şerhi Sahihi'l-Buhârî* (Bulak: el-Matbaatü'l-Meymeniyye, 1905), 10/275.

²⁵⁴ İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, 14/172 (No: 27108).

²⁵⁵ İbn Hacer şu ifadelerle yer verir:

“Fasıği veya bid'at ehlini hecr etmek meşru iken, onlardan daha şiddetli günah işleyen kafiri hecr etmek meşru değildir; bu nasıl açıklanır?” Bu soruya verilen cevaplardan biri, hecrin iki mertebede olduğudur: kalp ile hecr ve lisan ile hecr. Kafirin kalp ile hecr edilmesi, ona karşı sevgi beslememek, yardımlaşmamak ve destek olmamakla gerçekleşir. Ancak lisan ile konuşmayı terk etmek meşru değildir, çünkü kafir bununla küfrüne son vermez. Oysa Müslüman asi kimse, genellikle bu şekilde hecr edilince günahından vazgeçer. Her iki durumda da (kafir ve asi) onlara itaate çağırarak, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak için konuşmak meşrudur. Asıl yasaklanan, sevgi ve dostluk ifade eden konuşmalardır.”

İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/497.

²⁵⁶ Halil b. Ahmed, *el-Ayn*, 1/138.

edilmesini gerekli görmüştür. Bu noktada asla küsülmemesi gerekli görülen anne-babaya dahi bir maslahat icab ediyorsa bu uzletin uygulanacağı söylenebilir. Zira asıl olan toplumsal ya da şahsî bağlamda kötülük yollarını kapatmaktır. Dolayısıyla dinî bir mesele de olsa küçük günah işleyen ya da büyük günah işlese de günahını açığa vurmamış kimselere asıl olarak nasihat etmek kendisini yalnızlığa ve yanlışa terk etmemek gerekir. Ancak yine ifade etmek gerekirse kime küsüleceği tamamen siyaset-i şer'îye üzere anlaşılacak bir mesele olup zaman, mekân ve şahısların durumuna göre farklılık arz etmektedir.

Konu hakkında İbn Teymiyye (ö. 728/1328) şer'î küslüğün iki çeşit olduğunu söylemiştir: Birinci çeşit: Kötülüğü terk etmek anlamında küsmektir. Diğer çeşidi ise ceza vermek için küsmektir. Birinci çeşitte kişi pasif bir şekilde hareket edip kötülük karşısında uzaklaşarak tepkisini ortaya koymaktadır.²⁵⁷ Nitekim Allah Teâlâ birden fazla âyette mü'min kimsenin kötülüğün işlendiği yerde bulunmaması gerektiğini ifade etmiştir.

*“Âyetlerimiz hakkında dedikoduya dalanları gördüğün vakit başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir, uzaklaş. Şayet şeytan sana unutturursa hatırladıktan sonra (kalk), o zalimler grubu ile beraber oturma.”*²⁵⁸

Âyette görüldüğü üzere mü'min kimse haram fiillerin yapıldığı mecliste bulunmaz böyle ortamların olduğu davete icabet etmez. Nitekim Hz. Peygamber de bir rivayetinde *“Allah'a ve ahiret gününe inanan içki içmesin. Yine Allah'a ve ahiret gününe inanan içki içilen sofraya oturmasın.”*²⁵⁹ buyurmaktadır. İbn Teymiyye'nin zikretmiş olduğu ikinci şer'î küslük çeşidi günah işleyen kişinin tövbe etmesini sağlamak amacı ile te'dib ve tâzir amaçlı uygulanmaktadır. Hz. Peygamber'in savaşa katılmayan arkadaşlarına ya da eşine uygulamış olduğu küslük bu çeşittendir. Münafık bile olsa alenî işlerinde fık ya da bid'at gibi herhangi bir olumsuz yönü görünmeyen kimselerin topluma zararı yoktur. Dolayısıyla onların günahı Allah ile kendileri arasındadır. Nitekim Hz. Peygamber'in bu tür kimselerin iç dünyasından haberdar olduğu halde kendilerine küsmediği bilinmektedir. Ancak günahını izhar eden kimsenin toplumu ifsat etme hali belirgin olduğundan dolayı kendilerine şer'î uzlet uygulamak şart olmaktadır. Çünkü günahını açıktan işleyen kimselerin başına bela geleceği Allah Teâlâ tarafından da dile getirilmiştir. Hatta bu toplumda

²⁵⁷ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 28/203-209.

²⁵⁸ el-En'âm 6/68. Başka bir âyet de şöyledir: *“Oysa Allah size Kitap'ta (Kur'an'da) “Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın, aksi hâlde siz de onlar gibi olursunuz” diye hüküm indirmiştir. Şüphesiz Allah, münaфіkların ve kâfirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır.”* en-Nisâ 4/140.

²⁵⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 11/191 (No: 11462).

bulunan salih kimselerin de kötülüğe engel olmayıp sessiz kaldıkları için azaba düşer olacağı ifade edilmiştir. Allah Teâlâ kavmi salih olan değil muslih olan kimselerin helâk edilmeyeceğini haber vererek salih ile muslih ayrımı yapmıştır. Salih kimse ibadetine düşkün yararlı işler yapan anlamında kullanılırken fâsîd kelimesinin zıddı olarak zararı bulunmayan kişi anlamına gelmektedir. Halbuki “muslih” kelimesi sâlih kavramını da kapsayarak daha geniş anlamda hem yararlı işler yapan hem de toplumda ıslah işlerine yönelen kimse demektir. Yani salih kimseler toplumun bozulmasına karşı ses çıkarmazken muslih kimseler bu duruma karşı kayıtsız kalmamışlardır. Bu yüzden Allah Teâlâ وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُفْلِكَ الْفَرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا مُصْلِحُونَ “*Rabbin, halkları muslih kimseler iken memleketleri zulmederek helâk etmez.*” buyurarak yanlış işlere ses çıkarmayanların sorumlu olacağını haber vermiştir.²⁶⁰ Hz. Peygamber de belli kişilerin yaptığı günahın cezasını halkın geneli ancak günahların açıktan işlendiği zaman çekeceğini bildirmiştir.²⁶¹ Hz. Peygamber’in hanımlarından Ümmü Seleme (r.a.) “Ey Allah’ın Resûlü, aramızda salihler varken biz helak olur muyuz?” diye sorunca Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Evet, kötülük çok olduğu zaman.*”²⁶² Dolayısıyla Allah’ın sevmediği işlerin yapıldığı yerlerde kötülüğün yayılmaması için tepki koymak gerekir. Ancak hikmet bağlamında söylediğimiz kötülüğün yayılması küsmek ile geçmiyor aksine kötülük daha çok yayılıyorsa yani kendisine küsülen kişi yoldan daha çok ayrılıyorsa o halde küsmek caiz olmaz. Çünkü maksat hâsıl olmamış demektir. Nitekim Hz. Peygamber daha faziletli olmasına rağmen savaşa katılmayan kimselere küserken, kalbini İslâm’a ısıdırmak istediği ya da münafık olduğunu bildiği pek çok kimseye küsmemiştir. Bundan dolayı İslâm tarihinde maslahata göre savaşılan yerlerde Müslüman olmayan kimselerden kimi zaman cizye alınmış kimi zaman ise anlaşma yapmaksızın savaşılmıştır. Bütün bunlar zaman ve mekân göz önünde bulundurularak İslâm’ın menfaatleri doğrultusunda yapılmıştır. Genel ifade ile Müslümanların kötülüğü engellemek adına şu sırayı takip etmesi uygun olmaktadır:

- 1-Önce hatalı olana nasihat edilir ve hatadan dönmesi için fırsat verilir.
- 2-Fayda vermezse eleştirilir ve kendisiyle tartışılır.
- 3-Bir süre kendisiyle konuşulmaz.
- 4-Onunla her türlü ilişki kesilir.
- 5-Kötülüğü başkalarına dokunan cinsten ise, teşhir edilir ve kötülük yapma yolları imkân nispetince kesilir. Israr ve devam niteliği olmayan hatalara karşı

²⁶⁰ Hûd 11/107.

²⁶¹ İmam Mâlik, *el-Muvatta*’, “Kelâm” 21.

²⁶² İmam Mâlik, *el-Muvatta*’, “Kelâm” 22.

setredici olmak evladır. Tövbe edilip terkedilmiş günahları ise gündeme getirmek haramdır.

2.4. Küslüğe Sebep Olan Yolların Kapatılması

Küslük, özellikle dünyevî meselelerde yasaklandığı için küsmeye sebep olacak yolların kapatılması adına küslüğü doğuracak kötü hasletlerin de yasak olması gereklidir. Zira hayra götüren amellerin sevap olacağı gibi kötülüğe sebebiyet veren her yol da günah ihtiva etmektedir. Hz. Peygamber İslâm ümmetinin bireylerinin aralarının bozuk olmasını, birbirlerine kin ve nefret duymalarını dinin yok olmasına sebep olarak göstermiştir.²⁶³ Geçmiş ümmetlerde bulunan bu illetin devam ettiğini haber veren²⁶⁴ Hz. Peygamber oruç, namaz ya da sadaka gibi ibadetlerle kazanılacak sevap ve derecelere Müslümanların aralarının iyi olması ile nail olacaklarını ifade etmiştir.²⁶⁵ Zira Müslümanlar, bir bedeninin herhangi bir uzvunda ağrı olduğunda diğer uzuvların ona destek olması gibi yekvücut bir yapıya sahiptir.²⁶⁶ Dolayısıyla küslüğe götürecekt yolların kapatılması gereklidir. Bu konuda akla gelebilecek olan kötü hasletlerin başında laf taşımak gelmektedir. Zira başkasının söylediği sözün aynı şekilde ve duyguda aktarılamayacağına işaret eden Hz. Peygamber her duyduğunu söyleyen kimsenin bir rivayete göre yalana, başka bir rivayete göre ise günaha düşeceğini haber vermiştir.²⁶⁷ Öyle ki kendisini savunma imkânı olmadığı yerde üçüncü kişilerden bahsetmek ve onlar hakkında hüküm vermek çok tehlikeli bir durumdur. Çoğu zaman yanlış anlaşılmalara ya da niyet okumakla söylenen yanlış sözler kişilerin arasının bozulmasına en azından sebepsiz yere gönlün kırılmasına neden olacaktır. Hz. Peygamber de sadece kendisi adına değil ahabının birbiri hakkında yaşadıkları sorunların da kendisine ulaştırılmamasını istemiştir.²⁶⁸ Buna sebep olarak Hz. Peygamber'in söylemiş olduğu “*Sizin yanınıza sâlim bir kalp*

²⁶³ Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Aranızın kötü olmasından şiddetle sakının. Çünkü bu özellik dini yok edip bitirir.*” Tirmizî, *Sünen*, “Sıfatü'l-kıyâme” 56 (No: 2508).

²⁶⁴ Zübeyr b. Avvam'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Geçmiş toplumların hastalığı size de bulaştı. Haset ve kin. İşte bu kökten yok etmedir. Saçı tıraş eder demiyorum fakat dini kökten kazıyıp yok eder. Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki iman etmeden Cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmekten de mü'min olamazsınız. Aranızda birbirinizi sevmeyi gerçekleştirecek olan şeyi size haber vereyim mi? Selâmı aranıza yayın.*” Tirmizî, *Sünen*, “Sıfatü'l-kıyâme” 56 (No: 2510).

²⁶⁵ Ebû'd Derdâ'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Oruç, namaz ve sadaka vermenin kazandıracığı sevap ve dereceden daha değerlisini size bildireyim mi? Ashab “evet” dediler; Resûlullah (s.a.v.): “Müslümanların birbirleriyle aralarının iyi olmasıdır. Çünkü aranın bozuk olması dini yok edip bitirir”* buyurdular. Tirmizî, *Sünen*, “Sıfatü'l-kıyame” 56 (No: 2509).; Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, “Edeb” 50 (No: 4919).

²⁶⁶ Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, “Bir ve Sıla” 66 (No: 2586).

²⁶⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/237; Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, “Edeb” 87 (No: 4992).

²⁶⁸ Abdullah b. Mesud'dan rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Ashabımdan herhangi birisi bana (beni rahatsız edebilecek) bir şey iletmesin. Gerçekten ben (evimden) size (uğramak için çıktığımda sizin hakkınızda her türlü güvensizlikten tamamen) sâlim bir kalple çıkmayı arzu ediyorum*” Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, “Edeb” 28 (No: 4860).

ile çıkmak istiyorum” ifadesi insan zihnine bu şekilde pek çok asılsız şüphelerin düşeceğini göstermektedir. Bu sebeple nemmâm ya da kattât olarak isimlendirilen söz taşıyan kimselerin cennete giremeyeceğini haber vermiştir.²⁶⁹ Hz. Peygamber bu günahın cezası çekilmedikçe cennete girilemeyeceğini söyleyerek laf taşımayı yasaklamıştır. Ancak Hz. Peygamber’in rivayetlerinden anlaşıldığına göre iki kişinin arasını bozacak durumun dışında zulüm, bid’at ya da fık gibi bazı durumlarda laf taşımanın caiz olduğu ifade edilmektedir.²⁷⁰

Küslüğe götüren yollardan bir diğeri de gereksiz tartışmalardır. Hz. Peygamber, bir müminin sevdiği kardeşi ile tartışmaya girmemesini, ona kötülük yapmamasını ve başkalarına onu sormamasını tavsiye etmiştir. Çünkü böyle durumlarda düşmanlardan birisi karşıya çıkıp o kişide olmayan şeyleri söyleyebilir ve aralarını bozabilir.²⁷¹

Hz. Peygamber’in örnekliğinde kişisel bağlamda oluşturulan bu ahlak ile erdemli bir toplum ortaya çıkmaktadır. Allah Teâlâ’nın da işaret ettiği bu toplumun var olması küslük gibi kötü hasletlere engeldir. Nitekim iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak gibi toplumda ıslah mekanizmalarının varlığı İslâmî yapının korunmasını sağlamaktadır. Ayrıca toplumu ayakta tutan en önemli unsur olan adaletin sağlanması, kişilerin bireysel anlamda ceza verme düşüncesini ortadan kaldıracaktır. İslâm toplumunda adaletin tesisi ile beraber suçun cezasız kalmayacağı düşüncesi hakim olacak ve bireyler “Şeriatın kestigi parmak acımaz” diyerek hakkını aramaya çalışacaktır. Öyle ki adalet hem ferdi hem de içtimâî yapıda düzeni sağlamaktadır.²⁷² Zaten adalet, yalnızca Müslümanlarla sınırlı olmayan evrensel bir ahlaktır. Hz. Peygamber de toplumun bütün fertleri için adaletin lazım olduğunu söylemiş ve bir sistemi yıkan en önemli eksikliğin adaletsizlik olduğunu ifade etmiştir.²⁷³ Bu sebeple adalet, kişisel haklar ile toplumsal düzen arasında uyum sağlamaktadır ki bireylerin hakları korunmadan toplumsal barışın sağlanamayacağı ortadadır.

Hz. Peygamber’in ideal toplumunda adalet merkeze alınmakla beraber cemiyetin salahiyetini sağlayan başka uygulamalar da vardır. Kişisel ve toplumsal düzeyde tavsiyeleri bulunan Hz. Peygamber’in hadislerinden birisinde

²⁶⁹ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İmân” 168; Bezzâr, *Bahrü’z-zehhar*, 7/301 (No: 2898).

²⁷⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref Nevevî, *Riyâzü’s-sâlihîn (Arnaût)*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1998), 432.

²⁷¹ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, “Edeb” 8.

²⁷² Mustafa Çağrı, “Adâlet (Ahlâk)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/341.

²⁷³ Kureyş kabilesinden asil bir kadın hırsızlık yapmıştı. Kadını cezalandırmaması için ashab arasından Üsâme’yi Hz. Peygamber’e gönderdiler. Bu duruma kızan ve üzülen Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Nasıl oluyor da bazı kimseler, Allah’ın kanunu karşısında aracı olmaya kalkışıyorlar. Sizden öncekilerin mahvolmasının sebebi şudur: İçlerinden asil, ileri gelen birisi hırsızlık yapınca, onu serbest bırakıyor, zayıf ve fakir bir kimse hırsızlık yapınca, onu cezalandırıyorlardı. Allah’a yemin ederim ki Muhammed’in kızı Fatıma hırsızlık yapsaydı, onun da cezasını verirdim.*”

Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Hudûd”, 11-12 (No: 6405-6406).

“İstihare eden aldanmaz, istişare eden pişman olmaz, iktisat eden yoksul olmaz” denilmektedir.²⁷⁴ Özellikle istişare ile toplumun ıslahı söz konusu olmuştur ki Allah Teâlâ bu ahlakî iman ve namaz gibi dinin asılları ile beraber zikretmektedir.²⁷⁵ Zira istişare ile yönetilen toplumlarda sorunlar daha az yaşanacak ve insanlar daha huzurlu olacaktır. Nitekim istişarenin olması ifade özgürlüğünü göstermektedir.²⁷⁶ Hakaret ya da iftira gibi kötü sözün dışında herkesin düşüncesini dile getireceği özgür ortamın sağlanması da küslük gibi olumsuz durumların yaşanmasına engel olacaktır. Öyle ki ifade özgürlüğünün ortadan kalkması diğer özgürlüklerin de işlevsiz hale gelmesine sebebiyet vermektedir. Allah Teâlâ’nın “*Kullarımı müjdele! Onlar ki sözü işitip en güzeline tabi olurlar.*”²⁷⁷ ifadesi de zikettiğimiz özgürlüğün İslâm âleminde bulunması gerektiğine işaret etmektedir. İslâm toplumunda bulunan ifade özgürlüğü de ümmet olup böyle hareket edebilmenin en önemli teminatlarından biridir. Geçmişte ve günümüzde olduğu gibi büyük devletler her türlü farklı kişiye ve fikre müsamaha göstererek ayakta kalmıştır. Çünkü hakikat böyle farklılıkların çatışmasından doğmaktadır. Toplumun her bireyinde farklı düşünce bulunsun da ortak bir zeminde hareket edilebilmektedir. Tam tersi bir şekilde fikirlerin yasaklanıp özgürlüğünün kısıtlandığı bir çevrede topluma aidiyet azalacak ve ciddi sorunlar ortaya çıkacaktır. Bu gibi pek çok metod ile beraber Hz. Peygamber insanlar için uygun zemin hazırlamıştır. Böylece küslük gibi olumsuz durumların yaşanmasının önüne geçilmek istenmiştir.

2.5. Kötülüğü İlan Etmek

Mâsiyete engel olmak adına kişiye şer’î uzlet uygulamanın yanında başka çözüm yolları da vardır. Özellikle kişi birinci dereceden yakın değilse ya da yakın olsa da uzletin herhangi bir yaptırımı yoksa o halde bazı çarelerden bahsedilmiştir. Zira kişi kalben bir kötülükten uzaklaşmıyor ise de en azından kötülüğün toplumda yayılmaması için o yanlışına engel olunmalıdır. Bu bağlamda alenî işlenen fiske ya da bid’at gibi kötülüklerle birlikte kul hakkı bağlamında yalnızca iki kişi arasında kalan zulme de önlem alınmalıdır. Ancak günahın gizli kalması ve toplumsal bir zarar doğurmaması durumunda, söz konusu eylemin ifşa edilmesi yerine gizliliği esastır. Özel olarak nasihat etmek gerekir. Şayet nasihat fayda vermiyor ise o halde uzlet uygulanır ve tövbe etmesi

²⁷⁴ Ebû’l-Kâsım Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, thk. Târik b. Abdullah, Abdulmuhsin b. İbrâhim (Kahire: Dâru’l-Harameyn, ty), 6/365 (No. 6627).

²⁷⁵ “Onlar Rablerine icabet ettiler. Ve namazı dosdoğru kıldılar. İşleri aralarında şûrâ (danışma) iledir. Ve onlara rızık olarak verdiklerimizden infak ederler.” eş-Şûrâ 42/38.

²⁷⁶ Hz. Peygamber bu şekilde pek çok kimseyi dinlemiştir ki kimi zaman bu durum ashabın tahammülünü zorlamıştır. Buhârî, *el-Câmiu’s-sahih*, Menâkib” 22 (No: 3414).

²⁷⁷ ez-Zümer 39/17-18.

beklenir. Nitekim Hz. Peygamber “*Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki bu imanın en zayıf derecesidir*” buyurmaktadır.²⁷⁸ Dolayısıyla yalnızca ses çıkarmamak Hz. Peygamber tarafından iman problemi olarak aktarılmıştır. Nitekim günahın şahsî boyutta kaldığı zaman yalnızca sahibine zararı dokunduğu gözükürken aleniyet kazanıp önlem alınmadığı zaman ise zararı genele yayılmaktadır.²⁷⁹ Bununla beraber başka bir rivayette “*Müslüman kardeşinin ayıbını örten kişinin, yarın kıyamet gününde ayıplarını Allah örter.*”²⁸⁰ buyurulmuştur. Bu tür kimselerin zararı topluma dokunmadığı için kendilerine kişisel bağlamda yaklaşılmalı ve tövbe etmeleri sağlanmalıdır. Ancak kötülük dışarıdan bilinemeyecek derecede gizli ise zaten bu tür durumlar araştırmak caiz değildir.

Kötülüğü toplumu etkileyecek derecede bilinen kimselere karşı alınacak önlemlerden birisi yanlış yapan kimseyi devlet görevlisi ya da kişinin üzerinde hükümler bulunan bir kimseye şikayet etmektir. Bu konuda Allah Teâlâ “*Allah, zulme uğrayanın dile getirmesi dışında, çirkin sözün açıklanmasını sevmez.*” âyetinde bildirdiği üzere zulme uğrayan kimsenin kötü söz söyleyebileceğinden bahsetmiştir.²⁸¹ Âyette kastedilen kötü söz küfür ya da hakaret etmek değildir. Yalnızca yapılan kötülüğün ilan edilmesidir.²⁸² İbn Abbas’tan nakledilen başka bir görüşe göre ise burada kastedilen, kişinin kendisine zulmedenlere beddua edebilme iznidir.²⁸³ Ancak Hasen el-Basrî’den bu âyetin tefsirinde gelen rivayete göre kişi, kendisine zulmedilse bile beddua etmemeli, bunun yerine “*Ya Rabbi, Hasmıma karşı bana yardım et, Hakkımı bana ver, Onunla aramda olan meseleyi çöz.*” gibi dualar yapmalıdır. Zira âyetin başka bir kıraatine göre son kısım *إِلَّا مَنْ ظَلَمَ* “Ancak kendisine zulmedenler” şeklinde malum olarak okunmuştur. Bu anlamda âyet, çirkin sözü ancak zalimlerin söyleyeceğini bildirmektedir.²⁸⁴ Her ne kadar kişiye yapılan haksızlığın mislince karşılığının verilmesine izin verilmiş olsa da bu konularda affedici olmak efdal olanıdır.²⁸⁵ Hatta Hz. Peygamber hakkı olduğu halde kendisine hakarete

²⁷⁸ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “İmân” 78.

²⁷⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 5/94 (No: 4770); Şîrûye b. Şehredâr Deylemî, *Firdevsü'l-ahbâr* (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 2/208 (No: 3029).

²⁸⁰ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, “Edeb” 39.

²⁸¹ en-Nisâ 4/148.

²⁸² Kaynaklarda örnek olarak, bir kimsenin evine misafir çağırıp ağırlamaması ve misafirin bu durumu anlatması zikredilir. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 9/347. Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/170.

²⁸³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 9/344-350; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris er-Râzî İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîrû İbn-i Ebî Hâtîm*, thk. Esâd Muhammed Tayyib (Suud: Mektebetü Nizâr Musatafa el-Bâz, 1998), 4/1100.

²⁸⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 9/349.

²⁸⁵ “*Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır). Ama kim affeder ve arayı düzeltirse, onun mükâfatı Allah'a aittir. Şüphesiz O, zâlimleri sevmez.*” eş-Şûrâ 42/40.

bulunanlara cevap vermeyi şeytanın isteğine uygun bir iş olarak ifade etmiştir.²⁸⁶ Resûlullah'ın hayatı boyunca çok kez karşılaştığı şahsî ve toplumsal sorunlarda kimi zaman sert ifadeleri dikkat çekse de ağzından galiz bir kelime çıkmamıştır.²⁸⁷ Hz. Peygamber, Allah'ın dediği yerine getirilmez ise zaten kişinin ebedi cehennem ile cezalandırılacağını bildirdiği için ayrıca kötü konuşmasına gerek kalmamıştır.²⁸⁸ Zira Resûlullah zalime dahi yardım etmeyi söylerken veciz bir ifade kullanmıştır.²⁸⁹ Hatta zahiren beddua olarak görülen “*Annen seni kaybetsin.*” “*Burnu stürtülsün.*” “*Eli toprak olsun.*” gibi ifadelerini Hz. Peygamber kullansa da burada beddua etmeyi kastetmemiştir.²⁹⁰ Zira sövmek ya da azarlamanın bu gibi durumlarda fayda vermeyeceği ortadadır. Bu örneklerden anlaşıldığı üzere asıl olan çekişmemek, kırıcı olmamak ve tartışmaya sebep olmamaktır.²⁹¹ Dolayısıyla toplumda çokça karşılaşılan haksızlıklar karşısında Müslümanın göstermesi gerekli olan tavır Hz. Peygamber'in örnekliği ile açığa çıkmıştır. Ancak Hz. Peygamber'in kimi durumlarda selâm dahi vermediğini gördüğümüz örnekler ile beraber düşündüğümüz zaman affedici olmak her zaman gerekmemektedir. Zulmün ve zâlimin durumuna ya da mazlum kimsenin haline göre siyaset-i şer'iyye kapsamında hareket edilmelidir. Sonucu hem kendisi hem de karşı taraf için hayırlı olan ne ise ona göre muamelede bulunulması en doğru olan yoldur. Zira Hz. Peygamber ahabın kendisine yapılan haksızlığı bildirmesine karşı çıkmamıştır. Çözüm olarak ise kimi yerde nasihat etmeyi kimi yerde ise selâm almamayı tercih etmiştir. Örneğin Hz. Peygamber'in ahabından Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653) Hz. Bilal'e kötü söz söyleyerek tahkir etmiş ve durumdan Hz. Peygamber haberdar olmuştur. Hz. Peygamber, Ebû Zer'e

²⁸⁶ Rivayete göre Hz. Peygamber'in de bulunduğu bir ortamda bir adam defalarca Hz. Ebû Bekir'e kötü konuştuğu halde kendisine karşılık verilmemiş. Bu duruma daha fazla dayanamayan Hz. Ebû Bekir karşılık verince Hz. Peygamber kalkıp ortamı terk etmiştir. Ebû Bekir Hz. Peygamber'in hasmına cevap vermeyip kendisin karşılık verdikten sonra kalkmasının hikmetini sorunca şu cevabı almıştır; “*Melek senin yerine cevap vermekteydi. Ne zamanki sen cevap verdin melek ayrıldı ve şeytan geldi. Şeytanın olduğu yerde ise oturak değilim.*” Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleymân* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2003), 1/418.

²⁸⁷ Konu hakkında bk. Hasan Küçükosman, “Hz. Peygamber'e İsnad Edilen Müstehecn İçerikli Bir Rivayetin Tahlil ve Tenkidi”, *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (20 Aralık 2022), 635-688.

²⁸⁸ Resûlullah şöyle buyurdu: “*Ben size Allah'ın bana emrettiği beş şeyi emrediyorum Dinlemek, itaat, cihâd, hicret ve cemaat. Kim cemaatten bir karış ayrılırsa İslam bağını boynundan çıkarmış olur. Ancak cemaate tekrar dönerse o zaman başka. Kim câhiliye davası güderse Cehennemlik kimselerdendir.*” Tirmizî, *Sünen*, “Emsâl”, 3.

²⁸⁹ Müslim'de şöyle geçmektedir: Câbir şöyle demiş: Biri muhacirlerden, diğeri ensârdan iki çocuk kavga ettiler. Bunun üzerine muhacir yahut muhacirler:

Yetişin ey muhacirler! Ensârî de:

‘Yetişin ey ensâr!’ diye haykırdılar. Derken Resûlullah çıkarak:

‘*Ne bu câhiliyet halkı dâvası?*’ diye sordu. Ashâb;

‘*Ya Resûlallah! iki çocuk kavga etti de biri diğerinin kışına vurdu,*’ dediler. Resûlullah:

“*O halde zararı yok. Kişi zâlim de olsa, mazlum da olsa din kardeşine yardım etsin. Zâlim ise onu men etsin. Zira bu onun için bir yardımdır. Mazlum ise ona yardımda bulunsun!*” buyurdular. Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, “Bir” 16 (No: 2584); Ayrıca rivayetin vürûd ortamı açısından değerlendirilmesi için bk. İbrahim Saylan, *Hadisleri Anlama Yöntemi Olarak Esbâb-ı Vürûd* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 244-247.

²⁹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/272, 7/446, 10/550-551.

²⁹¹ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs* (Kahire: Dârü İhyâi'l-Küttübî'l-Arabiyye, 1964), 8/268-269.

“Ey Ebâ Zer! Sen kendisinde câhiliye kokusu bulunan bir adamsın.” demiştir.²⁹² Zira Ebû Zer Arap olmadığı ve siyahî bir kadın olan annesine nispeten Hz. Bilal’i “Kara kadının oğlu” diyerek kötülemiştir. Nebevî ikaza uğrayan Ebû Zer dersini almış olacak ki vefat ettiği yer olan Rebeze’de bir kat elbisesi bile olsa onu kölesiyle paylaşarak bir daha böyle hataya düşmek istememiştir.²⁹³

Sonuç olarak kişi kendisine yapılan zulmü bağışlama imkânı varsa bağışlayabilir. Nitekim affetmek ve karşı tarafın hatasını gizlemek çok defa hayra vesile olabilir. Ancak zulüm eden kimseden hak istendiği halde yerine getirmeyip hem kişiye zulüm edip hem de topluma kötü örnek oluyor ise zulmü ilan etmek azimet kapsamına girmektedir. Ayrıca bu durumun gıybet kapsamında değerlendirilmeyeceği de anlaşılmaktadır. Zira zulmeden kimsenin yaptığı yanlış önce bir kişi tarafından duyulsa da yanlışına devam edince daha fazla insan durumdan haberdar olacaktır. Sonuç olarak toplumda bu kişinin zulmü duyulacak ve kendisine yapılan mahalle baskısı yanlışından dönmesine sebep olacaktır. Hz. Peygamber’in de “Ödeyecek imkânı olduğu halde kişini borcunu geciktirmesi, ona ceza vermeyi ve ırzını helal kılar.”²⁹⁴ derken söylemiş olduğu ırzın helal kılınması toplumdaki haysiyetinin zedelenmesidir.²⁹⁵ Yani kişi alacaklısının toplumdaki itibarının zedelemesi ile sonuçlanacak ihbarı gerekli mercilere yapabilir. Ya da elinde güç olmasa da pek çok insanın bu durumdan haberdar olması dolayısıyla müşteri kaybetmesi gibi tanıdık kimselere şikâyet edilmesi söz konusu olabilir. Her ne kadar olumsuz örnekleri daha çok olsa da günümüzde sosyal medyanın gücü ile pek çok kimseye maddî ve manevî zararlar verilmekte ve insanlar sosyal medya ile korkutulmaktadır. Nitekim ifşa olmanın en bariz hali günümüzde bu şekilde olmaktadır ki “linç etmek” tabiri artık fiziki anlamının ötesinde sosyal medya için kullanılmaktadır.

2.6. Anne ve Baba’ya Karşı Hicret

Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de anne babaya öf bile denilmemesi gerektiğini haber vermiş ve onların evladı üzerinde en büyük hakka sahip olduklarını şu şekilde ifade etmiştir:

“Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama;

²⁹² Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, “İman” 20 (No: 30); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “İman” 15 (No: 1661); Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, “Edeb” 32 (No: 5157).

²⁹³ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, “Edeb”, 32 (No. 5158).

²⁹⁴ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, İstikrâz, 13; Muhammed b. Yezid el-Kazvini İbn Mâce, *es-Sünen* (Haleb: Dâru İhyâi’t-Türasi’l-Arabi, 1952), “Sadakât” 18 (No: 2427).

²⁹⁵ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1952, “Cenâiz” 31 (No: 1525).

*onlara tatlı ve güzel söz söyle. Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: “Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı.”*²⁹⁶

Allah Teâlâ normal şartlarda âyetlerinin inkâr edildiği ya da dalga geçildiği ortamda müslümanların bulunmaması gerektiğini söylerken²⁹⁷ anne ve babayı bu konuda istisna etmiştir. Nitekim anne ve babanın âyetleri inkârdan daha kötü bir şey olan küfre çağırımları halinde dahi evlatların anne ve babasına iyilikten geri durmamaları gerektiğini şöyle belirtmiştir: “Eğer (anne ve baban), hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seninle uğraşırlarsa, onlara itaat etme. Fakat dünyada onlarla iyi geçin.”²⁹⁸

Anne ve babanın çocuk üzerindeki hakkı için Allah Teâlâ kâfir bile olsa ebeveyne iyiliğin terk edilmemesini emretmiştir. Ancak anne baba bile olsa küfür çağırısına asla itaat edilmemelidir. Konu hakkında Allah Teâlâ Müslümanlara Hz. İbrâhim’i örnek vermiştir. Zira Hz. İbrâhim iman etmeyen babasını hakka çağırması ve ona son derece nazik davranmıştır. Ancak babasının hakka daveti kabul etmemesi ve kendisini İslâm yolundan alıkoymaya çalışmasına da Hz. İbrâhim karşı çıkmıştır. Allah Teâlâ konuyu şöyle haber vermiştir:

*“Kitap’ta İbrahim’i de an. Gerçekten o, son derece dürüst bir kimse, bir peygamber idi. Hani babasına şöyle demişti: “Babacığım! İştmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?” “Babacığım! Doğrusu, sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Bana uy ki seni doğru yola ileteyim.” “Babacığım! Şeytana tapma! Çünkü şeytan Rahmân’a isyankâr olmuştur.” “Babacığım! Doğrusu ben, sana, çok esirgeyici Rahmân tarafından bir azabın dokunmasından, böylece şeytana bir dost olmandan korkuyorum.” Babası, “Ey İbrahim! Sen benim ilâhlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, mutlaka seni taş a tutarım. Uzun bir süre benden uzaklaş!” dedi. İbrahim, şöyle dedi: “Esen kal! Senin için Rabbimden af dileyeceğim. Şüphesiz O, beni nimetleriyle kuşatmıştır.” “Sizi ve Allah’tan başka taptıklarınızı terk ediyor ve Rabb’ime ibadet ediyorum. Rabbime ibadet etmekle de mutsuz olmayacağımı umuyorum.” İbrahim, onları da onların taptıklarını da terk edince, ona İshak ile Yakub’u başışladı ve her birini peygamber yaptık. Onlara rahmetimizden başışta bulunduk. Onlar için yüce bir doğruluk dili var ettik (güzel bir söz ile anılmalarını temin ettik).”*²⁹⁹

²⁹⁶ el-İsrâ 17/23-24.

²⁹⁷ “Âyetlerimiz hakkında dedikoduya dalanları gördüğün vakit başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir, uzaklaş. Şayet şeytan sana unutturursa hatırladıktan sonra (kalk), o zalimler grubu ile beraber oturma.” el-En’am 6/68.

²⁹⁸ Lokmân 31/15.

²⁹⁹ Meryem 19/41-50.

Âyette bildirildiği üzere babası Hz. İbrâhim için “*Ey İbrahim! Sen benim ilâhlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, mutlaka seni taş a tutarım. Uzun bir süre benden uzaklaş!*” dedikten sonra Hz. İbrâhim yine anne ve babasına iyilik yapmaktan değil kavminden ve taptıkları batıl ilahlardan uzaklaşmıştır. Nitekim Hz. Peygamber’in ashâbından da pek çok isim anne ve babasının inkâr tekliflerine karşı çıkmıştır. Ancak buna rağmen anne ve babalarından ayrıldıkları ya da iyiliği terk ettikleri bilinmemektedir.

2.7. Karı-Koca Arasındaki Hicret

Evlilik müessesesi, İslâm’ın en fazla önem verdiği kurumlardan biridir. Eşler arasındaki uyum ve huzur, ailenin sağlıklı bir şekilde devam etmesi için zaruri görülmüştür. Ancak bazen eşler arasında anlaşmazlıklar çıkabilmektedir. Bu durumda hangi yolların izleneceği Kur’an ve Sünnet’te açıkça belirtilmiştir.

Âyette belirtildiği üzere erkeğin hanımı üzerine yaptırım gücü vardır.³⁰⁰ Bu noktada belli bir yol takip edilmelidir ki evliliğin sorumluluğunu yerine getirmeyen kadınlar için öğüt vermekle başlayan bir süreçten bahsedilmiştir. Zira konumuzla ilgili daha önce söylediğimiz gibi küsmek anlamında şer’î uzlet nasihatini fayda verdiği yerde caiz değildir. Yani öğüt fayda vermediği yerde uzlet başlamaktadır. Müslümanın diğer Müslümanlar hakkında yapacak oldukları bunlardan ibaret iken erkeğin eşi üzerinde hükümlanlığı bulunması sebebi ile uzletin de fayda vermediği yerde faklı çözümler söz konusudur. Kadının kocasına karşı itaatsizlik göstermesi (nüşûz) halinde Kur’an-ı Kerim, erkeğe üç aşamalı bir yöntem sunmaktadır:³⁰¹ Öncelikle nasihat etmek, ardından yatakta yalnız bırakmak ve son olarak hafif bir şekilde vurmaktır.³⁰²

Erkeğin hanımına uzletinden bahsedilirken *وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ “Onları yataklarında yalnız bırakın”* ifadesinin manası hakkında müfessirlerin farklı tanımları mevcuttur.³⁰³ Bu konuda selef ulemadan nakledilen beş görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre *yataklarında yalnız bırakmak* ile kastedilen erkeğin eşi ile cimâ (cinsel ilişki) etmeyi terk etmesidir. İbn Abbâs bu görüştedir.

³⁰⁰ “Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır. Çünkü Allah, insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi mallarından harcamakta (ve ailenin geçimini sağlamakta)dırlar. İyi kadınlar, itaatkârdırlar. Allah’ın (kendilerini) koruması sayesinde onlar da “gayb”ı korurlar. (Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. (Bunlar fayda vermez de mecbur kalırsanız) onları (hafifçe) dövin. Eğer itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Şüphesiz Allah, çok yücedir, çok büyüktür.” en-Nisâ 4/34.

³⁰¹ Kurtubi, *el-Câmi*, 5/170.; Abdullah Çelik, “Sünnet Işığında Aile Mutluluğuna Giden Yol: Öfke Yönetimi”, *Ailenin İnşasında Nebvî Yöntem*, ed. Hasan Keskin – Halil İbrahim Delen – Ali Sever – Yusuf Buhan (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2025), 75-103.

³⁰² en-Nisâ 4/34.; Abdullah Çelik, “Sünnet Perspektifinde İnsan Onuru”, 2. Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu “İslâm Düşüncesinde İnsan” Bildiriler Kitabı, ed. Abdulcebbar Kavak (Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2018), 283.

³⁰³ Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed Mâverdi, *Tefsîrû’l-Kur’ân (en-Nüket ve’l-’uyûn)* (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 1/482.

İkinci görüşe göre ise erkek eşi ile konuşmaz ve yatakta kendisine sırtını döner.³⁰⁴ Üçüncü görüş erkeğin eşini yatakta yalnız bırakması onunla uyumamasıdır. Dördüncü görüşe göre yatağı ya da konuşmayı terk etmeksizin erkeğin hanımına ağır konuşmasıdır. Beşinci ve son görüşe göre ise erkeğin hanımını yatağında yalnız bırakmasından maksat kadının bir ip vasıtası ile bağlanmasıdır.³⁰⁵

Bu uygulamanın mekânı konusunda ise fikhî bir tartışma mevcuttur. Temel kaide, Hz. Peygamber'in Muaviye el-Kuşeyri'ye verdiği şu cevaba dayanmaktadır: “*Yediğinden yedir, giydiğinden giydir; yüzüne vurma, onu kötüleme ve evin dışında onu terk etme (hecr yapma)*.”³⁰⁶ Bu hadis, hecrin aile sınırlarını dışarı sızdırmayacak şekilde ev içinde kalması gerektiğini, kadının sosyal olarak küçük düşürülmemesinin esas olduğunu göstermektedir. Âlimlerin çoğunluğu da aile yapısını korumak adına erkeğin evde kalarak sadece yatakta hecr yapmasını önermiştir.³⁰⁷

Ancak İbn Hacer, konuya dair farklı rivayetleri değerlendirirken bu durumun bir istisnasına dikkat çekmektedir. O, Hz. Peygamber'in hanımlarından bir ay süreyle uzak kaldığı ilâ hadisesinde evini (veya hanımlarının odalarını) terk ederek “meşrube” denilen özel odasına çekilmesini delil getirmektedir. İbn Hacer'e göre, erkeğin hanımını evde yalnız bırakıp ayrılması, bazen kadın üzerinde daha ağır ve etkili bir uyarı teşkil edebilmektedir.³⁰⁸

Sonuç olarak asıl olan uzletin ev içinde yapılması ve kadının sokağa/topluma karşı mahcup edilmemesidir. Fakat ıslahın sağlanması adına mahremiyet sınırları gözetilerek erkeğin geçici olarak mekân değiştirmesi de caiz görülmüştür

Eşler arasındaki hecrin ne kadar süreceği konusunda da âlimler arasında ihtilaf vardır. Bazıları, bu süre hakkında Hz. Peygamber'in hanımlarına uyguladığı bir ayı esas alırken,³⁰⁹ çoğunluk ulemâ kadın hatadan dönene kadar sürenin devam edebileceğini belirtmiştir. Kabul gören görüş, hecrin amacına ulaşana kadar devam edebileceği şeklinde olsa da gereksiz yere uzatılmaması belirtilmektedir.³¹⁰

Hz. Peygamber'in hanımlarına uyguladığı hecr, bu konudaki en önemli örnektir.³¹¹ Rivayetlere göre Hz. Peygamber, hanımlarından birinin kendisinden bir şey talep etmesi üzerine onlara kızmış ve bir ay boyunca onlardan uzak kalmıştır. Bu süre zarfında hanımlarıyla konuşmamış, ancak onlara kötü

³⁰⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/301.

³⁰⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/699-710.

³⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 33/232 (No: 20030); Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, “Nikâh” 42 (No: 2143); Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/708.

³⁰⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/301.

³⁰⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/301.

³⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, 5/172.

³¹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/301.

³¹¹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, “Nikâh” 31.

davranmamış ve herhangi bir düşmanlık göstermemiştir. Hecr süresi dolduğunda ise Hz. Peygamber, hanımlarıyla normal ilişkisine devam etmiş ve onlara karşı tavırlarında bir değişiklik olmamıştır.³¹²

Eşler arasındaki hecr uygulamasının temel amacı, huzuru yeniden tesis etmektir. Bu yöntem, kadının hatadan dönmesi için bir uyarı niteliğindedir ve kesinlikle intikam veya cezalandırma amacıyla yapılmamalıdır. Erkeğin, eşine karşı düşmanlık beslemeden, yalnızca onu ıslah etmek amacıyla bu yönteme başvurması gerekir. Aksi takdirde hecr, amacından saparak eşler arasında daha büyük sorunlara yol açabilir.

Kadının kocasına karşı aynı şekilde hecr yapıp yapamayacağı konusunda âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İbn Hacer, kadının hecr yapmasının hükmünü şu durumlara göre açıklamaktadır:

1. Kadın haksız yere hecr yaparsa: Eğer kadın sebepsiz olarak kocasının davetini reddeder ve hecr yaparsa, koca bundan dolayı öfkelenir ve melekler sabaha kadar o kadını lanetler. Bu durumda kadın günahkârdır.

2. Koca kadına haksızlık yaparak hecr ederse ve kadın günahından arınmadan karşılık verirse: Eğer koca, kadının bir kusuru sebebiyle ona karşı hecr yapmışsa ve kadın bu kusurundan tövbe edip arınmadığı halde kocasına karşı hecr ile karşılık verirse, bu durumda kadın kınanır.

3. Koca kadına zalimce hecr yaparsa ve kadın karşılık verirse: Ancak eğer koca, kadına zulüm ederek ona karşı hecr yapmaya başlamışsa, bu durumda kadının karşılık vermesi meşrudur ve ona kınama yöneltilmez. Bu, kadının kendini koruma amaçlı bir davranıştır ve İslâm hukuku bunu kabul eder.³¹³

Sonuç olarak Karı-koca arasındaki hecr meselesi, İslâm'ın aileye verdiği önemi ve eşler arasındaki dengeyi göstermektedir. Bu uygulama, ne kadının ezilmesine ne de erkeğin keyfi davranmasına imkân vermemektedir. Aksine her iki tarafın da hakları korunarak ailenin devamı hedeflenmektedir. Hecr, bir ceza değil, bir ıslah ve terbiye yöntemi olarak anlaşılmalıdır. Hz. Peygamber'in uygulaması da bu anlayışı desteklemektedir: Hecr süresi boyunca hanımlarına karşı hiçbir düşmanlık göstermemiş, yalnızca onları uyarmak istemiştir.

2.8. Akrabaya Hicret

İslam ahlak sisteminde Müslümanların birbirleriyle ilişkilerini kesmeleri genel bir yasakla sınırlandırılmış olsa da, bu durum akrabalar söz konusu olduğunda sıla-i rahim yükümlülüğü sebebiyle çok daha hassas bir boyuta taşınmaktadır. Din kardeşliği hukukunun üzerine bina edilen akrabalık hakları,

³¹² Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu Mişkâtü'l-mesâbih*, 8/3160.

³¹³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/294-295.

taraf lar arasındaki k ır g ın l ık l ı k l ı r ın s a d e c e b i r e y s e l b i r t e r c i h d e ğ i l , a y n ı z a m a n d a ŧ e r ’ i b i r s o r u m l u l u k i h l a l i o l a r a k g ö r ü l m e s i n e y o l a ç m a k t a d ı r . B u n u n l a b i r l i k t e , İ s l â m â l i m l e r i m e ŧ r u b i r m a z e r e t e v e y a t e r b i y e e d i c i b i r g a y e y e d a y a n a n g e ç i c i d a r g ı n l ı k l ı r ı , g e n e l k ü s l ü k y a s a ğ ı n d a n a y r ı t u t a r a k b e l i r l i f i k h î ö l ç ü t l e r ç e r ç e v e s i n d e d e ğ e r l e n d i r m e k t e d i r . B u b a ğ l a m d a , a i l e i ç i h u k u k t a o n u r v e s a y g ı n l ı ğ ı n k o r u n m a s ı i l e N e b e v î y a s a k l a r ı n d e n g e l e n m e s i h u s u s u n d a H z . Â i ŧ e i l e y e ğ e n i A b d u l l a h b . Z ü b e y r a r a s ı n d a y a ŧ a n a n h a d i s e , h e m m e s e l e n i n i n s a n î b o y u t u n u h e m d e f i k h î s ı n ı r l a r ı n ı o r t a y a k o y a n t e m e l b i r r e f e r a n s n i t e l i ğ i t a ŧ ı m a k t a d ı r . A b d u l l a h b . Z ü b e y r , H z . Â i ŧ e ’ n i n y a p t ı ğ ı b i r s a t ı ŧ v e y a b a ğ ı ŧ h a k k ı n d a , “ A l l a h ’ a y e m i n o l s u n k i , Â i ŧ e y a b u i ŧ t e n v a z g e ç e r y a d a b e n o n u n m a l l a r ı ü z e r i n d e t a s a r r u f t a b u l u n m a s ı n ı e n g e l l e r i m ” d i y e r e k t e p k i g ö ŧ e r i r . B u s ö z k e n d i s i n e i l e t i l d i ğ i n d e H z . Â i ŧ e , “ B u n u g e r ç e k t e n o m u s ö y l e d i ? ” d i y e s o r a r . “ E v e t ” c e v a b ı n ı a l ı n c a , A b d u l l a h b . Z ü b e y r i l e a s l a k o n u ŧ m a y a c a ğ ı n a d a i r A l l a h a d ı n a n e z i r d e b u l u n u r . D a r g ı n l ı k s ü r e c i u z a y ı n c a A b d u l l a h b . Z ü b e y r a r a c ı g ö n d e r e r e k a f d i l e r s e d e H z . Â i ŧ e , b u k o n u d a h ı ç b i r a r a c ı y ı k a b u l e t m e y e c e ğ i n i v e n e z r i n i b o z u p g ü n a h a g i r m e y i i s t e m e d i ğ i n i b i l d i r e r e k t a l e b i r e d d e d e r . D u r u m u n a ğ ı r l ı ğ ı a l t ı n d a k a l a n A b d u l l a h b . Z ü b e y r , B e n î Z ü h r e ’ d e n M i s v e r b . M a h r e m e v e A b d u r r a h m a n b . e l - E s v e d ’ e b a ŧ v u r a r a k , k e n d i s i n i H z . Â i ŧ e ’ n i n y a n ı n a s o k m a l a r ı i ç i n A l l a h a d ı n a r ı c a c ı o l u r v e H z . Â i ŧ e ’ n i n k e n d i s i y l e i l i ŧ k i y i k e s m e k ü z e r e n e z r e t m e s i n i n h e l a l o l m a d ı ğ ı n ı s a v u n u r . B u n u n ü z e r i n e M i s v e r v e A b d u r r a h m a n , A b d u l l a h b . Z ü b e y r i l e b i r l i k t e H z . Â i ŧ e ’ n i n k a p ı s ı n a g i d e r e k s e l a m v e r i p i ç e r i g i r m e k i ç i n i z i n i s t e r l e r . H z . Â i ŧ e “ G i r i n ” d e y i n c e , “ H e p i m i z m i ? ” d i y e s o r a r l a r ; o d a i ç e r i d e A b d u l l a h ’ ı n o l d u ğ u n u b i l m e k s i z i n “ E v e t , h e p i n i z g i r i n ” y a n ı t ı n ı v e r i r . İ ç e r i g i r d i k l e r i n d e A b d u l l a h b . Z ü b e y r h e m e n p e r d e y i g e ç i p H z . Â i ŧ e ’ n i n b o y n u n a s a r ı l a r a k a ğ l a m a y a v e y a l v a r m a y a b a ŧ l a r . M i s v e r v e A b d u r r a h m a n d a s ö z e g i r e r e k H z . Â i ŧ e ’ d e n o n u n l a k o n u ŧ m a s ı n ı v e ö z r ü n ü k a b u l e t m e s i n i i s t e r l e r . M ü s l ü m a n l a r ı n ü ç g e c e d e n f a z l a d a r g ı n k a l m a s ı n ı n h e l a l o l m a d ı ğ ı n ı h a t ı r l a t a n N e b e v î y a s a k l a k e n d i s i n e i s r a r e d e r l e r . H z . Â i ŧ e , y a p ı l a n b u y o ğ u n h a t ı r l a t m a l a r ü z e r i n e a ğ l a y a r a k n e z r i n i n ç o k a ğ ı r b i r s o r u m l u l u k o l d u ğ u n u s ö y l e s e d e s o n u n d a i k n a o l u r v e A b d u l l a h b . Z ü b e y r i l e k o n u ŧ u r . B o z d u ğ u b u n e z r i n i n k e f â r e t i o l a r a k d a k ı r k k ö l e a z a t e d e r . H z . Â i ŧ e , h a y a t ı n ı n g e r i k a l a n ı n d a b u n e z r i n i h e r h a t ı r l a d ı ğ ı n d a , b a ŧ ö r t ü s ü n ü ı s l a t a c a k k a d a r g ö z y a ŧ ı d ö k e r d i . ”³¹⁴

T a b e r î , H z . Â i ŧ e ’ n i n b u k ü s l ü ğ ü n ü n y a s a k o l a n k ü s l ü k k a p s a m ı n a g i r m e d i ğ i n i a ç ı k l a m ı ŧ t ı r . O n a g ö r e y a s a k l a n a n h i c r e t , i k i k i ŧ i n i n k a r ŧ ı l a ŧ ı p b i r b i r l e r i n d e n y ü z ç e v i r m e s i , s e l â m ı t e r k e t m e l e r i v e a ç ı k b i r k o p u ŧ s e r g i l e m e l e r i d i r . H z . Â i ŧ e i s e A b d u l l a h b . Z ü b e y r ’ l e k a r ŧ ı l a ŧ ı p o n a y ü z ç e v i r e n b i r i d e ğ i l d i r .³¹⁵ O , p e r d e

³¹⁴ B u h â r î , *e l - C â m i u ’ s - s a h î h* , “ E d e b ” , 62 (N o . 5725) .

³¹⁵ E b ü ’ l - H a s a n A l i H a l e f b . A b d ü l m e l i k İ b n B a t t a l e l - K u r t u b i , *ŧ e r h u S a h i h - i B u h a r i* , t h k . E b ü T e m i m Y a s i r b . İ b r â h i m (R i y a d : M e k t e b e t ü ’ r - R ü ŧ d , 2003) , 9/267-270 .

arkasındaydı ve kimse izni olmadan yanına giremezdi. Abdullah b. Zübeyr'in evine girmesini engellemesi, yasaklanan hicret kapsamında değildir. Nasıl ki biri bir şehirde, diğeri başka bir şehirde olup karşılaşmazlarsa bu yasak kapsamına girmezse, burada da durum aynıdır.³¹⁶

Taberî dışındaki pek çok âlim, Hz. Âişe'nin bu sert tepkisini Abdullah b. Zübeyr'in sözündeki derin veballe ve terbiye edici bir yaklaşımla açıklamaktadır. Abdullah'ın, Hz. Âişe'nin malları üzerindeki tasarrufuna engel olacağını söylemesi, Müminlerin annesi için son derece ağır bir durum teşkil etmektedir. Bu söz, sadece bir kısıtlama niyetini değil, aynı zamanda Hz. Âişe'nin kadrini hafife almayı ve onu Allah'ın verdiği rızkı yanlış kullanan bir savurganlık ithamı altında bırakmayı içermektedir. Üstelik Abdullah b. Zübeyr, Hz. Âişe'nin hem yeğeni hem de en sevdiği yakını konumundadır. İnsan, hayatındaki en değerli kişiden gördüğü böyle bir çıkışı, bir yabancının yapacağından çok daha yıkıcı bir hayırsızlık olarak görmektedir.

Âlimlere göre bu durum, Hz. Âişe'nin müminlerin annesi olması sebebiyle, kendisine saygısızlık eden bir kimseyi terbiye amacıyla geçici olarak dışlamasıdır. Bu tutum, Hz. Peygamber'in Tebuk Gazvesi'ne katılmayan Ka'b b. Mâlik ve arkadaşlarına uyguladığı terbiye yöntemine benzemektedir. Resûlullah, kıymeti olmayan münafıkları kendi hallerine bırakırken, yüksek mevkideki sahabilerini bu yolla ıslah etmekte ve eğitmektedir. Hz. Âişe de yeğenine duyduğu derin sevgi ve onun yüksek makamı sebebiyle, bu hatanın bir yaptırımı olması gerektiğine inanmaktadır. Nitekim Abdullah b. Zübeyr'in pişman olup özür dilemesi ve Hz. Âişe'nin sonunda onunla konuşması, günah işleyeni edep ve ıslah amacıyla geçici olarak terk etmenin caiz olduğuna delil kabul edilmektedir.³¹⁷

Hattâbî gibi otoriteler de bir babanın evladına veya bir eşin diğerine uyguladığı bu tip küslüklerin, hadislerdeki üç gün sınırı ile kısıtlanamayacağını savunmaktadır.³¹⁸ Nitekim Hz. Peygamber de bir ay boyunca eşlerinden uzak durarak bu tür bir eğitim yoluna başvurmaktadır. Geçmişteki pek çok büyük zatın, hadisteki yasağı bilmelerine rağmen bazı durumlarda birbirleriyle konuşmayı kesmeleri de bu amaca hizmet etmektedir. Ancak yabancılar arasında samimiyetin azalması bir noktaya kadar kabul edilse de, akrabalar arasındaki küslüğün ebedîleşmesi bir akrabalık hukukunun ihlaline dönüşmektedir. Abdullah b. Zübeyr'in "Onun benimle bağını koparması helal değildir" derken kastettiği de bu duruma işaret etmektedir.³¹⁹

³¹⁶ İbn Battal el-Kurtubi, *Şerhu Sahih-i Buhari*, 9/270-271.

³¹⁷ İbn Battal el-Kurtubi, *Şerhu Sahih-i Buhari*, 9/271.

³¹⁸ Ebû'l-Ula Muhammed Abdurrahman Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty), 6/51.

³¹⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/496-497.

Bu olay aynı zamanda üç günden fazla küslüğün haram oluşunu ve nezir yaparak küsmenin tehlikesini de göstermektedir. Hz. Âişe bu dengenin farkında olsa da, verdiği ağır sözün ve nezrin yükümlülüğü arasında kalmaktadır. Nihayetinde akrabalık hakkını üstün tutarak küslüğe son vermekte ve kefaretiler olarak kırk köle azat etmektedir. Hayatının geri kalanında bu olayı her andığında başörtüsünü ıslatacak kadar ağlaması ise, ya böyle bir nezirde bulunduğu için duyduğu derin nedametten ya da bu kefaretiler Allah katındaki sorumluluğunu tam karşılamadığına dair hissettiği takva ve korkudan kaynaklanmaktadır. Bu durum, nezir ile küsmenin ne kadar ağır bir manevi sorumluluk getirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

2.9. Bid'at Ehlinden Uzak Durmak

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de geçmiş peygamberlerden örnekler vererek Hz. Peygamber özelinde Müslümanları bu konuda uyarmaktadır. Konu hakkında gelen rivayetlerden biri olarak Hz. İbrâhim'in kavminden uzaklaşmasını Allah Teâlâ şu şekilde aktarmaktadır.

“Sizi ve Allah'tan başka taptıklarınızı terk ediyor ve Rabb'ime ibadet ediyorum. Rabbime ibadet etmekle de mutsuz olmayacağımı umuyorum. İbrahim, onları da onların taptıklarını da terk edince, ona İshak ile Yakub'u bağışladık ve her birini peygamber yaptık. Onlara rahmetimizden bağışta bulunduk. Onlar için yüce bir doğruluk dili var ettik (güzel bir söz ile anılmalarını temin ettik).”³²⁰

Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e de benzer şekilde *“Onların söylediklerine sabret ve onlardan güzelliikle ayrıl.”³²¹* diyerek şer'i uzletli emretmiştir. Nitekim devam eden âyetlerde de Allah Teâlâ kendisinden uzak durulması gereken kimseleri yakıcı ateşle cezalandıracağını haber vermiştir.³²² Bu anlamda bid'at ehlinden uzak durmak zalimlerden uzak durmak gibi Allah'a yakınlık vesilesidir. Konu hakkında pek çok selef âliminin Allah'ın sevmediği filleri yapan kimselerden uzak durmalarını kendisine güvendikleri salih amel ve şefaati sebebi gördükleri haber verilmiştir.³²³ Ancak kâfirlerden uzak durmak konusunda

³²⁰ Meryem 19/48-50.

³²¹ el-Müzzemmil 73/10.

³²² *“Nimet içinde yüzen o yalanlayıcıları bana bırak ve onlara biraz mühlet ver. Çünkü bizim yanımızda (kâfirler için) bukağılar vardır, cehennem vardır, boğazdan zor geçen yiyecekler vardır ve elem dolu bir azap vardır.”* el-Müzzemmil 73/11-13.

³²³ İbn Semmâk (r.a.) ölüm döşeginde iken şöyle dua etmiştir: “Ey Allah'ım, biliyorsunki ben sana isyan etsem de sana itaat edenleri seviyorum. Bu sevgimi benim için yakınlık vesilesi eyle.” Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/160; Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 6/264.

olduğu gibi iyiliğin emri söz konusu olduğu için imkân dâhilinde bu tür kimselere tebliğde bulunmak gerekmektedir. Bir bid'at başkalarının duyması ile yaygın hale geliyor ise aynı şekilde hakikatlerin de doğru ağızdan bid'at ehline aktarılması gereklidir.

Bid'at ehline karşı uygulanacak hecr, şahsî bir tercih değil, sünnetin korunması ve bid'atin yayılmasının engellenmesi amacıyla benimsenmiş şer'î bir yöntemdir. Hz. Peygamber bu ümmetin ayrılığa düşeceğini haber vermiş, ancak kendi sünnetine ve ashabının sünnetine tabi olanlar için kurtuluşa hükmetmiştir. Bu sebeple bir kimse, birinin bid'ata veya hevâya düştüğünü gördüğünde onu hicretmeli, ondan berî olmalı ve bid'atini terk edip hakka dönene kadar ona selam vermemelidir. Üç günden fazla hicretme yasağı, yalnızca dünyevî kusurlar içindir; din konusunda olan hicret ise tövbe edilene kadar süreklidir. Nitekim Hz. Peygamber, Tebük Gazvesi'nden mazeret olmaksızın geri kalan Ka'b b. Mâlik ve iki arkadaşını elli gün boyunca hicretmiş, bu süre Allah onların tövbesini indirene kadar devam etmiştir. Bu olay, bid'at ehlinin hicretinin tövbe edinceye kadar ebedî olduğuna delil kabul edilmiştir.³²⁴ Zira bid'at, din adına ortaya atılan ve zamanla meşrulaştırılma riski taşıyan bir sapma türüdür. Zararı yalnızca sahibinde kalmayıp başkalarına sirayet edebilir.

Bu sebeple Resûlullah bid'at ve heva ehlinin ortaya çıkacağını haber vermiş³²⁵, selef ulemâsı da bu kimselerden sakınılmasını ve onlarla ilişkinin sınırlandırılmasını tavsiye etmiştir. Hadis ve sünnet literatüründe bid'at ehliyle selamlaşmayı terk etme, onlardan uzak durma ve toplum nezdinde etkilerini kırmaya yönelik uygulamalara yer verilmesi, hecrin ıslah ve caydırma maksatlı bir tedbir olarak görüldüğünü göstermektedir.³²⁶

Bid'at ehliyle ilgili tavır, masiyet ehlerinden daha farklı ve daha hassas bir çerçevede ele alınmaktadır. Zira bid'at, sünnetin zıddı olup din adına konuşma iddiası taşır. Eğer bid'at küfre götüren nitelikteyse, bu kimse zimmîden dahi daha ağır bir konumdadır. Ne cizye ile kabul edilir ne de zimmet akdiyle müsamaha edilir. Küfre götürmeyen bid'atlarda ise bid'atçının Allah katındaki durumu kâfirden daha hafif olmakla birlikte, inkâr ve tavır alma bakımından ona karşı tutum daha şiddetlidir. Bunun sebebi, bid'atçının İslâm adına konuşarak insanları saptırması ve şerrinin başkalarına bulaşıcı olmasıdır.³²⁷

Bid'at ehli ile kurulacak mesafenin şekli, bid'atin mahiyetine ve bid'atçının bu bid'ati yayma durumuna göre değişiklik arz etmektedir. Bu bağlamda bid'at ehli, bid'atine davet edenler ve davet etmeyenler şeklinde iki ana grupta ele

³²⁴ Ebû Muhammed Muhyissünne Begavî, *Şerhü's-sünne*, thk. Muhammed Zühreyy eş-Şavîş, Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983), 1/226-227.

³²⁵ Müslim, *es-Sahîh*, "Mukaddime" 1/6.

³²⁶ Ebû Dâvud, *Sünenu Ebî Dâvud*, "Sünne" 2.

³²⁷ Begavî, *Şerhü's-sünne*, 1/224.

alınmaktadır. Bid'atine davet eden bid'atçı, özellikle İslâm adına konuşarak görüşlerini hakikat olarak sunması sebebiyle, kâfire kıyasla toplumsal açıdan daha tehlikeli kabul edilmiştir. Zira kâfirin küfrü bilinir ve sözüne itibar edilmezken, bid'atçı İslâm iddiasıyla konuşarak başkalarını saptırmakta ve bu yönüyle şerri başkalarına sirayet etmektedir. Bu nedenle bid'atine davet eden kimselere karşı buğzun izhar edilmesi, onlarla ilişkilerin kesilmesi, bid'atlerinin teşhir edilerek insanlara duyurulması ve toplum nezdinde itibarsızlaştırılmaları daha kuvvetle müstehap görülmüştür.³²⁸

Selefin bu konudaki tavrına dair somut bir örnek, İmam Evzâî ile Sevr b. Yezîd arasında yaşanan hadisedir. Sevr b. Yezîd, ilim ve takva sahibi önemli bir muhaddis olmakla birlikte bid'at ehliendir. Kendisi İmam Evzâî ile karşılaştığında elini uzatarak musafaha yapmak istediğinde, Evzâî elini uzatmayı reddederek şöyle demiştir: “Ey Sevr! Eğer bu dünya meselesi olsaydı, yakınlaşma caiz olurdu. Ancak bu, din meselesidir.”³²⁹

Benzer bir örnek de Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) Abdülazîz b. Ebî Revvâd'ın cenazesine katılmamasıdır. Abdülazîz vefat ettiğinde cenazesi Safâ kapısının yanına getirildi ve insanlar saf tuttular. Süfyân es-Sevrî geldiğinde halk “Sevrî geldi, Sevrî geldi!” diyerek saygıyla karşıladı. Sevrî safları yararak cenazeye kadar geldi. Ancak cenaze namazını kılmadan geçip gitti. Bunun sebebi, Abdülazîz'in “ircâ” görüşünü benimsemesiydi. Kendisine bu durum sorulduğunda şöyle cevap verdi: “Vallahi ondan daha aşağıda gördüğüm kimselerin cenazesinde bile namaz kılarım. Ancak ben insanlara onun bid'at üzere öldüğünü göstermek istedim.”³³⁰

Bu iki rivayet, bid'at ehlinden uzak durmanın ilmî ve ahlâkî üstünlükten bağımsız olarak din koruma ve bid'atin toplumsal meşruiyet kazanmasını engelleme önceliğiyle belirlendiğini göstermektedir. Özellikle Süfyân es-Sevrî'nin açıklaması, bu tavrın şahsî bir tercih değil, topluma mesaj verme amacı taşıdığını ortaya koymaktadır.

Buna karşılık, bid'atini yayma gücü olmayan ve başkalarının ona uymasından korkulmayan avam bid'atçıların durumu daha hafif değerlendirilmiştir. Bu tür kimselere sertlik ve tahkirle değil, öncelikle yumuşak nasihatle yaklaşılması tavsiye edilmiştir. Nasihatın fayda vermemesi ve yüz çevirmenin bid'atini çirkinleştireceği kanaati oluştuğunda ise hecr uygulaması meşru ve müstehap bir

³²⁸ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/169.

³²⁹ Şemseddin Muhammed b. Ahmed Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Hüseyin el-Esed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 6/344.

³³⁰ Ebû Cafer Muhammed b. Amr Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebir*, thk. Abdülmü'ti Emin Kal'aci (Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, 1984), 3/6.

terbiye yöntemi olarak devreye girmektedir. Buradaki temel amaç, şahsı dışlamak değil; bid'atin yayılmasını önlemek ve dini muhafaza etmektir.³³¹

2.10. Mâsiyet Ehlerinden Uzak Durmak

Masiyet ehline uygulanan hecr, bid'at ehlerinden farklı bir çerçevede ele alınır. Zira masiyet, kişinin günahını bilmesi ve Allah'a isyan olarak kabul etmesidir. Bid'at ise daha tehlikelidir. Çünkü sahibi bunu din olarak görür ve başkalarını da bu sapkınlığa davet edebilir. Bu sebeple masiyet ehlinde esas olan nasihat ve ıslah, bid'at ehlinde ise açık tavır alma ve mesafe koyma olmuştur.

Günaha ısrar edenlerin terbiye edilmesi için onlarla iletişimi kesmek sünnet sayılmıştır. Nitekim Buhârî de, konuya dair açtığı bâbta, masiyet ehline selâm verilmemesine işaret etmiştir. Bu bağlamda muallak olarak Abdullah b. Amr'dan, içki içen kimselere selâm verilmemesi gerektiği yönünde bir sözünü nakletmiştir. Buhârî'nin bu rivayeti bâb başlığı altında zikretmesi önemlidir. Zira bu durum, Buhârî'nin günaha ısrar edenlere selâm vermeme gibi yakınlığı kesmeyi, günaha karşı alınması gereken meşru bir önlem olarak gördüğünü göstermektedir. Babın merfû tek hadisi Tebuk seferine katılmayan üç kişi ile ilgilidir. Hz. Peygamber onları elli gün boyunca hecretmiş, sahabîlere de onlarla konuşmalarını emretmiştir. Hatta rivayette Hz. Peygamber'in yanına gelip selam veren Ka'b b. Malik'in, özellikle Peygamber'in selama karşılık verip vermediğini anlamak için dudağına baktığı, dudağın hareket edip etmediğini kontrol ettiği nakledilmektedir.³³²

İbn Hacer, Buhârî'nin bu bâb başlığı hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

“Buhârî bu terceme ile hecr-i câiz'i beyan etmek istemiştir. Çünkü yasağın genelliği, meşru bir sebep olmaksızın yapılan hicrele ilgilidir. Buradan anlaşılmaktadır ki meşru sebep, günah işleyen kimseden sadır olan masiyettir. Bu durumda onunla hecr yapıldığını öğrenen kimseye geniş tutulur, ta ki ondan bu durum ortadan kalkıncaya kadar.”³³³

Bu açıklama, küslüğün günaha karşı bir önlem ve terbiye aracı olduğunu, günah ortadan kalkana kadar devam edebileceğini göstermektedir. Ancak bu yasak mutlak değildir. Nitekim içki içen kimseye selam verilmemesi konusunda, eğer o kişi içkinin yanında bulunuyorsa selam verilmeyeceği; fakat başka bir

³³¹ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/169.

³³² Nitekim babın merfû tek hadisi Tebuk seferine katılmayan üç kişi ile ilgilidir. Hatta rivayette Hz. Peygamber'in yanına gelip selam veren Ka'b b. Malik'in, özellikle Peygamber'in selama karşılık verip vermediğini anlamak için dudağına baktığı, dudağın hareket edip etmediğini kontrol ettiği nakledilmektedir. Buhârî, “İsti'zân” 21 (No. 5900).

³³³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/497.

zamanda karşılaşıldığında, tövbe edinceye kadar selam verilmesinin caiz olduğu ifade edilmiştir. Abdullah b. Amr'ın "İçki içenlere selam vermeyin" sözü de bu bağlamda anlaşılmalıdır. Bu, onların günah halinde iken selam verilmemesini, böylece onların utanıp tövbe etmelerini amaçlamaktadır.³³⁴

2.10.1. Masiyet Ehlini Terbiye Etmede Hecr

Hecr uygulaması, günah işleyenin durumuna göre değişiklik göstermektedir. Bu uygulamanın temelinde, hecrin bir ceza değil, tıbbî tedavi gibi bir ıslah yöntemi olduğu anlayışı yatar. İbn Teymiyye bu konuda, şer'î cezaların kalplerdeki hastalıkları düzelten faydalı ilaçlar olduğunu belirtmektedir. Bunların Allah'ın rahmetinden olduğunu ve "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"³³⁵ âyetinde ifade edilen ilahî rahmete dayandığını vurgulamaktadır. İbn Teymiyye'ye göre, faydalı tedavi acısı, kalıcı hastalık açısından çok daha hafif ve kolaydır. Dolayısıyla merhamet adına tedaviyi terk eden kişi, aslında hastanın azabına ve helakına yardım etmiş olmaktadır.³³⁶ İbn Hacer bu konuda, hecrin tedavi ve ıslah amaçlı uygulandığında günahın türüne göre farklı yöntemler benimsenebileceğini ifade etmektedir. Bu yöntemler arasında günahkârdan yüz çevirmek, onunla evlilik bağını kesmek, ona selam vermemek ve onunla konuşmamak gibi uygulamalar sayılmaktadır. Bazı durumlarda ise hecr, bu yöntemlerin tamamını veya bir kısmını içerebilmektedir. Bu yaklaşım, hecrin esnek bir terbiye aracı olduğunu göstermektedir.³³⁷

Hecr uygulamasında önemli bir husus, bu uygulamanın süresiyle ilgilidir. Genel olarak masiyet ehline uygulanan hecr, üç gün kuralının dışında tutulmaktadır. Çünkü buradaki amaç, günah işleyeni terbiye etmek ve tövbeye sevk etmektedir. Dolayısıyla hecrin süresi, kişinin tövbe edip etmemesine, günden vazgeçip vazgeçmemesine göre belirlenmektedir.³³⁸ Nevevî bu konuda, hecrin şekil ve derecesinin duruma göre değişebileceğini vurgulamaktadır. Bu da göstermektedir ki hecr, standart bir süreye bağlı olmayıp, kişinin durumuna ve ıslah sürecine göre şekillenmektedir.³³⁹

³³⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/497-498.

³³⁵ el-Enbiyâ, 21/107.

³³⁶ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 15/290.

³³⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/497.

³³⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 11/40.

³³⁹ Nevevî şu ifadelere yer vermektedir:

"(Bu durum); bidat ehlinin, fasıkların ve sünnete karşı çıkanların –bilinçli bir şekilde– terk edilmesini ve onlarla ilişkinin kalıcı olarak kesilmesinin caiz olduğunu içerir. Üç günden fazla küs durmaya yönelik yasak, ancak kişinin kendi nefsi ve dünyalık geçim meseleleri sebebiyle küstüğü durumlar içindir. Bidat ehli ve benzerlerine gelince; onlarla ilişkiyi kesmek kalıcıdır." Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 13/106.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Hz. Peygamber'in Tebük seferine katılmayan üç sahâbîyi hecretmesini ele alırken, hecrin hikmetine dair önemli tespitlerde bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in, geri kalanların tamamı arasından yalnızca bu üç kişiyle konuşmayı yasaklaması, onların doğru söylediğine ve diğerlerinin yalan söylediğine delil teşkil etmektedir. Hz. Peygamber, doğru söyleyenleri hecretmek ve bu günah sebebiyle onları terbiye etmek istemiştir. Münafıklara gelince, onların suçu hecirle karşılanmayacak kadar büyüktür. Bu hastalığın ilacı, nifak hastalığında işe yaramaz ve onda bir fayda yoktur.

İbn Kayyım, bu durumu Allah'ın kullarına karşı tutumuna benzetmektedir:

“İşte Sübhan olan Rab, kullarına işledikleri suçların cezası olarak böyle muamele eder: Sevdiği ve katında değerli olan mümin kulunu, en küçük bir hatasında veya basit bir sürçmesinde (hemen uyararak) terbiye eder. Böylece o kul her daim uyanık ve sakınır halde kalır. Gözünden düşen ve katında değersizleşen kimseyi ise günahlarıyla baş başa bırakır. O kişi ne zaman bir günah işlese, Allah ona yeni bir nimet verir. Aldanmış zavallı ise, bu durumu kendisine değer verildiğini sanır. Oysa bilmez ki bu, aşağılanmanın ta kendisidir! Allah bununla ona, geri dönüşü olmayan şiddetli bir azabı ve cezayı murat etmektedir.”³⁴⁰

Bu açıklama, terbiyenin aslında bir lütuf ve rahmet olduğunu göstermektedir. İbn Kayyım ayrıca, imamın, âlimin ve itaat edilen kişinin, kınanmayı hak eden bir fiil işleyen kimseyi hecretmesinin meşruiyetine dair bu hadisten delil çıkarmaktadır. Ancak bu hecir, kişi için bir ilaç olmalıdır. Öyle ki şifa elde etmekten zayıf düşmeyecek, miktarda ve keyfiyette ona fazla gelmeyip onu helak etmeyecek şekilde olmalıdır. Zira maksat onu terbiye etmektir, telef etmek değildir. Bu ifade, hecr uygulamasının dozajının ve süresinin, tıbbi tedavide olduğu gibi dikkatle ayarlanması gerektiğini vurgulamaktadır.³⁴¹

2.10.2. Mâsiyet Ehline Uygulanan Hecr'in Hükümü

Hecr uygulamasının hükmü konusunda âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazı âlimler, ashabın masiyeti işleyenleri hecretmesini emredici bir delil olarak değerlendiren hecrin vacip olduğunu savunmuşlardır. Özellikle Cumhur; fâsık, bidat ehli ve sünnete açıktan cephe alanların hecredilmesi ve onlara selam verilmemesi gerektiği görüşündedir. Hatta bazı Hanefî âlimler, mürüvveti zedeleyen; aşırı şaka, çirkin söz veya toplum içinde uygunsuz

³⁴⁰ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 3/506.

³⁴¹ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd* 3/506-507.

davranışlarda bulunanları da bu kapsamda değerlendirmişlerdir.³⁴² Örneğin cenaze namazında gülen bir kimse ile karşılaşan Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) bu adamla bir daha asla konuşmayacağını söylemiştir.³⁴³ Bu örnek, toplumsal edebe aykırı davranışların da hecr sebebi sayılabileceğini göstermektedir.

Buna karşılık diğer bir grup âlim ise, bu uygulamanın müstehap olduğunu ifade etmişlerdir. Her iki görüşün dayandığı temel nokta, hecrin bir terbiye aracı olması ve maslahata hizmet etmesidir.

Bid'at ehli ve fasık kimselere selâm verilir verilmeyeceği konusu ulema arasında tartışılmıştır. İbn Hacer, bu tür kimselere selâm verilmeyeceğinin genel olarak kabul edildiğini, ancak bazı âlimlerin aksi yönde görüş bildirdiğini belirtmektedir. Zira Allah Teâlâ “İnsanlara güzel konuşun”³⁴⁴ buyurduğu için, kâfir bile olsa herkese selâm verilebileceği söylenmiştir. İmam Nevevî ise dinî ya da dünyevî bir meselede zaruret halinde selâm verilebileceğini ifade etmektedir. İbnü'l-Ârabî ise fasık kimseye selâm verirken Allah'ın “Selâm” ismini kastederek “Selamun aleyküm” diyerek “Allah seni gözetlemektedir” demenin murad edilebileceğini söylemiştir.³⁴⁵ Kimi âlimler de selâm vermemeyi bir çeşit te'dib olarak gördüğü için, mürüvveti zedeleyen kişiliğe sahip kimselere dahi selâm vermemeyi caiz görmüştür.³⁴⁶

Önemle vurgulanması gereken bir nokta, hecr uygulamasının kesinlikle kin ve düşmanlık sebebiyle yapılmaması gerektiğidir. Nitekim üç günü aşan yasak, yalnızca şahsi duygular için yapılan küslükleri kapsar. Allah rızası ve ıslah amacıyla yapılan hecr ise bu sınırın dışındadır.

Günahkârın hecrden kurtulması için gerekli olan tövbe emaresinin ne zaman kabul edileceği konusu da tartışmalıdır. Ka'b b. Malik kıssasından hareketle bazı âlimler elli günlük bir süre öngörürken, diğerleri bunun genel bir kural olmadığını, Allah'tan bir hüküm gelene kadar ertelenen özel bir “hal vakıası” olduğunu savunmuşlardır. Bir diğer grup ise bir yıl veya altı ay gibi süreler belirlese de, tercih edilen görüşe göre tövbe iddiasının doğruluğunu kanıtlayan karinelerin ortaya çıkana kadar küslük devam ettirilmelidir.³⁴⁷

Nevevî, özellikle bidat ehli ve büyük günah işleyenler için “tövbe etmeme” kaydını düşmektedir. Burada önemli olan, suçun ve suçlunun durumuna göre pişmanlık ve günahı terk etme alametlerinin net bir şekilde müşahade edilmesidir.

³⁴² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 11/40.

³⁴³ Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühâ*, 133; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 4/87.

³⁴⁴ el-Bakara, 2/83.

³⁴⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 11/140.

³⁴⁶ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 13/106.

³⁴⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 11/40.

Sonuç olarak hecr, sabit bir kalıp değil maslahat, toplumsal koruma ve bireysel ıslah ekseninde şekillenen dinamik bir müessesedir.³⁴⁸

Amelde günahkâr olan, ancak itikadı sahih bulunan kimseler tek tip bir muameleye tâbi tutulmaz. Zira masiyetin toplumsal etkisi ve başkalarına sirayet derecesi, hecrin şekil ve şiddetini belirleyen temel unsurdur. Başkalarına doğrudan zarar veren zulüm, gasp, yalancı şahitlik, gıybet ve nemîme gibi günahlar, sosyal dokuyu ifsat ettiği için bu tür fiilleri işleyenlere karşı mesafe koymak ve onları toplum nezdinde itibarsızlaştırmak daha kuvvetle müstehaptır. Benzer şekilde, başkalarını günaha sürükleyen ve günah ortamı hazırlayan kimseler de yalnızca kendi nefislerine değil, başkalarının dinine zarar verdiklerinden ötürü hecr uygulamasına daha fazla muhatap olurlar. Buna karşılık günahı yalnız kendisiyle sınırlı kalan kimselerde esas olan, öncelikle nasihattir. Bu tür durumlarda hecr, mutlak bir yöntem olmayıp, nasihatın fayda verip vermeyeceği, kişinin ıslaha açık olup olmadığı ve uygulanacak tavrın maslahat üretilip üretmeyeceği dikkate alınır. Nitekim Hz. Peygamber'in, içki içen bir sahâbî hakkında kötü konuşan kişiye “Kardeşinize karşı şeytana yardımcı olmayın” buyurması, kendisiyle sınırlı masiyetlerde sertliğin değil, ıslah edici bir yaklaşımın esas olduğunu göstermektedir.³⁴⁹

2.11. Barışmanın Keyfiyeti

Herhangi bir sebeple küsen kimselerin barışmalarının göstergesinin ne olacağı konusunda ulema arasında ihtilaf söz konusudur. Genel olarak ulema yalnızca selâm alıp vermekle küslüğün sona ereceğini söylemektedir. Nevevî küsmenin selamla sona ereceğini ifade ederken, Şâfiî ve Mâlikîlerin görüşünün de bu yönde olduğunu söylemiştir.³⁵⁰ Nitekim İmam Mâlik; kişinin mü'min kardeşine yüzünü çevirmedikçe küs sayılmayacağını söylemiştir.³⁵¹ Ulemânın genel görüşü olan yalnızca selâm alıp verme ile küskünlüğün giderileceği konusuna delalet eden pek çok rivayet bulunmaktadır. Resûlullah'ın söylediği “Müslüman bir kimseye din kardeşini üç günden fazla terk etmesi, karşılaştıkları vakit birbirlerine yüz çevirmesi helal olmaz. Bu iki kişinin en hayırlısı evvela selâm verendir”³⁵²

³⁴⁸ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 13/106.

³⁴⁹ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/168-170.

³⁵⁰ Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *el-Müntekâ Şerhu'l-Muvattâ* (Mısır: Matbaatü's-Saade, 1914), 7/215; Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 16/157. Hatta İmam Nevevî konu hakkında mezhebinin görüşünü şu şekilde detaylandırmaktadır:

“Ashabımız (Şâfiîler) şöyle demişlerdir: 'Ona (hicr yapana) mektuplaşıp gönderse veya elçi gönderse bile hecr gider mi gitmez mi?' konusunda iki görüş vardır. Birincisi: Gitmez, çünkü (bizzat) konuşmamıştır. İkincisi (daha sahih olan): Gider, çünkü bu vebaşeti (yabancılaşmayı) ortadan kaldırır. Allah en iyi bilendir.”

³⁵¹ Bâcî, *el-Müntekâ*, 7/215.

³⁵² Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi*, 11/168 (No: 20223); İmam Mâlik, *el-Muvattâ*, “Hüsnu'l-Huluk”, 6 (No: 691); Humeydî, *Müsnedü'l-Humeydî*, 1/369; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/215; Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahih*, “Edeb”, 62 (No: 6077); Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, “Birt”, 25-27 (No: 2560-2562); Tirmizî, *Sünen*, “Birt” 24 (No: 1935).

rivayetinde bu duruma işaret edilmekle birlikte Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'e isnad ederek naklettiği “*Selâm küslüğü keser*” sözü konu hakkında daha açık bir delildir.³⁵³ Selâmı küslüğü gidermesi için yeterli görenlerin delil olarak kabul ettiği başka bir rivayette Sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd şöyle söylemiştir; “*İslam'a girmiş iki kişi dinden çıkmadıkça birbirlerine küsmesinler. (Şayet küserlerse) Dönmeleri arkadaşına gelip selâm vermesidir.*”³⁵⁴ Yine Hz. Peygamber'in insanların birbirlerini sevmek için selâmın yayılmasını tavsiye ettiği rivayette de³⁵⁵ selamla küslüğün giderileceğine işaret vardır.³⁵⁶ Ancak âlimlerden bazı kimselerin yalnızca selamlaşmakla dargınlığın sona ermeyeceğini söyledikleri iddia edilmiştir. Bu görüş sahiplerinden birisi olan Ahmed b. Hanbel'e göre dargınlığın bitmesi küs olan kimselerin eski haline dönmesi ile son bulur. Bu görüş sahiplerine göre küsen kimsenin konuşmaması karşı tarafa ağır geliyorsa selâm vermekle dargınlık bitmiş sayılmaz.³⁵⁷ Fakat Ahmed b. Hanbel'in bu görüşünde selâm ile küslüğün biteceğine aykırı bir ifade yoktur. Zira Ahmed b. Hanbel'in ifadesinde mutlak bağlamda konuşmak şart görülmemiş yalnızca küsen kimselerin eski haline bakılması gerektiği söylenmiştir. Zira amcasının kızının kendisine kötü konuştuğu için küstüğünü söyleyen birisine Ahmed b. Hanbel “Karşılaştığın zaman selâm ver ki küslük ortadan kalsın. Küslük büyük bir vebaldır” demiştir.³⁵⁸ Zira amcasının kızı ile daha fazla yaklaşması düşünülmeyişi için bu kişiye selâm alıp vermek yeterli görülecektir. Bu ifadesi de Ahmed b. Hanbel'in duruma göre selâm ile küslüğün biteceğini düşündüğünü göstermektedir. Ahmed b. Hanbel'in düşüncesine göre böyle bir durumdaki kişi önceki halinde yakın olduğu kimse ile eskisi gibi yaklaşmalı sadece selâm ile yetinmemelidir. Zira bu şekilde kendisi ile konuşulmamasından rahatsız olan kimseye en büyük ceza verilmiş olur. Dolayısıyla kendisine zararı dokunduğu zaman küsülen kimseye sadece selâm vermekle değil konuşmakla yaklaşılmalıdır. Böyle bir durum söz konusu değil ise Hz. Peygamber'in iki kişinin en hayırlısının vasfı olarak tanımladığı selâm vermek yeterlidir ve böylece küslük son bulmaktadır.

Barışmanın gerçekleşmesi için tartışmalardan kaçınmak büyük önem taşımaktadır. Hz. Peygamber haklı olduğu halde tartışmayı terk eden kimse için cennetin ortasında bir köşk müjdelemiştir.³⁵⁹ Zira karşı tarafın gerçeği kabul

³⁵³ Ebû'l-Kâsım Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, thk. Hamdi b. Abdulmecid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 3/299 (No: 2320).

³⁵⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 9/183 (No: 8904).

³⁵⁵ Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, “İman”, 94.

³⁵⁶ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 6/128.

³⁵⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/496; Ebû Muhammed Bedreddin Aynî, *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 22/137.

³⁵⁸ Şemseddin İbn Müflih, *el-Âdâbü's-şer'iyye* (Âlemü'l-Kütüb, ts.), 1/238.

³⁵⁹ Ebû Dâvud, *Sünenu Ebî Dâvud*, “Edeb” 8 (No. 4800).

etmediği ve doğruyu aramadığı durumlarda tartışmaya devam etmenin faydası yoktur. Bu yalnızca vakit kaybı ve boş uğraştır. Ayrıca küsen kişi küslüğünü yemin ederek pekiştirmişse, bu durumda yemininden dönmesi ve kefâret vermesi gerektiği ifade edilmiştir. Nitekim Sa'id b. Müseyyeb'den nakledilen bir rivayette, mirası paylaşan iki kardeşten biri diğerine 'Ebediyen seninle konuşmayacağıma yemin ederim' dediğinde, Hz. Ömer bu kişiye 'Yemininden dön ve kefâret ver.' demiştir. Hz. Peygamber'in de ifade ettiği üzere, böyle bir yeminde ısrar etmek Rabb'in gazabına, akrabalık bağlarının kesilmesine sebep olacağından yemininden dönmek daha hayırlıdır.³⁶⁰

Burada ifade etmemiz gereken diğer bir husus da barışmakla beraber artık taraflar birbirlerine öfke ve kin duymamalıdır. Ancak şer'î olan küslüklerde zaten kin duyulması beklenmez. Zira insan yeri geldiğinde sevdiği halde din kardeşinden uzaklaşırken kimi zaman da sevmeyişi halde küs kalmaması gerektiği insanları ziyaret eder. Takvaya uygun olan dinî ve dünyevî bakımından geçmişte küs olunan kişi ile yakınlaşmanın zararı yoksa ve karşı taraf da istiyorsa selâm ile yetinilmemelidir. Eski haline dönüp yakınlaşmak daha uygundur. Nitekim Hz. Peygamber'in "*Musâfaha yapın ki aranızdaki kin yok olsun. Hediyeleşin ki hem birbirinizi seversiniz hem de küskünlükleriniz giversin*" rivayetinde bu duruma işaret edilmiştir.³⁶¹ Musâfaha yapmak selamlaşmanın tamamlayıcısı olarak görülmüştür ki bu durum insanlar arasındaki kini gidermektedir.³⁶² Zira küslük de bir çeşit kin beslemektir.³⁶³ Ancak rivayette Hz. Peygamber'in küslüğü belirtirken kullandığı الشَّحْنَاء "şahna" fiili yalnızca musâfaha yapmak ile değil hediyeleşmek gibi karşılıklı sevgiyi doğuracak hasletlerle ortadan kalkmaktadır. Zira bu fiil daha önce de söylediğimiz gibi içerisinde kıskançlık ve düşmanlık barındıran kötü bir haslettir.

Barışma gerçekleştikten sonra tarafların karşılıklı sorumluluklarını yerine getirmesi gerekmektedir. Hz. Peygamber'in "*Müslümanın Müslümana kanı, malı*

³⁶⁰ Rivayetin tam hali şu şekildedir:

"Ensar'dan iki kardeş arasında bir miras davası vardı. Birisi kardeşinden mirası bölüşmeyi istedi. Diğeri (sinirlenerek) şöyle dedi: 'Eğer bir daha benden taksim istersen, seninle asla konuşmayacağım! Ayrıca bütün malım da Kabe'nin kapısına (Kabe yoluna) feda olsun (sadaka olsun).' Bunun üzerine Ömer b. el-Hattab (r.a.) şöyle dedi: 'Şüphesiz ki Kabe'nin senin malına ihtiyacı yoktur. Yeminin için kefarete öde ve kardeşinle konuş. Çünkü ben Resulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim: 'Rabb'e isyan hususunda, akrabalık bağı koparma konusunda ve sahip olmadığın bir şey hakkında ne (geçerli bir) yemin vardır ne de adak'" Hâkim en-Nisâbüri, el-Müstedrek, 4/333 (No. 7823).

³⁶¹ İmam Mâlik, el-Muvatta', "Hüsnü'l-hulûk" 12 (No: 3368).

³⁶² Nebi Bozkurt, "Tokalaşma", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/217.

³⁶³ وَفَدَّ رَوَى ابْنُ مَرْزُوقٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ ابْنِ كَثَّانَةَ عَنْ مَالِكِ الْهَجَرِيُّ مِنَ الْعَلِّ Küslüğün kin içerdiği İmam Mâlik'in sözü olarak aktarılmıştır. Bâcî, el-Müntekâ, 7/215.

ve ırzı haramdır”³⁶⁴ buyruğu, barışma sonrasında da korunması gereken temel haklara işaret etmektedir.

Hız. Peygamber küsen kimselerden bir tarafın barışmaya niyet edince diğer tarafın barışmak istemese bile sorumluluğun ortadan kalkacağını ifade etmiştir. Konu hakkında şu rivayet nakledilmiştir:

*“Ebû Hüreyre’den naklen rivayet edildiğine göre bir adam “Ya Resûlallah! Benim yakınlarım var. Ben onlara sıla yapıyorum onlar benimle alâkayı kesiyorlar. Ben onlara iyilik ediyorum; onlar bana kötülük. Ben onlara yumuşak davranıyorum; onlar bana karşı cahillik ediyorlar.” demiş. Bunun üzerine “Eğer dediğin gibi isen, sanki onlara sıcak kül yediriyor gibisin. Sen bu minvalde devam ettikçe Allah safından onlara karşı seninle daima bir yardımcı bulunacaktır.” buyurmuşlar.*³⁶⁵

Rivayet hakkında Ahmed Davudoğlu şu açıklamayı yapmıştır:

“Hadis-i şerif bir teşbihtir. Resûlullah bu zatın örnek davranışı karşısında akrabalarının gösterdiği küstahlıktan dolayı başlarına gelecek elem ve ızdırâbı, sıcak kül yiyenin ızdırabına benzetmiştir yani onunla akrabalık alâkasını kesip kendisine eza ettikleri için büyük vebal altında kalmışlardır. Bazılarına göre hadisin manası: “Sen onlara iyilik etmekle kendilerini tahkir ve rezil ediyorsun. Yaptıkları aşâğılıktan sıcak kül yemiş gibi elem duyuyorlar.” demektir. Bazıları da “Bu hadisten murad, senin yedirdiğin nimetler, sıcak kül gibi onların mide ve bağırsaklarını yakacaktır, demek olduğunu söylemişlerdir.”³⁶⁶

³⁶⁴ Müslim, *es-Sahih*, “Birr” 32.

³⁶⁵ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahih*, “Birr” 22.

³⁶⁶ Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi* (İstanbul: Işık Yayınları, 2013), 4725.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEBEVÎ UYGULAMADA KÜSLÜK ÖRNEKLERİ

Nebevî uygulamada küslük örneklerini ele almak, hecrin sadece teorik bir hüküm değil, aynı zamanda belirli amaç ve ilkeler gözetilerek hayata geçirilen ahlâkî bir tutum olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Hz. Peygamber'in küslük tavrı, keyfi bir dışlama veya kırıcı bir tepki değil; çoğu zaman ıslah, eğitim ve toplumsal maslahat hedefiyle, ölçülü ve süreli bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede konuya daha somut bir zemin kazandırmak için öncelikle Hz. Peygamber'in hangi kimselere, hangi gerekçelerle ve ne tür bir sınır gözeterek küstüğünü tespit etmek gerekmektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in küstüğü kimseler örnekler üzerinden incelenecektir.

3.1. Hz. Peygamber'in Küstüğü Kimseler

Hz. Peygamber'in dünyevî meselelerde herhangi bir kimseye küstüğü bilinmemektedir. Öyle ki kendisine hakaretler eden, şahsına saygı göstermeyen nicelerini affetmiştir. Pek çok azılı düşmanı daha sonra kendisinde hayat bulmuş geçmişe perde çekmiştir. Bunlardan örnek olarak vereceğimiz Hz. Peygamber'in Amr b. el-Âs (ö. 43/664) ile olan ilişkisinde görülebilmektedir. Rivayeti Amr şöyle aktarmaktadır:

“Resûlullah beni askerî birliğin başında Zâtü's-Selâsil'e göndermişti. Askerî birliğin içinde Ebû Bekir ve Ömer de bulunuyordu. Resûlullah'ın yanında benim yerim daha üstün olmazsa, herhalde beni, Ebû Bekir ve Ömer'in başına kumandan tayin ederek göndermezdi, diye içime doğdu. Hemen Resûlullah'ın yanına gidip 'Ya Resûlallah! İnsanların sana en sevgilisi kimdir?' diye sordum. 'Âişe,' dedi. 'Erkeklerden kimdir?' diye sorunca bu kez 'Âişe'nin babasıdır' dedi. 'Ondan sonra kimdir?' diye sordum. 'Ömer,' dedi. Kendi kendime, 'Artık bu sorumu tekrarlamayayım.' dedim. Ve beni en sonraya bırakmasından korkarak sustum.”³⁶⁷

Hz. Peygamber'in kendisine yıllarca düşmanlık etmiş birisine gösterdiği yakınlık Amr b. el-Âs tarafından şaşkınlıkla karşılanmış ve bu soruyu sorma ihtiyacı duymuştur. Şayet Hz. Peygamber geçmiş günlerde yaşanan meseleleri gündem etmiş olsa ya da içinde kırgınlık kalsa elbette Amr b. el-Âs'a bu derece iyi davranmış olması beklenmezdi. Ancak imanın kemali olarak aktarmış olduğu sevgisini Allah için sevmek, nefret ettiğine de Allah için nefret etmek kaidesince

³⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 29/345 (No: 17811); Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Meğâzi” 60 (No: 4100).

Hız. Peygamber, mü'min olmuş bir kimseye içinde hiçbir kötü düşünce saklamamıştır.

3.1.1. Tebük Seferi'ne Katılmayan Üç Kişi

Hız. Peygamber'in "şer'î uzlet" uyguladığı en meşhur ve kapsamlı örnek, Tebük Seferi'ne geçerli bir mazereti olmaksızın katılmayan üç sahâbîdir. Bu isimler; Kâ'b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Murâre b. Rabî'dir. Bu üç sahâbînin ortak özelliği, münafıklar gibi yalan mazeretlere sığınmayarak dürüst davranmaları ve sadakatlerini korumalarıdır.

Kâ'b b. Mâlik'in anlatımına göre, sefer hazırlıkları esnasında maddi durumu oldukça yerinde olmasına rağmen nasılsa giderim düşüncesiyle ihmalkâr davranmış, neticede ordu yola çıktıktan sonra onlara yetişememiştir. Hız. Peygamber Medine'ye döndüğünde, seksen civarında münafık gelerek yalan yeminlerle mazeret bildirmiş, Allah Resûlü de onların zahiri beyanlarını kabul ederek işlerini Allah'a bırakmıştır. Ancak Kâ'b ve diğer iki arkadaşı huzura çıktığında doğruyu söylemiş, bunun üzerine Hız. Peygamber: *"Buna gelince; hakikaten doğruyu söyledi. Şimdi Allah senin hakkında hükmünü verinceye kadar kalk git"* buyurarak süreci başlatmıştır.

Bu olayda uygulanan sosyal boykotun şiddeti ve sahâbenin psikolojik durumu Kâ'b b. Mâlik tarafından şu etkileyici ifadelerle aktarılmaktadır:

*"Resûlullah (s.a.v.), biz üç kişiyle konuşulmasını Müslümanlara yasakladı. Bunun üzerine halk bizden kaçındı, bize karşı tavırları değişti; hatta dünya bana artık o bildiğim yer olmaktan çıktı. Bu hal üzere elli gece durduk... Namazdan sonra Resûlullah'a gelerek selâm veriyor ve içimden 'Acaba selâmı almak için dudaklarını kıpırdattı mı?' diyordum. Müslümanların bu cefası üzerimde uzun zaman devam edince Ebû Katâde'nin bahçesinin duvarından tırmandım. O en sevdiğim dostumdu. Selâm verdim, vallahi selâmımı almadı."*³⁶⁸

Sürecin kırkuncu gününde imtihan daha da ağırlaşmış, Hız. Peygamber bir elçi göndererek bu üç kişinin eşlerinden de uzak durmalarını emretmiştir. Kâ'b b. Mâlik, bu süreçte Gassân kralından gelen "Bize katıl, seni el üstünde tutalım" şeklindeki teklif mektubunu, sadakatının bir gereği olarak tandıra atıp yakmıştır. Elli günün sonunda inen Tevbe Sûresi 117 ve 118. ayetlerle bu üç sahâbînin tövbelerinin kabul edildiği ilan edilmiştir.³⁶⁹

³⁶⁸ Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Tevbe" 53; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, 4951-4956.

³⁶⁹ "Andolsun Allah; Peygamber ile içlerinden bir kısmının kalpleri eğrilmeğe yüz tutuktan sonra, sıkıntılı bir zaman da ona uyan muhacirlerle ensarın tövbelerini kabul etmiştir. Evet, onların tövbelerini kabul etmiştir. Şüphesiz O, onlara çok şefkatli ve çok merhametlidir. Savaştan geri kalan üç kişinin de tövbelerini kabul etti. Yer yüzü bütün genişliğine rağmen

Kâ'b b. Mâlik ve arkadaşlarının yaşadığı bu tecrübe, Nebvî öğretide küsmenin bir cezalandırma aracından ziyade, bir toplumsal rehabilitasyon ve sadakat testi olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu olay analiz edildiğinde birkaç temel sonuca ulaşılmaktadır. Öncelikle Hz. Peygamber yalan söyleyerek mazeret üreten münafıklara değil samimiyetinden şüphe duyulmayan, sevdiği ve değer verdiği dürüst müminlere bu ağır süreci uygulamıştır. Bu durum, uzletin bir cezalandırma refleksi olmaktan çok, güvenilir kimseler üzerinde işletilen bir terbiye yöntemi olduğunu göstermektedir. Ayrıca Allah Resûlü'nün sergilediği tavır kişisel bir kırgınlıktan değil; İslam toplumunun disiplinini ve cihad bilincini koruma gibi ilkesel bir amaçtan kaynaklanmaktadır. Nihayet uzlet süreci muhatabı dışlayıp koparmakla sonuçlanmamış; bilakis tövbe ile daha güçlü bir bağlılık ve bilinçle topluma dönüşe zemin hazırlamıştır. Nitekim Mevdûdî'nin de ifade ettiği üzere bu disiplin örneği, içinde kin bulunmayan ve şefkat temelli bir otoriteyi yansıtan babanın oğlunu ıslahına benzer bir mahiyet taşımaktadır.

Bu disiplin sürecinin sosyolojik ve ahlaki boyutunu Mevdûdî şöyle ifade etmektedir:

“Bu olayda, liderin ve onun takipçisi müslüman toplumun ortaya koydukları tavır gerçekten eşsizdir. Azıcık dahi olsa herhangi bir kin ve öfke duygusu karıştırmamak şartıyla lider, şefkat duygusundan da ayrılmaksızın tebaasını - gerektiriyorsa- en şiddetli bir şekilde cezalandırabilir. Onun cezası, babanın oğluna verdiği cezaya benzer. Babalık şefkatinin ne olduğunu anlar anlamaz kişi, liderinin de kendisine verdiği cezanın, hareketlerini ıslaha yönelik, dolayısıyla kendi hayrına olduğunu anlar. Böylece takipçi çok zor şartlar altında bile en mükemmel itaat örneğini sergiler. Ağır cezalandırmadan muzdarip olur ama bunu şahsi veya taassubi gurur meselesi yaparak liderine başkaldırmayı asla düşünmez. Hatta önderin sevgisine karşı kalbinde hiçbir nefret beslemez, aksine onu öncekinden daha çok sevmeye başlar. Hayatının bu en mutsuz süresi boyunca liderinden sadece şefkatli bir bakışın özlemini çeker. Böyle bir kimsenin durumu, umudu gökte gördüğü bir bulut parçasında olan kuraklık ve kıtlık içinde kıvranan çiftçiye benzer. Şimdi de hiçbir toplum tarafından gösterilemeyen en kuvvetli disiplin ve en yüksek ahlaki espriyi ortaya koyan İslâm toplumuna bir göz atalım. Liderin emretmesiyle bir toplum söz konusu kişilere bütünüyle yabancı hale geliyor. Liderin boykot ilan etmesiyle genel olarak da özel olarak da bütünüyle bir toplum o ferde yabancı oluyor. O kadar ki en yakın akraba ve candan arkadaşları bile onunla konuşmamaktadır artık. Hatta hanımı bile onu kendi başına terk etmektedir. Çevresindekilerden samimiyeti konusunda şüphe edip etmediklerini

onlara dar gelmiş, vicdanla rı da kendilerini sıkıkça sıkmış, böylece Allah'(ın azabın) dan yine O'na sığınmaktan başka çare olmadığını anlamış lardı. Sonra (eski hâllerine) dönsünler diye, onların tövbele rini de kabul etti. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul eden ve çok merhamet edendir.” et-Tevbe 9/117-118.

kendisine söylemeleri hususunda yeminle yalvarıyor. Fakat ömrünü beraber geçirdiği en samimi arkadaşları bile, gerekli şahitliği Allah ve Resûlünden istemesi gerektiğini söyleyerek geçiştiriyorlar. Ama gösterilen bu sıkı disipline rağmen, toplumdaki ahlaki espiri, kimsenin kötülüğe başka kötülükleri ilave ederek bu düşkün kardeşinin durumundan avantajlar sağlamaya çalışmayacak kadar yüce ve temizdir. Aksine her fert, kardeşinin bu gözden düşmüş haline üzüliyor ve affedilir edilmez de onu kucaklayıp bağrılarına basmak için yarışıyorlar. Zaten ona müjdeyi vermek için evine aceleyle koşuşmaları da bundandır. Kur'ân'ın oluşturmak istediği dürüst toplum modeli işte yukarıda anlatıldığı gibidir.”³⁷⁰

3.1.2. Aile İçi Meselelerde Uzlet

Hz. Peygamber'in, yanlısına karşı uyarmak adına küstüğü kimseler arasında hanımları da vardır. Bu bağlamda şu rivayet nakledilmiştir;

“Hz. Âişe'den nakledildiğine göre (sefer esnasında) Safiyye bnt. Huyey'in (r.anhâ) devesi hastalanmış ve yanında fazladan bulunan devesi hakkında Resûlullah (s.a.v.) Hz. Zeyneb'e: '(Bu) deveyi Safiyye'ye ver' demiş. (Hz. Zeyneb ise) 'Ben şu Yahudiye mi vereceğim?' karşılığını vermiş. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) öfkelenmiş ve Zilhicce ile Muharrem aylarının tamamı Safer ayının ise bir kısmında Hz. Zeyneb'e küs durmuştur.”³⁷¹ Rivayetin farklı tariklerinde Hz. Peygamber'in Zilhicce, Muharrem ve Safer aylarının tamamı sonraki ayın ise bir kısmında hanımına küs durduğu nakledilmiştir.³⁷²

Hz. Peygamber'in hanımı Safiyye bnt. Huyey b. Ahtab (ö. 50/670) hakkında diğer hanımları ile sorun yaşadığına dair nakledilen başka haberler de gelmektedir. Özellikle Yahudi asıllı olduğu için asabiyetin etkisi ile kendisine ağır konuşan kimseler olmuştur. Bunlardan birisi Tahrîm Sûresinin ilk âyetlerinin inmesine sebep olan, Resûlullah'ın bal şerbeti içmesiyle ilgili olayda Hz. Âişe ile Hafsa'nın ağzından çıkmıştır. Safiyye validemiz Hz. Âişe ile Hafsa'nın Hz. Peygamber ile soydaş olduğu için daha üstün olduklarını söylediğini Resûlullah'a iletmıştır. Hz. Peygamber de eşini teselli edercesine “*Senin eşin Muhammed (s.a.v.), Baban Hârûn (a.s.) amcan Musa (a.s.) iken onlar senden nasıl daha hayırlı olacaklar.*” demiştir.³⁷³

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber, eşi Hz. Zeyneb'e kızdığı gibi Hz. Âişe ile Hafsa'ya kızmamıştır. Bunun sebebi ortadadır. Zira eşi Safiyye'ye söylenen sözü

³⁷⁰ Ebû'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an-Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, çev. Komisyon (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 2/290-291.

³⁷¹ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, “Sünne”, 3 (No 4602).

³⁷² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 24/71 (No: 188).

³⁷³ Tirmizî, *Sünen*, “Menâkıb”, 63 (No: 3892).

Hız. ÂiŖe ile Hafsa'dan bizzat duymamıŖtır. Ayrıca kadınların kendi aralarında konuŖmalarında olayın büyümemesini isteyen Hız. Peygamber zaten Ŗahit olmadığı olayı yaŖayan hanımlarını yatıŖtırmaya çalıŖmıŖtır. Ancak Hız. Zeyneb'e kızması bu durumdan farklıdır. Zira Hız. Zeyneb öncelikle Hız. Peygamber'in emrine karŖı çıkmıŖtır. Ayrıca bu durum aŖhabın içerisinde yaŖanmıŖ ve Hız. Peygamber'in tavrının önemli olduğu bir yerde olay yaŖanmıŖtır. Dolayısıyla uzlete sebep olan asıl Ŗey Tebük Seferine katılmayan kimselerde olduğu gibi Hız. Peygamber'in emrinin yerine getirilmemesidir.

3.1.2.1. İlâ ve Tahyîr

Sebebi konusunda ihtilaf olmakla birlikte Hız. Peygamber bir ay gibi bir süre hanımlarına yaklaŖmamak üzere yemin edip (ilâ) ayrı yaŖamaya karar vermiŖtir. Hicretin dokuzuncu senesine rastlayan bu olay Hız. Peygamber'in hanımları arasında yaŖanan anlaŖmazlık ile baŖlamıŖ ve sonunda Kur'an'da konu hakkında pek çok âyetin iniŖi ile sonlanmıŖtır. Hız. Peygamber'in yemin ettiği bir aylık süre dolunca, *"eŖlerine seçme hakkı verildiği"* için bu anlama gelen "tahyîr" ismi ile anılan âyet nâzil olmuŖtur. Âyetin iniŖi ile birlikte Hız. Peygamber, eŖlerine nikâhı altında bulunma konusunda seçim imkânı (tahyîr) tanımıŖtır.³⁷⁴ Hız. Peygamber'in bu Ŗekilde hareket etmesine sebep olarak aktarılan farklı rivayetler içerisinde hanımlarının kendisinden dünyalık mal ve rahat yaŖam istemesi zikredilmiŖtir.³⁷⁵ BaŖka bir görüŖe göre ise Hız. Peygamber'in hanımı Hafsa'nın, Resûlullah'ın sırrını Hız. ÂiŖe'ye ifŖa etmesidir.³⁷⁶ Konu hakkında baŖka rivayetler de olmakla beraber Hız. Peygamber'in bu sebeplerden birini değil hepsini göz önünde bulundurarak hanımlarına bir aylık uzlet uyguladığı da akla uzak değildir.³⁷⁷ Zira Hız. Ömer'in de ifade ettiği gibi Medine'ye gelen KureyŖ'li hanım sağâbîlerin hal ve hareketlerinin deėiŖtiėi ve bu durumun erkekler tarafından garipsendiğini anlaŖılmaktadır.³⁷⁸

Rivayetlere göre Hız. Peygamber âdeti olduğu üzere yine ikinci namazından sonra hanımlarını dolaŖtıėı bir gün Zeyneb bnt. CahŖ validemizin yanına uğramıŖtı. Hız. Peygamber'e çok sevdiği baldan Ŗerbet yaparak burada ikram

³⁷⁴ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, "Tefsir" 276 (No: 4507); Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/380.

³⁷⁵ Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, "Talâk" 30 (No: 1479).

³⁷⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, "Nikâh" 83 (No: 4895).

³⁷⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/290.

³⁷⁸ Hız. Ömer, Resûlullah'a Ŗöyle söylemiŖtir: "Bizi bir görseydin ya Resûlallah! Biz KureyŖ cemaati kadınlara tahakküm eden bir kavimdik. Medine'ye geldiğimizde (orada) kadınları kendilerine tahakküm eden bir kavim bulduk. Az sonra bizim kadınlarımız da onların kadınlarından huy kapmaya baŖladılar. Derken bir gün karıma kızdım. Bir de baktım, bana karŖı geliyor! Bu Ŗekilde hareket ederek söz söylemesini menettim. Karım bana 'Benim sana karŖılık vermeme neden menediyorsun? Vallahi Peygamber'in zevceleri bile ona karŖı geliyorlar da (bazen) birisi bütün gün akŖama kadar kendisini terk ediyor,' dedi." Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, "Talâk" 34 (No: 1479).

edilmiş ve Hz. Peygamber diğer hanımlarına nazaran burada daha fazla vakit geçirmiştir. Bu durum başka zamanlarda da devam edince Hz. Âişe meselenin iç yüzünü öğrenmiştir. Zaten Hz. Âişe ile Hz. Zeyneb arasında bir rekabet olduğu için Hz. Peygamberin zevceleri iki gruba ayrılmışlardı: Hz. Sevede, Hz. Safiyye ve Hz. Hafsa Hz. Âişe'nin tarafında, Ümmü Seleme ile Ümmü Habibe, Meymune ve Cüveyriye (r.a.) ise Hz. Zeyneb bnt. Cahş'ın tarafındaydı. Hz. Âişe'den haber verildiğine göre Hz. Peygamber Zeyneb bnt. Cahş'ın yanında eğlenir ve bal şerbeti içermiş. Hz. Âişe demiş ki: "Bunun üzerine ben Hafsa ile anlaştım. Peygamber hangimizin yanına girerse: 'Ben sende megâfir kokusu duyuyorum; megâfir mi yedin?' diyecekti." Derken birinin yanına girmiş. O da bu sözü kendisine söylemiş. Resûlullah: "Hayır! Ben Zeyneb bnt. Cahş'ın yanında bal şerbeti içtim ama bir daha bunu yapmayacağım" buyurmuş.³⁷⁹

Diğer bir rivayette ise Hz. Peygamber'in odasına girip şerbet içtiği hanımı Zeyneb bnt. Cahş değil Hafsa validemizdir.³⁸⁰ Ancak bu rivayetler birbirlerine zıt değildir. Zira şerbet içme olayı Hz. Peygamber ve eşleri arasında pek çok kez yaşanmış olabilmektedir.³⁸¹

Tahrîm suresinin inmesine sebep olan Hz. Peygamber'in kendisine bal şerbeti içmeyi haram etmesidir. Zira Buhârî'nin naklettiği rivayette Resûlullah, Hz. Hafsa'ya cevap olarak: "Megâfir yemedim fakat Zeyneb'in yanında bal şerbeti içtim. Artık bir daha içmeyeceğime dair yemin ettim. Sen bunu kimseye söyleme!" buyurmuşlardır.³⁸² Hz. Peygamber bu şekilde eşlerini razı etmek

³⁷⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Talâk" 7.

³⁸⁰ "Hz. Âişe şöyle demiştir: Resûlullah tatlıyı ve balı severdi. İkindiye kıldı mı kadınlarını dolaşır, onlara yakınlık gösterirdi. Bir defa Hafsa'nın yanına girdi ve orada mutadından fazla kaldı. Ben bunun sebebini sordum. 'Hafsa'ya kavminden bir kadın bir kap bal hediye etmiş, o da bundan Resûlullah'a şerbet takdim etmiş.' dediler. Bunun üzerine ben: 'Vallahi ona mutlaka bir hile yapacağız.' dedim ve bunu Sevede'ye anarak dedim ki: 'Senin yanına girdiği vakit şüphesiz sana yaklaşacaktır. O zaman kendisine: Ya Resûlallah! Sen megâfir mi yedin?' diyeceksin! O sana: 'Hayır (yemedim)' diyecek. Sen: 'Ya bu koku ne?' dersin. (Ravi Urve demiş ki: Resûlullah üstünün başının nahoş kokmasından hoşlanmazdı.) O: 'Hafsa bana bal şerbeti ikram etti.' diyecek. Kendisine: 'Bu balın arısı urfut yemiş (galiba)' diyeceksin! Bunu ona ben de söyleyeceğim. Sen de söyle Ya Safiyye!" Vakta ki Peygamber Sevede'nin yanına girmiş. Sevede diyor ki: 'Kendinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin olsun, senden korkuma az kaldı Resûlullah henüz kapıda iken söze ben başlayarak senin bana öğrettiklerini ona söyleyebektim.' Resûlullah yaklaşınca Sevede: 'Ya Resûlallah! Sen megâfir mi yedin, demiş. O: 'Hayır,' cevabını vermiş. Sevede: 'O halde bu koku ne,' demiş. Resûlullah: 'Hafsa bana bal şerbeti sundu,' buyurmuşlar. Sevede: 'Onun arısı urfut yemiş (galiba),' demiş. Resûlullah benim yanıma girdiği vakit bunları ona ben de söyledim sonra Safiyye'nin yanına girdi. Bunları o da söylemiş. Muteakiben (tekrar) Hafsa'nın yanına girdiği vakit Hafsa: 'Ya Resûlallah! Sana o şerbetten ikram edeyim mi,' diye sormuş. Ona ihtiyacım yok, buyurmuşlar. Sevede: 'Sübhaneallah! Vallahi onu mahrum ettik,' dedi. Ben ona: 'Sus,' dedim." Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, 4/240.

³⁸¹ Hatta başka rivayetlerde Hz. Peygamber'in hanımlarının yanına uğradığı vakit ikindi namazı sonrası değil sabah namazı sonrasıdır. Ancak asıl olan vakit ikindi namazı sonrası olmakla beraber sabah namazı sonrası yapılan ziyaret yalnızca selam vermek ve dua etmekten ibarettir. Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, 4/247.

³⁸² Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Eymân" 24 (No: 6313).

istemiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ “*Ey peygamber! Eşlerinin rızasını arayarak, Allah’ın sana helal kıldığı şeyi niçin sen kendine haram ediyorsun?*” âyet-i kerîmesi nazil olmuştur.³⁸³

Hiz. Peygamber’in hanımlarının birbirini kıskanmaları ve müfessirlerin beyanına göre Hiz. Peygamber’den nafaka ile dünyalık bazı şeyler istemesi Resûlullah’ı ziyadesi ile sıkıntıya sokmuştur. Daha sonra Hiz. Peygamber bir ay süre ile hanımlarından uzak duracağına yemin ederek îlâ yapmıştır. Meşrebe denilen yerde konaklamış ve ay yirmi dokuz ile çıkınca geri dönmüştür.³⁸⁴ Hiz. Ömer’in ifadesi ile burası merdiven ile çıkılan bir yerdir ve başında Hiz. Peygamber’in siyahî bir kölesi bulunmaktadır. Bu süreçte Allah Teâlâ tarafından gönderilen âyetlerde Hiz. Peygamber’in hanımlarını şu şekilde uyarmıştır:

*“Ey Peygamber! Hanımlarına de ki: “Eğer dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size mut’a vereyim ve sizi güzelce bırakayım. Eğer Allah’ı, Resûlünü ve ahiret yurdunu istiyorsanız, bilin ki Allah içinizden iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”*³⁸⁵

Âyette belirtilen mut’a, koca tarafından, boşadığı eşine verilen para ya da mal anlamı ile beraber boşama karşılığı olmadan da verilen maddî karşılığa denilmektedir. Bu sebeple Hiz. Peygamber’in hanımları için söylemesi istenen muhayyerliğin ne olduğu tartışılmıştır. Kimi âlimler buradaki muhayyerliğin boşanma hususunda olduğunu söylerken kimileri ise muhayyerliğin boşanma hususunda değil, dünya ile ahiretten birini tercih olduğunu ifade etmişlerdir.³⁸⁶ Zira Hiz. Âişe’nin “Resûlullah bizi muhayyer bıraktı ama bunu talâk saymadık.” şeklindeki ifadesinde talâkın vâkî olmadığını göstermektedir. Âyette belirtilen tahyîrin bütün hanımlar için söz konusu olduğu anlaşıldığı gibi bazı kimseler âyete muhatap olan eşlerin Âişe, Hafsa, Ümmü Seleme ve Sevde’den ibaret olduğunu söylemiştir.³⁸⁷

Îlâ ve tahyîr sürecinin ekonomik boyutunu netleştiren en önemli rivayetlerden biri Câbir (r.a.) vasıtasıyla nakledilmiştir. Bu rivayete göre Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer, Resûlullah’ın yanına girdiklerinde onu, hanımlarının nafaka talepleri karşısında oldukça kederli ve suskun bulmuşlardır. Durumu yumuşatmak isteyen Hiz. Ömer’in kendi eşinden örnek vererek yaptığı nükte üzerine Resûlullah,

³⁸³ et-Tahrîm 66/1.

³⁸⁴ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Talâk” 19 (No: 4984), “Eymân” 19 (No: 6306); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Talâk” 32.

³⁸⁵ el-Ahzâb 33/28-29.

³⁸⁶ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, 4/245.

³⁸⁷ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 4/380-381.

hanımlarının kendisinden o an sahip olmadığı maddi imkânları talep ettiklerini teyit etmiştir.

Rivayetin dikkat çeken yönü, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in kızlarına (Hz. Âişe ve Hz. Hafsa) yönelik sert tepkilerine karşılık, Hz. Peygamber'in sükûnetini koruması ve fiziksel bir müdahalede bulunmamasıdır. Bu olay üzerine hanımları, Resûlullah'tan bir daha imkânı dışındaki şeyleri istemeyeceklerine dair söz vermişlerdir. Hemen ardından nâzil olan Ahzâb Sûresi 28. âyetiyle de bu psikolojik eşik, hanımlarına sunulan tahyîr hakkı ile nihayete ermiştir.³⁸⁸

Hz. Peygamber'in bu süreçte Hz. Âişe'ye karşı sergilediği tutum ise oldukça öğreticidir. Kendisine seçim hakkı sunarken acele etmemesini ve ailesine danışmasını öğütlemiş; ancak Hz. Âişe'nin kararlı duruşu ve bu seçimin gizli kalması yönündeki talebi karşısında şu cevabı vermiştir: *“Allah beni zorlaştıracı ve şaşırtıcı değil, lakin öğretici ve kolaylaştıracı olarak gönderdi.”*³⁸⁹

Hz. Peygamber'in hanımlarına gösterdiği öfke ve rahatsızlık, fiziksel şiddetten tamamen uzak ve son derece ölçülüydü. Nitekim Buhârî'nin “Kadınların Kıskançlığı” babında naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber, Hz. Âişe'ye *“Senin öfkeni ve rızanı bilirim”* buyurmuştur. Hz. Âişe “Bunu nasıl bilirsin ya Resûlallah?” diye sorunca Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: *“Sen benden razı olduğunda ‘Evet, Muhammed'in Rabbine yemin ederim’ dersin, öfkeli olduğunda ise ‘Hayır, İbrahim'in Rabbine yemin ederim’ dersin.”* Hz. Âişe bu tespiti doğrulamış ve “Evet (doğrudur), ben sadece senin ismini terk ederim” demiştir. Bu rivayet, Hz. Peygamber'in hanımlarına gösterdiği en şiddetli tepkinin karşısında bile Hz. Âişe'nin yalnızca Hz. Peygamber'in ismini anmaktan kaçınmak gibi son derece hafif bir davranışla mukabelede bulunduğunu göstermektedir.³⁹⁰

3.2. Bazı Sahâbe'ye Uygulanan Uzlet

Hz. Peygamber'in eğitim ve tebliğ metodunda şer'i küslük, hatalı davranışları düzeltmek ve toplumsal bilinci diri tutmak adına pratik bir ıslah aracı olarak kullanılmıştır. Resûlullah, ilahî bir emrin veya nebevî bir edebî ihlal edildiğini gördüğünde, muhatabına karşı sessiz kalarak, yüz çevirerek veya selamını

³⁸⁸ el-Ahzâb 33/28.

³⁸⁹ Müslim, “Talâk” 30.

³⁹⁰ Kâdî İyâz, Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'e öfkelenmesinin nasıl mazur görüldüğünü şöyle açıklamıştır:

“Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'e öfkelenmesi -ki bu büyük bir masiyet sayılabilirdi- kadınların fırtınada bulunan kıskançlık sebebiyle affedilmiştir. Bu kıskançlık aşırı sevgiden doğar. Öfke, buğzu (kin) gerektirmediği için mazur görülmüştür. Çünkü asıl tehlikeli olan, küfre veya masiyete götüren buğzudur. Hz. Âişe'nin 'Sadece ismini terk ederim' sözü, kalbinin Hz. Peygamber'e olan muhabbelle dolu olduğunu gösterir.”

İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/497-498.

almayarak hoşnutsuzluğunu izhar etmiştir. Altın yüzük takan, ipek ya da kırmızı elbise giyen,³⁹¹ za'ferân sürünen kimselere yaptığı gibi hoşnutsuzluğunu bildirmiştir. Hz. Peygamber özellikle bazı renk elbise giyinen ya da bazı kokuları süren kimselere karşı olumsuz tavır takınmıştır. Ancak hem renkler hem de za'ferân özelinde koku hususunda aksi yönde rivayetler nakledilmiştir.³⁹² Örneğin kırmızı elbise giyen kimseye Hz. Peygamber'in selâm vermediği nakledilmekle birlikte zahiren bu rivayetlere aykırı olarak Hz. Peygamber'in kırmızı elbise giyindiği nakledilmiştir.³⁹³ Ya da Hz. Peygamber, huzuruna gelen bir kişinin za'ferân sürmesinden rahatsız olmuşken Abdurrahman b. Avf'ın üzerinde aynı za'ferân'ın izi bulunduğu halde kendisine kızmamıştır.³⁹⁴ Ya da Hz. Peygamber'in ordusunda sancağın sarı renkli olduğu,³⁹⁵ saçlarında kırmızıya çalan kına rengi bulunduğu³⁹⁶ ve sarı renk elbise giyen kimseyi tebrik ettiği haber verilmektedir. Yine Hz. Peygamber, sakalını sarıya boyayan kimseyi çok beğendiğini söylemiştir.³⁹⁷ Dolayısıyla mahza bir maddeyi yasaklamak yerine onların içeriğinde bulunan manayı ön plana çıkarmaya çalışan Hz. Peygamber birbirine zıt gibi görünse de hikmet nazarı ile hareket etmiştir. Örneğin Abdurrahman b. Avf'ın üzerinde za'ferân olması hususunda Hz. Peygamber durumu bizatihi kendisine sorduğu zaman Abdurrahman b. Avf'ın yeni evlendiğini öğrenmiştir. Hz. Peygamber, Abdurrahman b. Avf'ı tebrik etmiş ve kendisine başka bir şey dememiştir. Buna sebep olarak ya Abdurrahman b. Avf'ın za'ferânı çok az sürdüğü ya da Hz. Peygamber'in evlilik sebebi ile za'ferân sürülebileceğini düşündüğü söylenmiştir.³⁹⁸ Ayrıca Enes b. Mâlik'in aktardığı “Hz. Peygamber za'ferân kullanmaktan yasak etti”³⁹⁹ rivayeti ile Resûlullah'ın yasakladığı za'ferânın erkeklere has ve yalnızca vücuda sürülmesi ile kayıtlı olacağı söylenmiştir.⁴⁰⁰ Bununla beraber Hz. Peygamber'in ve kendisine uyan

³⁹¹ Ebû Dâvud, *Sünenu Ebî Dâvud*, “Libâs” 18 (No: 4069); Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *el-Kabes fî şerhi Muvatta'î Mâlik b. Enes*, thk. Muhammed Abdullah Velid Kerim (Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1992), 1102.; Altın ve ipek kullanımıyla ilgili rivayetlerin değerlendirmesi için bk. İbrahim Saylan, “İpek ve Altının Erkeklere Haram Olmasının Vurûd Ortamı Açısından Değerlendirilmesi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/2 (2019), 81-98.

³⁹² Konu hakkında bk. Hüseyin Akyüz, “Hz. Peygamber'in Hadislerinde Renklerin Dili”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2014), 373-398.

³⁹³ Ebû Dâvud, *Sünenu Ebî Dâvud*, “Teraccül” 18-19 (No: 4069, 4072).

³⁹⁴ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, “Daâvât” 53 (No: 6023).

³⁹⁵ Ebû Dâvud, *Sünenu Ebî Dâvud*, “Cihâd” 76 (No: 2593).

³⁹⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, “Libâs” 64 (No: 5557).

³⁹⁷ Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani Ebû Dâvud, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Dâru'r-Risâleti'l-Âlemîyye, 2009), “Teraccul” 18 (No: 4211).

³⁹⁸ Mazharuddîn Zeydânî, *el-Mefâtiḥ fî şerhi'l-Mesâbih* (Kuveyt: Darü'n-Nevâdir, 2012), 4/67.

³⁹⁹ Müslîm, *el-Câmiu's-sahih*, “Libâs ve Zînet” 77 (No: 2101).

⁴⁰⁰ Za'ferân kullanmanın yasak edildiği rivayet ile ilgili Ahmed Davudoğlu şu açıklamayı yapmıştır: “Bu hadisi Buhârî Kitâbu'l-libâs'ta tahrîc ettiği gibi diğer Sünen sahipleri de buradaki ikinci rivayette olduğu şekilde erkeğin za'ferânlanması kaydıyla rivayet etmiştir. Nesâî'nin bir rivayetinde: “Za'ferânlanmaktan nehiy buyurdu.” şeklinde mutlak zikredilmişse de o mutlak rivayet diğer mukayyed olanlara hamledilmiştir. İbnü't-Tîn ile İbn Battâl: “Bu nehiy vücuda mahsustur ve kerâhete

pek çok ashabın da za'ferânı kullandığı nakledilmektedir.⁴⁰¹ Bu rivayetleri⁴⁰² delil getiren kimseler de Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitab'a muhalefet nedeni ile boya kullandığını söylemiştir.⁴⁰³ Dolayısıyla Hz. Peygamber, başlangıçta hoş karşılamamış olsa da daha sonra bu şekilde koku ve renk ihtiva eden boyaları kullanmıştır.

Hız. Peygamber, üzerinde hoşlanmadığı bir şey gördüğü kimselerin yüzüne az baktığı nakledilmektedir. Böyle durumlarda karşı taraf Hız. Peygamber'in küstüğünü anlardı. Şayet anlamazsa Hız. Peygamber yanındakilere “O'na söyleyin de üzerinden bu şeyi kaldırırsın.” diyerek bir anlamda şer'i küslüğü ve hikmetini ortaya koymuştur.⁴⁰⁴ Hatta daha önce söylediğimiz gibi mesele hakkında kişi, yer ve zamana göre farklı hareket eden Hız. Peygamber aynı olayda başka kimselere selâm vermediği görülmektedir. Bu kimselerden birisi de Ammar b. Yâsir'dir. (r.a.) Rivayet şu şekildedir;

“Bir gece ellerim yarık bir halde aileme geldim. (Ellerime) za'ferân sürdüler. Ertesi gün Resûlullah'a (s.a.v.) gelip selâm verdim. Selâmuma karşılık vermedi, merhaba da demedi. 'Git şunu yıka' dedi. Gidip, onu yıkadıktan sonra geldim. Elimde za'ferândan az bir leke kalmıştı. Selâm verdim, Selâmuma yine karşılık vermedi. Merhaba da demedi. 'Git şunu yıka' dedi. Gittim ve onu yıkadım. Sonra Hız. Peygamber'e (s.a.v.) gelip selâm verdim. Bu sefer selamımı aldı, merhaba,

hamledilir çünkü vücuda za'ferân sürmek şeriat sahibinin yasak ettiği refahtan maduttur. Nehyin tahrim için değil de kerâhete hamledildiğine delil Enes hadisidir. Mezkûr hadiste: Abdurrahmân b. Afv üzerinde sarı boya eseri olduğu halde, Resûlullah'ın (s.a.v.) yanına geldi de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem “Bu ne hal?” dedi. Onu reddetmedi. Yıkamasını da emir buyurmadı. Bu gösterir ki yeni güveyi olmayanlara yasaklaması kerâhete mahmulumuş.” demişlerdir. Gerçi Ebû Dâvud'un Hız. Ammâr'dan rivayet ettiği bir hadiste Ammâr'ın (r.a.) geceleyin za'ferân sürülüp ertesi gün Peygamber'in sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna gittiği fakat kendisine hoşbeşte bulunmayıp “Git, bunu üzerinden yıka!” buyurduğu, yıkayıp geldiği hâlde boyadan eser kaldığı için tekrar yıkamaya gönderdiği, nihayet boyadan eser kalmadığını görünce ona hoş beşte bulunduğu ve “Şüphesiz ki melekler kâfirin cenazesine za'ferânla boyanan ve cüntüp olan kimsenin yanına hayırla gelmezler.” buyurduğu rivayet edilmişse de bu hadis malumdur. Senedinde meçhul ravi vardır. Mamefîh sahih olan bir tarik varsa da Buhârî ve Müslim rivayetleriyle boy ölçüşecek derecede değildir.” Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, 4162. Bununla birlikte Nesâî'nin, eserindeki bazı rivayetleri açıkça eleştirdiği de görülür. Muhammed Sadık Özbek, “Nesâî'nin es-Sünen'deki Rivayetlere Eleştirileri ve Yakın Dönem Şârihlerinden İtyûbî'nin Bu Eleştirilere İtirazları”, *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 16 (2025), 115-120.

⁴⁰¹ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, “Teraccül” 18 (No: 4210).

⁴⁰² Necmi Sarı, *Hadislerde Teşebbüh Yasağı* (İzmir: Duvar Yayınevi, 2024), 146-149; Necmi Sarı, “Müslüman Olmayanlara Benzemeyi Yasaklayan ve Onlara Muhalefeti Emreden Hadislerin Üslup Bakımından Tasnifi ve Tahlili”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 9/2 (30 Haziran 2025), 710.

⁴⁰³ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 9/310. Ayrıca Hız. Peygamber'in saç ve sakalında çok az beyazlık olduğu için yalnızca siyah olmayan yerleri boyadığı için ashabın gördüğü şeyi farklı aktardığı anlaşılmaktadır. Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu Mişkâtü'l-mesâbiḥ*, 7/2829.

⁴⁰⁴ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, Edeb”, 6 (No: 4789).

dedi ve şöyle dedi. ‘Şüphesiz melekler kâfirin cenazesinde, za’ferân sürenin ve cünübün yanında hayırla bulunmazlar.’⁴⁰⁵

Başka bir rivayette yine Hz. Peygamber elbisesi rengini beğenmediği kimseye karşı gösterdiği tavır aktarılmıştır. Rivayet şöyle gelmiştir:

“Esed oğullarından bir kadının şöyle dediği haber verilmiştir: Ben bir gün Resûlullah’ın (s.a.v) hanımı Zeyneb’in yanında idim. Kırmızı kil ile Zeyneb’e ait elbiseleri boyuyorduk. O sırada Resûlullah (s.a.v) yanıma geldi. Burada kırmızı kili görünce döndü ve gitti. (Zeyneb) bunu görünce yaptığımız işten Resûlullah’ın (s.a.v) hoşlanmadığını hemen anlamıştı. Bunun üzerine tuttu, elbiselerini yıkadı ve (onlarda bulunan) kırmızılığın tümünü gözden kaybetti. Bir süre sonra Resûlullah (s.a.v) (tekrar) dönüp geldi. Baktı, (biraz önce gördüklerinden) bir şey görmeyince (içeri) gidi.”⁴⁰⁶

İmam Buhârî, *el-Edebü’l-müfred* adlı eserinde “Günahkârlara ve boya sürünenlere selâm vermeyi terk eden kimse” başlığı altında, Hz. Peygamber’in bu pedagojik metodunu destekleyen üç temel rivayet nakletmektedir. Bu nakillerden ilki Hz. Ali’ye (r.a.) dayanmaktadır. Resûlullah, içinde sarı boya sürmüş bir adamın bulunduğu topluluğa uğradığında, diğerlerine selam vermiş ancak söz konusu kişiden yüz çevirmiştir. Şaşkınlıkla bunun sebebini soran adama Hz. Peygamber, bu tavrının gerekçesini, adamın üzerindeki boyayı “iki göz arasında bir ateş koru” olarak nitelendirerek açıklamıştır.⁴⁰⁷

Benzer bir nebevî tepki Amr b. el-As (r.a.) tarafından da aktarılmıştır. Elinde altın yüzükle huzura gelen bir kişiye selâm vermeyerek yüz çeviren Hz. Peygamber, kişinin hatasını anlayıp altın yerine demir yüzükle gelmesi üzerine bu sefer de demir yüzüğü cehennem ehlinin süsü olarak tanımlamıştır. Ancak şahıs gümüş yüzüğe yöneldiğinde Resûlullah sükût ederek bu durumu onaylamıştır.⁴⁰⁸ Ebû Saîd’dan (r.a.) gelen rivayet ise Bahreyn’den ipek cübbe ve altın yüzükle gelen bir adamın benzer bir süreçten geçtiğini; ancak hanımının ferasetiyle nebevî uyarının sebebini anlayıp sade bir kıyafete döndüğünde selamının alındığını ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber bu olayda da dünyalık lüks ve süsün, ahiret boyutundaki ağırlığına ateş koru metaforuyla dikkat çekmiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ Ebû Dâvud, *Sünenu Ebî Dâvud*, “Teraccül”, 7 (No: 4176).

⁴⁰⁶ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, Teraccül”, 18 (No: 4071).

⁴⁰⁷ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, 352 (No: 1020).

⁴⁰⁸ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, 352 (No: 1021).

⁴⁰⁹ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, 352 (No: 1022).

H. Peygamber'in selamı bir ıslah aracı olarak kullanması, sadece bireysel süslenmelerle sınırlı kalmayıp mimari ve toplumsal alana da yansımıştır. H. Enes'in (r.a.) aktardığı üzere, ensardan bir sahâbînin inşa ettiği yüksek kubbeyi gören Resûlullah, bu durumdan duyduğu hoşnutsuzluğu selamını almayıp o kişiden yüz çevirerek göstermiştir. Selamının defalarca karşılıksız kaldığını gören sahâbî, bu nebevî öfkenin sebebinin inşa ettiği bina olduğunu öğrenince yapıyı derhal yıkmıştır. H. Peygamber bu olay vesilesiyle, ihtiyaç fazlası her binanın sahibi üzerinde bir vebal teşkil edeceğini belirtmiştir.⁴¹⁰

Buradaki nebevî tepkinin arka planında, o dönemin yerleşik düzeninde tek katlı evlerin yaygın olması ve yüksek yapıların komşuların mahremiyetini ihlal etme riski yatmaktadır. Sonuç itibarıyla H. Peygamber, hem muhatabına hem de topluma bir ders vermek amacıyla selamı kesme metodunu etkili bir şekilde kullanmış ve istenilen ıslahı başarıyla gerçekleştirmiştir.

H. Peygamber'in kötülüğün yayılmasını engelleme ve toplumsal bir bilinç oluşturma gayesiyle uyguladığı uzlet, yalnızca yaşayanlarla sınırlı kalmamıştır. Resûlullah, belirli durumlarda bazı kimselerin cenaze namazına katılmayarak bu tavrını vefat edenler üzerinden de sürdürmüştür. Toplumun lideri ve rehberi konumunda olması hasebiyle onun bir cenazeye iştirak etmesi, o kişinin işlediği hatanın görmezden gelinmesi veya onaylanması olarak algılanabilirdi. Bu sebeple H. Peygamber, yöneticilik vasfını ön plana çıkararak caydırıcı bir tavır sergilemiştir.

Bu bağlamda Resûlullah, intihar eden kimselerin cenaze namazını şahsen kıldırmamıştır. Ancak ashâbını bu namaza katılmaktan menetmemiştir. Kible ehli olan her Müslümanın cenaze namazının kılınması gerektiğini belirten "Her ölünün cenaze namazını kılınız" emri genel bir ilke olarak kalırken, kendisinin bizzat katılmaması topluma verilen güçlü bir mesaj niteliği taşımıştır.

Benzer bir uygulama, ganimet malına hıyanet edenler için de geçerli olmuştur. Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'nin aktardığına göre, Hayber Savaşı sırasında vefat eden bir sahâbînin ardından H. Peygamber, ashâbına "Arkadaşınızın üzerine cenaze namazını siz kılınız" diyerek kendisi namazdan imtina etmiştir. Bu durumun nedenini ise o kişinin Allah yolunda savaşılırken elde edilen ganimetten mal aşırması olarak açıklamıştır. Yapılan inceleme neticesinde vefat eden şahsın eşyaları arasında, maddi değeri iki dirhem dahi etmeyen basit bir boncuğun bulunduğu anlaşılmıştır.⁴¹¹ Bu örnek, suçun maddi değerinden ziyade kamu hakkına tecavüzün nebevî nazarındaki ağırlığını ve bu ağır suçun toplum nazarında nasıl tel'in edildiğini açıkça göstermektedir. Ayrıca H. Peygamber'in

⁴¹⁰ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, "Selâm" 28 (No: 5237).

⁴¹¹ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, "Cihâd" 141 (No: 2710).

borçlu olarak vefat edenler veya had cezasına çarptırılan kimselerin de cenaze namazına katılmayarak benzer bir tavır sergilediği rivayetler arasında yer almaktadır.⁴¹²

3.3. Sahâbe ve Sonrası Selef Âlimlerinden Örnekler

Hız. Peygamber'in tedrisinden geçen ashâbın nebevî öğretide benzer hareket ettiği görülmektedir. Hız. Peygamber'den tebliğ görevini devralan ashâb ile başlayan selef âlimleri sünnet yolundan ayrılmadan kimi insanlara uzlet uygularken kimilerine herhangi bir tepki vermemişlerdir. Özellikle Hız. Peygamber'in sünnetine karşı gelen ya da yeteri kadar ilgi göstermeyen kimselere sert tepki verilmiştir. Nebevî metoda uygun olarak nasihat edilmesi gereken yerde öncelik küslüğe verilmemiştir. Nitekim bid'at ehli ile görüşen bir kimseye küsülüp küsülmemesi hakkında Ebû Dâvûd ile Ahmed b. Hanbel arasında şu konuşma geçmiştir:

“Ebu Davud dedi ki: Ahmed b. Hanbel'e dedim ki: ‘Ehl-i Sünnet'ten bir adamı, bid'at ehlinden bir adamla birlikte görürsem, onunla konuşmayı terk edeyim mi?’ O da şöyle dedi: ‘Hayır, yanında gördüğün adamın bid'at ehlinden olduğunu ona bildir. O kişiyle konuşmayı terk ederse ne âlâ, aksi takdirde arkadaşını da diğerine kat. (ikisiyle de konuşma)’”⁴¹³

Bununla beraber küsmenin bir parçası olarak verilen selamı karşılıksız bırakma gibi nasihat yerine uzleti önceleyenler olmuştur. Nitekim yine Ahmed b. Hanbel'in aktardığına göre günahkâr ya da bid'at ehline selâm vermek onları sevmek anlamındadır.⁴¹⁴ Öyle ki Hız. Peygamber yapıldığı zaman muhabbetin artacağı şeyin selâm alıp vermek olduğunu ifade etmiştir.⁴¹⁵

Hız. Peygamber'in bu terbiyevi metodunu en titiz şekilde uygulayan sahâbilerin başında Hız. Ömer gelmektedir. Onun, toplumdaki kılık-kıyafet ve kişisel bakım adabına aykırı gördüğü durumlarda, muhabbetine karşı sessiz bir protesto olarak selam almama yöntemine başvurduğu görülmektedir. Ziyad b. Cerir el-Esedî'nin aktardığı bir rivayet bu durumu açıkça örneklendirmektedir:

Ziyad, üzerinde o dönemde lüks veya gösteriş sembolü olarak görülen tılsan (bir tür şal/cübbe) olduğu ve bıyıklarını haddinden fazla uzattığı bir halde Hız. Ömer'in yanına gelmiş, ancak Hız. Ömer kendisine bakmasına rağmen selamına

⁴¹² Bk. Yusuf Acar, “Hız. Peygamber'in Cenaze Namazlarını Kılmaktan İmtina Ettiği Kimselerle İlgili Rivayetlerin Tahlili”, *İSTEM* 22 (2013), 148-167.

⁴¹³ Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed* (Suud: Dâru Hier, 1988), 250.

⁴¹⁴ Ebû'l-Hüseyn Muhammed İbn Ebû Ya'Lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile* (Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1952), 1/196.

⁴¹⁵ Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, “İmân 93.

karşılık vermemiştir. Bu durum karşısında üzülen Ziyad, Hz. Ömer'in oğlu Asım vasıtasıyla babasının bu tavrının gerekçesini öğrenmiştir. Hz. Ömer, selamı almama sebebini Ziyad'ın üzerindeki kıyafet ve sünnete aykırı olan bıyık uzunluğu olarak açıklamıştır. Ziyad bu uyarıyı dikkate alarak derhal bıyıklarını kısaltmış ve kıyafetini daha mütevazı bir hale getirmiştir. Bu değişimden sonra tekrar huzura çıktığında ise Hz. Ömer, selamına “Aleyküm Selam” diyerek karşılık vermiş ve aradaki bu uzlet hali, muhatabın hatasını düzeltmesiyle sona ermiştir.⁴¹⁶

Hz. Ömer'in oğlu Abdullah b. Ömer'in özellikle kaderi inkâr edenlere karşı selâm verilememesi gerektiğini ifade eden rivayetleri aktararak tavrını ortaya koymaktadır. Bu konuda Hz. Peygamber'e isnad edilen pek çok rivayet bulunmaktadır. Rivayetlerin kimisinde “*Kaderiyye bu ümmetin Mecûsileridir. Hastalandıklarında ziyaret etmeyin, öldüklerinde de şahitlik yapmayın (veya cenazelerine gitmeyin)*”⁴¹⁷, “*Ehl-i kader ile oturmayın, onlarla tartışmaya girmeyin.*”⁴¹⁸ ifadeleri geçmektedir. Her ne kadar rivayetler Hz. Peygamber'e isnad edilmiş olsa da konu hakkında bazı tartışmalar bulunmaktadır.⁴¹⁹ Konu hakkında söylenenlerden birisi olarak rivayetlerin ilk geçtiği kaynaklarda Hz. Peygamber'e değil de Abdullah b. Ömer gibi sahâbeye ait olarak aktarılması sebebi ile meseleyi bu bölümde ele aldık. Sahâbeye ya da Hz. Peygamber'e ait olduğu hakkında tartışmalara bakmadan konumuz çerçevesinde meseleyi değerlendirecek olursak bid'at ehlinden olan kimselerin tecrit edilmesinin istendiğini görebiliriz. Bu bakımdan Abdullah b. Ömer bid'at ehli tarafından kendisine gönderilen selamı almamış ve dinde bid'at çıkarmaması için bu kimseyi uyarmıştır.⁴²⁰

Sahâbe ve tâbiîn döneminde uzletin bir diğer önemli uygulama alanı, Hz. Peygamber'in bir emri veya sünneti kendisine hatırlatıldığı halde buna aykırı davranmaya devam eden kimselere karşı takınılan tavidir. Bu tür durumlarda şer'î küslük, nebevî otoriteyi koruma ve dini ciddiyeti muhafaza etme gayesi taşımaktadır. Sahâbeden Abdullah b. Mugaffel (ö. 59/679) bir kişinin (bazı rivayetlerde yakın bir akrabasının) faydasız ve zararlı bir eylem olan sapan taşı (hazf) attığını görmüştür. Kendisine Resûlullah'ın bu eylemi, av yapmaya veya düşmana zarar vermeye yaramadığı, aksine sadece dış kırmaya ve göz çıkarmaya sebep olduğu gerekçesiyle yasakladığını hatırlatmıştır. Buna rağmen şahsın taş

⁴¹⁶ Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'* (Kahire: Matbaatü's-Saade, 1974), 4/197.

⁴¹⁷ Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, Sünne 17.

⁴¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/333 (No: 206).

⁴¹⁹ Yavuz Köktaş, “Kaderiyye ve Mürcie İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/2 (2003), 113-143.

⁴²⁰ Tirmizî, *Sünen*, “Kader” 16 (No: 2153).

atmaya devam ettiğini görünce, nebevî uyarıya karşı gösterilen bu duyarsızlığa tepki olarak; “*Ben sana Resûlullah’ın yasakladığını haber veriyorum, sen ise taş atmaya devam ediyorsun. Seninle asla tek kelime konuşmayacağım*” diyerek muhatabıyla olan tüm iletişimini kesmiştir.⁴²¹ Diğer bir örnek ise Sahâbeden Ubâde b. Sâmit (r.a.) (ö. 34/654) hakkındadır. Ubâde, Hz. Peygamber’in bir dirhem karşılığında iki dirhem alınmasını yasakladığını aktardığı halde o mecliste bulunan bir kişi “Nakit olursa böyle alışverişte bir beis görmüyorum.” demiştir. Ubâde ise “Sana ‘Hz. Peygamber buyurdu’, diyorum, sen ise ‘Bu konuda bir beis görmüyorum’, diyorsun. Vallahi seninle aynı ortamda asla bulunmayacağım.” demiştir.⁴²² Hadis ehlinde Muhammed b. Sîrîn’in de (ö. 110/729) Hz. Peygamber’in haberini aktardığı halde kendi görüşünü savunan kimseye “Asla seninle konuşmayacağım” demiştir.⁴²³

Hz. Peygamber’in ashâbı günahlara cephe aldığı için gerektiği yerde kendi çocuklarını dahi eleştirmekten çekinmemişlerdir. Örnek olarak Abdullah b. Ömer, kadınların mescide gitmesinin yasaklanamayacağını oğluna söylerken Hz. Peygamber’in sözünü de aktarmıştır. Ancak İbn Ömer’in oğlu kadınları mescitlerden men edeceğini söyleyince İbn Ömer oğluna son derece ağır sözler söylemiş ve ölene kadar konuşmamıştır.⁴²⁴ Yine Semüre b. Cündeb’e (r.a.) oğlunun çok yemek yediğinden dolayı uyumadığı söylenince Semüre b. Cündeb “Şayet bu haldeyken ölseydi (cenaze) namazını kılmazdım.” demiştir. Zira bu kişi çok yemek yediği için canını tehlikeye atmıştır ki bu da Semüre tarafından büyük günah olarak telakki edilmiştir.⁴²⁵

Hadis âlimlerinden de Hz. Peygamber’in sözünü naklettiği halde aldırış etmeyen kimselere küstüğünü gördüğümüz pek çok örnek vardır.⁴²⁶ Zira sahih yolla gelen bir hadisle amel etmemek en büyük fiske sebeplerinden birisidir. Bu konuda sünnete karşı geldiğini düşündüğü için Ahmed b. Hanbel’in pek çok kimseye cephe aldığı bilinmektedir. Hatta kendisinin Hâris el-Muhâsibî’ye (ö. 243/857) itizâlî görüşlerden birisine muvafık görüş ortaya koyduğu için küstüğü bilinmektedir. Özellikle mihne sürecinde devlet eli ile Kur’ân’ın mahlûk olduğunu söylemek icbar edilince Ahmed b. Hanbel son derece net bir tavır sergilemiştir.⁴²⁷

İmam Ahmed b. Hanbel, Mihne döneminde Yahya b. Maîn, Ali b. Medînî ve diğerleri gibi şanı yüce olmalarına rağmen pek çok âlimi hecretmiştir. İmam

⁴²¹ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahih*, “Sayd”, 54 (No: 1954).

⁴²² Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Riyâd: Dâru’l-Muğnî, 2000), “Mukaddime”, 41 (No: 457).

⁴²³ Dârimî, *es-Sünen*, “Mukaddime”, 41 (No: 455).

⁴²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/454 (No: 4929).

⁴²⁵ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1/130.

⁴²⁶ Dârimî, *es-Sünen*, “Mukaddime” 40.

⁴²⁷ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’d-dîn*, 2/168.

Ahmed'in bu tavizsiz duruşu, ikrah altında oldukları savunulan âlimlere karşı bile neden devam ettiği sorusunu akıllara getirebilir. İbnü'l-Cevzî bu noktada üç önemli gerekçe sunmaktadır: İlk olarak, bu kişilerin gerçek bir fiziksel baskı görmeden sadece tehditle boyun eğdiklerini belirtir. İkinci ve en kritik sebep ise bu terk etme eyleminin halkı korumaya yönelik eğitici bir uyarı olmasıdır. Böylece avam, verilen yanlış cevabın vahametini kavrayarak sapkınlıktan korunur. Son olarak, söz konusu şahısların taviz verdikten sonra iktidarla yaklaşmış ve menfaat sağlamaları, bu yaptırımını meşru ve gerekli kılmıştır.⁴²⁸

Öte yandan siyasi anlaşmazlıklar da bazen sosyal mesafeye yol açmıştır. Sa'd b. Hişâm, Resûlullah'ın vitir namazı hakkında bilgi almak amacıyla İbn Abbâs'a müracaat etmektedir. İbn Abbâs ise bu konuyu yeryüzünde en iyi bilen kişinin Hz. Âişe olduğunu belirterek onu Müminlerin annesine yönlendirmekte ve alacağı cevabı kendisine de ulaştırmasını istemektedir. Sa'd b. Hişâm, bu amaçla yola çıktığında Hakîm b. Eflah ile karşılaşmakta ve kendisinden Hz. Âişe'nin yanına girmek için refakat etmesini talep etmektedir. Ancak Hakîm b. Eflah, Hz. Âişe'nin siyasi meselelerdeki tutumu sebebiyle ona kırgın olduğunu ifade ederek bu isteği geri çevirmektedir. Hakîm, Hz. Âişe'ye o dönemdeki taraflar hakkında konuşmamasını tavsiye ettiğini ancak Hz. Âişe'nin kendi içtihiadı doğrultusunda hareket etmekten vazgeçmediğini, bu yüzden de onunla görüşmek istemediğini beyan etmektedir. Sa'd b. Hişâm'ın yoğun ısrarları ve verdiği yeminler neticesinde ikna olan Hakîm, nihayetinde Hz. Âişe'nin huzuruna birlikte girmeyi kabul etmektedir. İçeri girdiklerinde Hz. Âişe, Hakîm'i sesinden tanımakta ve yanındaki misafirin kim olduğunu sormaktadır. Gelen kişinin Sa'd b. Hişâm olduğunu öğrenince, Uhud şehitlerinden olan babası Hişâm b. Âmir'e rahmet dileyerek onu hayırla anmaktadır. Sa'd b. Hişâm, Hz. Âişe'ye ilk olarak Resûlullah'ın ahlakını sormakta ve Hz. Âişe'den, "Onun ahlakı Kur'an idi" şeklinde, tüm meseleyi özetleyen köklü bir cevap almaktadır. Aldığı cevabın tesiriyle başka soru sormamaya niyetlense de daha sonra fikrini değiştirerek Hz. Peygamber'in gece ibadeti ve vitir namazı hakkındaki sorularını yöneltmektedir. Hz. Âişe, Müzzemmil Suresi'ndeki gece ibadeti hükmünün tarihsel sürecini en ince ayrıntısına kadar detaylandırmaktadır. Sa'd b. Hişâm, görüşmeyi tamamladıktan sonra tekrar İbn Abbâs'a dönerek tüm bu bilgileri ona nakletmektedir. İbn Abbâs, Hz. Âişe'nin anlattıklarını tasdik etmekte ancak aralarındaki soğukluk ve görüşmeme durumu sebebiyle bu bilgileri bizzat Hz. Âişe'den dinlemediğini dile getirmektedir. Bunun üzerine Sa'd b. Hişâm, eğer

⁴²⁸ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed*, 525.

İbn Abbâs'ın Hz. Âişe ile görüşmediğini önceden bilseydi bu bilgileri ona anlatmayacağını ifade ederek karşılık vermektedir.⁴²⁹

İtyubî'nin analizine göre, Hakîm b. Eflah ve İbn Abbâs'ın Hz. Âişe'nin yanına girmeyi terk etmelerinin temel sebebi, Hz. Ali ile Hz. Muaviye arasında cereyan eden hadiselerdeki siyasi tavır alışlardır. Bu noktada akıllara gelen “Bir Müslümanın din kardeşiyle üç günden fazla dargın kalmasının haram olduğu” yönündeki nebevî yasak ile bu sahabelerin tavrının nasıl bağdaştığı sorusuna ise birkaç açıdan cevap verilmektedir. Öncelikle yasaklanan eylemin, mutlak surette konuşmayı kesmek değil karşılaşma anında birbirine sırt çevirmek ve selamı terk etmek olduğu vurgulanmaktadır. Hadisteki “*karşılaşır da biri bir yana diğeri öbür yana yüz çevirir*” ifadesi de bu durumu teyit etmektedir. İbn Abbâs örneğinde olduğu gibi, taraflar karşılaşma anında selamı ve kelimayı terk etmemektedir. Sadece ziyaretine gitmeyi ve yakınında bulunmayı bırakmaktadırlar. Diğer bir önemli yaklaşım ise bu mesafenin şahsi bir nefret değil, dinî bir kaygıdan kaynaklandığı yönündedir. İbn Abbâs'ın, Hz. Âişe'nin geçmişteki siyasi olaylara dahil olmasını bir hata olarak değerlendirmesi sebebiyle bu tavrı takındığı ifade edilmektedir.⁴³⁰

Bunların dışında ashab içerisinde birbirine küs kalıp ölene kadar konuşmayan hatta cenaze namazına dahi gitmeyen kimselerden bahsedilmektedir. Ancak küslüğün sebebi belirtilmemektedir. İbn Kuteybe (ö. 276/889) bu konuda Sahâbeden Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Ammar b. Yasir'le, Hz. Âişe'nin Hz. Hafsa, Hz. Osman'ın ise Abdurrahman b. Avf ile konuşmadığını nakletmiştir. Ayrıca Tâbiîn'den Saîd b. el-Müseyyeb'in (ö. 94/713) ölene kadar babasıyla konuşmadığı, Süfyân es-Sevrî'nin de İbn Ebû Leylâ'nın (ö. 148/765) aleyhinde konuştuğu ve kendisinin cenaze namazına katılmadığı nakledilmiştir.⁴³¹ Ebû Dâvûd da dinî meselelerde küslüğün caiz olduğunu söyledikten sonra Ömer b. Abdülazîz'in (ö. 101/720) küstüğü kişiyi yolda gördüğü zaman yüzünü örttüğünü aktarmıştır.⁴³²

⁴²⁹ Müslim, *es-Sahîh*, “Salâtü'l-Müsâfirin” 139 (No. 746).

⁴³⁰ el-İtyubî Muhammed b. Ali, *Zahîretü'l-ukbâ fî şerhi'l-Müctebâ* (Şam: Dârü'l-Mi'râc'd-Devliyye li'n-Neşr, 2003), 17/280.

⁴³¹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkaş (Kahire: Heyetü'l-Misriyye, 1992), 550-551.

⁴³² Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, “Edeb”, 47.

Sonuç

Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetler incelendiğinde, küsme üzerine iki tür haberle karşılaşılmaktadır: Bir yanda sahâbeye uzun süre küsüldüğüne dair uygulamalar yer alırken, diğer yanda küsmenin esas itibarıyla helal olmadığını bildiren açık beyanlar bulunmaktadır. Bu iki tür rivayetten anlaşıldığına göre küsmenin yasaklandığı alan dünyevî meseleler ve herhangi bir maslahata dayanmayan durumlardır. Dinî meselelerdeki küslük ise nefsin istemediği, Allah için yapılan ve karşı tarafın günahına karşı alınan bir önlem niteliği taşımaktadır.

İslam'ın küslük konusundaki bu dengeli yaklaşımı, dinin hem ferdi hem de toplumsal boyutunu göz önünde bulundurmasının bir yansımasıdır. Küslük meselesi ele alınırken bir yandan Müslümanların kardeşlik bağlarının korunması ve toplumsal barışın sağlanması esası gözetilmiş, diğer yandan dini değerlerin muhafazası ve günahkârların ıslahı ihmal edilmemiştir. Bu iki temel hedef arasında kurulan denge, küslüğün hem yasak hem de meşru olabilecek iki boyutunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Küslük, kendi başına bir gaye ve maksat değil terbiye, ıslah ve ta'zir için kullanılan bir vasıta ve araçtır. Bu husus, konunun doğru anlaşılması açısından kritik önemdedir. Meşru olan küslük, tıpkı bir hastalığın tedavisi için başvuru acı ilaçlar gibi toplumsal ve dinî aksaklıkların giderilmesinde geçici bir çözüm yolu olarak uygulanmaktadır. Bu bağlamda küslükten murat, karşı tarafın hatasını anlaması, yaptığı kötülüğü idrak etmesi ve tövbe ederek doğru yola dönmesini sağlamaktır. Dolayısıyla meşru bir küslüğün başlangıcında halis bir niyet, sürecinde sabır ve sonunda ise mutlaka barışma hedefi bulunmalıdır; aksi takdirde bu eylem meşruiyetini yitirerek nefsi bir dargınlığa dönüşür.

Hz. Peygamber'in uygulamaları, Allah rızası gözetilerek ve ıslah amacıyla yapılan mesafeli duruşun bir ibadet mahiyeti kazanabileceğini göstermektedir. Özellikle bid'at ehline, fasıklara ve günahı ısrar edenlere karşı takınılan bu tavır, onları yanlış yoldan döndürme ve toplumu bu kötülüklerin sirayetinden koruma amacı taşır. Hz. Peygamber'in Ka'b b. Mâlik ve arkadaşlarına elli gün küsmesi ile Mescid-i Dırâr'ı inşa edenlere karşı sergilediği mesafeli tutum, bu yöntemin âsileri tövbeye sevk etme ve toplumsal dokuyu muhafaza etme işlevi gördüğünü somut biçimde kanıtlamaktadır. Bu yönüyle meşru küslük, "emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker" ilkesinin pratik bir uygulamasıdır.

Bununla birlikte, kime ne zaman ve ne kadar süreyle küsüleceği hususu siyaset-i şeriyeye çerçevesinde duruma, zamana, mekâna ve kişiye göre değişkenlik arz eder. Maslahat prensibi gereği normal şartlarda ayrı tutulan anne-baba bile belirli durumlarda bu tür bir ıslah metoduna muhatap olabilir. Küslüğün meşruiyetini belirleyen temel kriterler maslahat, zaruret, niyet ve ölçülülüktür.

Küslük, amaca hizmet ettiği sürece meşrudur; amacından saptığı ya da zararının faydasından fazla olduğu noktada ise harama dönüşür.

Dünyevî ve şahsî çıkarlar uğruna yapılan üç günden fazla küslükler ise büyük bir vebaldır. Bu tür nefsi küslükler toplumda kin, haset, gıybet ve düşmanlık gibi kötü hasletleri besleyerek cemiyetin temellerini sarsmakta ve Hz. Peygamber'in kurmaya çalıştığı ideal kardeşlik yapısını tehdit etmektedir. İslam'ın kardeşlik, sevgi, dayanışma ve merhamet gibi temel değerleriyle taban tabana zıt olan bu tür küslük, toplumsal çözülmenin ve ahlaki yozlaşmanın başlangıç noktası olabilmektedir. Günümüzde Müslümanların birbirleriyle yaşadığı soğukluk, ayrılık ve kopuklukların pek çoğunun temelinde işte bu meşru olmayan ve gereksiz küslükler yatmaktadır. Hz. Peygamber'in "*Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir*" ilkesiyle inşa etmek istediği toplum modeli, ancak bu tür küslüklerden arınmakla mümkün olabilecektir.

Sonuç olarak Müslüman, dünyevî meselelerde şahsî maslahatı icabı kendini korumak, dinî meselelerde ise ıslah amacıyla başkalarına mesafe koyabilir. Her iki durumda da temel niyet Allah'ın rızası olmalıdır. Küslük ne mutlak bir yasak ne de sınırsız bir serbestliktir; aksine İslam'ın dengeli, ölçülü ve hikmetli yaklaşımının somut bir tezahürüdür. Doğru anlaşıldığında ve yerli yerinde kullanıldığında küslük, toplumsal ıslahın, ferdî terbiyenin ve dini değerlerin korunmasının önemli bir aracı olmaktadır. Ancak bu aracın yanlış ve ölçüsüz kullanımı, fayda yerine zarar, barış yerine fitne ve ıslah yerine ifsad doğuracaktır. Bu sebeple küslük meselesinin nebevî öğretilerdeki hassas dengelerle anlaşılıp uygulanması, hem bireysel huzur hem de toplumsal selamet için elzemdir. Bu çalışma, Nebevî öğretilerde küslük ve ıslah metodunu temel kaynaklar ışığında teorik bir çerçeveye oturtmayı amaçlamış olmakla birlikte konunun derinliği ve güncel toplumsal yansımaları, ileride yapılacak yeni araştırmalar için çeşitli kapılar aralamaktadır. Din Psikolojisi ile disiplinlerarası çalışmalar bağlamında, küslüğün salt fikhî veya hadis temelli bir konu olmayıp aynı zamanda derin bir psikolojik süreç olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Nebevî öğretilerdeki hecr uygulamalarının insan psikolojisi üzerindeki etkileri Din Psikolojisi sahasıyla iş birliği içerisinde incelenmeli; özellikle ıslah amaçlı küslüğün bireyin iç dünyasındaki onarıcı etkisi ile nefis küslüğün yıkıcı etkileri modern psikolojik verilerle karşılaştırılmalıdır.

Saha araştırmaları açısından bu çalışmanın hazırlık sürecinde planlanan ancak çeşitli teknik ve pratik kısıtlar nedeniyle nihayete erdirilemeyen anket çalışması, aslında akademik bir hakikati ortaya koymuştur: Süreçte net bir sonuca varılamaması da bilimsel açıdan bir sonuçtur. Bu durum, toplumdaki küslük algısının ne denli karmaşık ve ölçülmesinin ne denli güç olduğunu göstermektedir. Dindar popülasyonun küslüğe bakış açısını ölçen geniş kapsamlı

saha araştırmalarının müstakil çalışmalar olarak ele alınması literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

Dijital dönüşüm ve küslük ekseninde günümüzün değişen iletişim dilinde sosyal medya üzerinden kurulan veya koparılan bağların (engelleme, takibi bırakma vb.) dijital küslük bağlamında ele alınması özgün bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Klasik literatürdeki hicret ve hecr kavramlarının dijital dünyadaki izdüşümleri yeni çalışmaların verimli bir konusu olabilir.

Toplumsal ve siyasi boyut itibarıyla ise bireysel düzeydeki küslük prensiplerinin kurumsal veya uluslararası boyuttaki boykot ve diplomatik mesafe gibi uygulamalarla olan ilişkisi siyaset bilimi ve İslam hukuku ekseninde yeniden yorumlanmayı beklemektedir.

Küslük meselesi çok boyutlu bir olgudur. Bu çalışmanın attığı teorik temellerin; sosyoloji, psikoloji ve iletişim bilimleri gibi farklı disiplinlerle desteklenmesi, Nebvî öğretinin günümüz problemlerine sunduğu çözümünün daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abdullah b. Mübârek. *ez-Zühed ve'r-Rekâik*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Acar, Yusuf. "HZ. PEYGAMBER'İN CENAZE NAMAZLARINI KILMAKTAN İMTİNA ETTİĞİ KİMSELERLE İLGİLİ RİVAYETLERİN TAHLİLİ". *İSTEM* 22 (2013), 145-170.
- Ahmed b. Hanbel. *ez-Zühed*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 8 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1995.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşid. I-L Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akdemir, Furat. *Fetânet Sıfatı Bağlamında Hz. Peygamber'in Örnekliği Meselesi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2018.
- Akdemir, Furat. "Kur'an-ı Kerim'de Nübüvve Ait Kavramlar". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2017), 18-44.
- Akyüz, Hüseyin. "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Renklerin Dili". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2014), 373-398.
- Ali b. Ca'd. *Müsnedü İbni'l-Ca'd*. thk. Âmir Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1990.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî,. *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâtü'l-mesâbih*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-fıkr, 2002.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin. *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd el-. *el-Müntekâ Şerhu'l-Muvattâ*. 7 Cilt. Mısır: Matbaatü's-Saade, 1914.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne. *Şerhü's-sünne*. thk. Muhammed Züheyr eş-Şaviş, Şuayb el-Arnaut. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1983.
- Begavî, Ferrâ el-. *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsiri'l-Kur'an*. 4 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 4. Basım, 1997.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *Şuabü'l-îmân*. thk. Abdülalî Abdülhamid Hamid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 2003.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik. *Müsnedü'l-Bezzâr el-Bahrü'z-zehhâr*. thk. Mahfûzurrahman Zeynullah. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1988.
- Bozkurt, Nebi. "Tokalaşma". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/217-219. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Edebü'l-müfred*. Kahire: Matbaatü's-Selefiyye, 2. Basım, 1960.

- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-sahîh*. 7 Cilt. Şam: Dâru İbn Kesir, 5. Basım, 1993.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. yy: Dâru Tavku'n-Necât, 2001.
- Buladı, Kerim. “Kur'an'ın Sözlü İletişimde Öngördüğü Dil Üslubu”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2018), 21-54.
- Canan, İbrahim. “Resulullah'ta ‘Muhataba Göre Hareket’ ve ‘Tedric’ prensipleri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (1997).
- Çağrıçı, Mustafa. “Adâlet (Ahlâk)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/341-343. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Çağrıçı, Mustafa. “Af (Ahlak)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/394-395. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Çağrıçı, Mustafa. “İsâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/490-491. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çağrıçı, Mustafa. “Sıla-i Rahim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/112-113. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çağrıçı, Mustafa. “Yardımlaşma”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/332-334. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selîm Esed. 4 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Davudoğlu, Ahmed. *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. İstanbul: Işık Yayınları, 2013.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-Hadîs*. Kahire: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1964.
- Deylemî, Şîrûye b. Şehredâr. *Firdevsü'l-ahbâr*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2010.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvut. 7 Cilt. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemîyye, 2009.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani. *Sünenü Ebî Dâvud*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. Şam: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemîyye, 2009.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'*. 10 Cilt. Kahire: Matbaatü's-Saade, 1974.
- Ebû Ya'la el-Mevsilî, Ahmed b. Ali. *Müsnedü Ebî Ya'la*. thk. Said b. Muhammed. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadis, 2013.
- Erdem, Hüsameddin. “Gıpta”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/50-51. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed el-. *Tehzîbü'l-luga*. 15 Cilt. Beirut: Darü İhyai't-Türasi'l-Arabi, 2001.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid. *İhyâü ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Mârifet, ts.

- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi' Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Ata. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Halîl b. Ahmed. *el-Ayn*. 8 Cilt. Kahire: Dârü Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr. *Müsnedü'l-Humeydî*. thk. Hüseyin Selîm Esed. I-II Cilt. Dimeşk: Dârü's-Sekâ, 1996.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah en-Nümerî. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî. 24 Cilt. Tıtvân: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuunî'l-İslâmiyye, 1967.
- İbn Abdürabbih. *el-'İkdü'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1983.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Hâşiyetü Reddî'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Şirketü Mektebetü Matbaatü Mustafa el-Bâbî'l-Halebî, 2. Basım, 1966.
- İbn Adî, Ebû Ahmed. *el-Kâmil fî duqâî'r-ricâl*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Battal el-Kurtubî, Ebü'l-Hasan Ali Halef b. Abdülmelik. *Şerhu Sahih-i Buhari*. thk. Ebû Temim Yasir b. İbrâhim. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Kitâbü'l-musannef fî'l-ehâdis ve'l-asar*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 1989.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîrû İbn-i Ebî Hâtîm*. thk. Esâd Muhammed Tayyib. 13 Cilt. Suud: Mektebetü Nizâr Musatafa el-Bâz, 3. Basım, 1998.
- İbn Ebû Ya'Lâ, Ebü'l-Hüseyn Muhammed. *Tabakâtü'l-Hanâbile*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1952.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1960.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm. *Ravzatü'l-'uqalâ' ve nüzhetü'l-fuzalâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hibbân el-Büstî, Ebû Hâtîm Muhammed. *el-Müsnedü's-sahîh 'ale't-tekâsîm ve'l-envâ' min gayri vücûdi kat'in fî senedihâ velâ şübûti cerhin fî nâkulihâ*. thk. Mehmet Ali Sönmez - Halis Aydemir. 8 Cilt. Beyrut: Darü İbn Hazm, 2012.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd*. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyub. *İ'lamu'l-Muvakki'in 'An Rabbi'l-Âlemîn*. 6 Cilt. Beyrut: Darü İbn Hazm, 2019.
- İbn Kuteybe. *Uyûnü'l-ahbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî. *el-Ma'ârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: Heyetü'l-Misriyye, 2. Basım, 1992.

- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvini. *es-Sünen*. 2 Cilt. Haleb: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1952.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvini. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvut vd. 5 Cilt. Dimaşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2009.
- İbn Müflih, Şemseddin. *el-Âdâbü's-şer'iyye*. 3 Cilt. Âlemü'l-Kütüb, ts.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Mecmûu Fetâvâ*. 35 Cilt. Medine: Mecmai'l-Meliki'l-Fahd, 2004.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *el-Kabes fî şerhi Muvatta'i Mâlik b. Enes*. thk. Muhammed Abdullah Velid Kerim. Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed*. Suud: Dâru Hicr, 2. Basım, 1988.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Sıfatü's-Safve*. 2 Cilt. Kahire: Darü'l-Hadis, 2000.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Tahir Ahmed Zavi, Mahmûd Muhammed Tanahi. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvatta'*. 8 Cilt. Abu Dabi: Müessesetü Zâyed b. Sultan, 2004.
- İsmâîl b. Hammâd, Cevherî. *Tâcü'l-lüğa ve sıhâhü'l-Arabiyye*. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1987.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl. *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'idü Müslim*. 8 Cilt. Mısır: Dârü'l-Vefâ, 1998.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ziyaret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/496-498. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Karâfî, Şehâbeddin el-. *el-Furûk*. 4 Cilt. Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 6. Basım, 2017.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin. *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Bulak: el-Matbaatü'l-Meymeniyye, 7. Basım, 1905.
- Köktaş, Yavuz. "Kaderiyye ve Mürcie İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/2 (2003), 113-143.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Küçükosman, Hasan. "Hz. Peygamber'e İsnad Edilen Müstehcen İçerikli Bir Rivayetin Tahlil ve Tenkidi". *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (20 Aralık 2022), 635-688. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.7444214>
- Ma'mer b. Râşid. *el-Câmi' (Abdurrezzak'ın Musannef'inin İçinde)*. 11 Cilt. Hindistan: Meclisü'l-İlmî, 2. Basım, 1983.
- Manzûr, İbn. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- Mâverî, Ebü'l-Hasen. *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*. Dâru Mektebi'l-Hayat, 1986.
- Mâverî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed. *Tefsîrü'l-Kur'an (en-Nüket ve'l-ıyûn)*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Tefhimu'l-Kur'an-Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*. çev. Komisyon. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Meydânî, Ahmed b. Muhammed. *Mecma'u'l-emsâl*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1955.
- Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman. *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Muhammed b. Ali, el-İtyûbî. *Zahîretü'l-ukbâ fî şerhi'l-Müctebâ*. 42 Cilt. Şam: Dârü'l-Mi'râc'd-Devliyye li'n-Neşr, 2003.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîrû Mukâtil b. Süleymân*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2003.
- Mübârekfûrî, Ebû'l-Ula Muhammed Abdurrahman. *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.
- Münâvî, Muhammed Abdür-raûf. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*. 6 Cilt. Mısır: Mektebetü't-Ticaretü'l-Kübra, 1937.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1955.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi. *es-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî'l-Halebî, 1955.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. 9 Cilt. Haleb: Dârü'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1986.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref. *Riyâzü's-sâlihîn (Arnavut)*. thk. Şuayb el-Arnaut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1998.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref. *Şerhu'n-Nevevî ale'l-Müslim*. 18 Cilt. Beyrut: Darü İhyâi't-Türâs, 2. Basım, 1972.
- Önkâl, Ahmet. "Hicret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/458-462. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Önkâl, Ahmet. *Resûlullah'ın İslam'ı Tebliğ Metodu*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2016.
- Özbek, Muhammed Sadık. "Gelenekten Günümüze Hadis Şerhleri: SCOPUS Veri Tabanı Üzerinden Bir Meta-Sentez". *Düzce İlahiyat Dergisi* 9/2 (31 Aralık 2025), 726-757. <https://doi.org/10.61272/duid.1753008>
- Özbek, Muhammed Sadık. "Nesâî'nin es-Sünen'deki Rivayetlere Eleştirileri ve Yakın Dönem Şârihlerinden İtyûbî'nin Bu Eleştirilere İtirazları". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 16 (2025), 104-154. <https://izlik.org/JA38AL74FX>.
- Sa'dî Ebû Habîb. *el-Kâmûsü'l-fikhî*. Beyrut: Daru'l fiker, 2. Basım, 1988.
- Sarı, Necmi. *Hadislerde Teşebbüh Yasağı*. İzmir: Duvar Yayınevi, 2024.
- Sarı, Necmi. *Kavramsal Boyutuyla İman ve İslam Ehl-i Hadis İle Ebû Hanîfe Anlayışı Havâric ve Mürcie'den Tevârüs Uzlaşmazlık*. İstanbul: Ümmülkura Yayınevi, 2022.
- Sarı, Necmi. "Müslüman Olmayanlara Benzemeyi Yasaklayan ve Onlara Muhalefeti Emreden Hadislerin Üslup Bakımından Tasnifi ve Tahlili".

- Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 9/2 (30 Haziran 2025), 702-719.
<https://doi.org/10.32711/tiad.1653321>
- Saylan, İbrahim. *Hadisleri Anlama Yöntemi Olarak Esbâb-ı Vürûd*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Saylan, İbrahim. “İpek ve Altının Erkeklerle Haram Olmasının Vurûd Ortamı Açısından Değerlendirilmesi”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/2 (2019), 81-98.
- Saylan, İbrahim. *Yusuf Şükrü Harpûtî ve Eserlerinin Hadis Açısından Değeri*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020.
- Süyûtî, Celâlüddin es-. *Cem ‘u’l-cevâmi’*. 25 Cilt. Kahire: Ezherî şerif, 2. Basım, 2005.
- Taberânî, Ebû’l-Kâsım. *el-Mu‘cemü’l-evsat*. thk. Târik b. Abdullah, Abdulmuhsin b. İbrâhim. 10 Cilt. Kahire: Dârü’l-Harameyn, ty.
- Taberânî, Ebû’l-Kâsım. *el-Mu‘cemü’l-kebîr*. thk. Hamdi Abdülmecid Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 3. Basım, 1994.
- Taberânî, Ebû’l-Kâsım. *Müsnedü’ş-Şâmiyyîn*. thk. Hamdi b. Abdülmecid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1984.
- Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî. *Câmi ‘u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-‘Kur’ân*. 26 Cilt. Mısır: Dârü Hicr, 2001.
- Tahâvî, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu müşkili’l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnâvut. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1994.
- Tirmizî, Ebû İsâ. *es-Sünen*. thk. Beşşar Avvad Ma’ruf. 6 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1996.
- Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr. *ed-Du‘afâ’ü’l-kebîr*. thk. Abdülmu’tî Emin Kal’aci. I-IV Cilt. Beyrut: Dârü’l-Mektebetü’l-İlmiyye, 1984.
- Vâkidî, Muhammed b. Ömer. *Kitâbu’l-meğâzî*. Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1984.
- Yasdıman Demirdöven, Necla. “KOCANIN HAKLARI BAĞLAMINDA ‘KADININ İZİNSİZ EVDEN ÇIKAMAYIŞI’ İLE İLGİLİ HADİSLERİN TAHLİLİ VE MEZHEP İMAMLARININ ANLAYIŞLARI”. *EKEV Akademi Dergisi* 60 (2014), 415-448.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ’*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Hüseyin el-Esed. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 3. Basım, 1985.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a’lâm*. thk. Beşşar Avvad Ma’ruf. 15 Cilt. Beyrut: Darü’l-Garbi’l-İslâmî, 2003.
- Zemahşerî, Ebû’l-Kâsım. *el-Kelimü’n-nevâbiğ*. Kahire: Matbaatü Vâdi’n-Nîl, 1869.
- Zeydânî, Mazharuddîn. *el-Mefâtîh fî şerhi’l-Mesâbih*. 6 Cilt. Kuveyt: Darü’n-Nevâdir, 2012.